

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

**Jurisprudence
Economic sciences
State administration
Pedagogical sciences
Philological sciences
Sociological sciences
Geographical sciences
Physical and mathematical**

**№50(243) 2025
Część 1**

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №50 (243), 2025

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczewska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE academician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agroiżynierii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny ukraiны „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor-profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Taszkent

    SlideShare

INDEX
INTERNATIONAL

COPERNICUS

 НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

GEOGRAPHICAL SCIENCES

<i>Томова Х.Б., Научный руководитель: Полонкеева Ф.Я.</i> ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ	6
<i>Tomova Kh.B., Scientific supervisor: Polonkoeva F.Ya.</i> ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL MONITORING: METHODOLOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING AND CONDUCTING	6

PUBLIC ADMINISTRATION

<i>Бекдамиров Е.З.</i> ПОЛІТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ У СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	9
<i>Bekdamyrov E.Z.</i> THE POLICY OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL SANCTIONS IN THE EUROPEAN UNION SYSTEM	9

PEDAGOGICAL SCIENCES

<i>Pasichnyk M.V.</i> TRANSFORMING APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN THE CONDITIONS OF HUMANIZATION OF TECHNICAL EDUCATION AND EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES	13
<i>Zhyhalko S.E.</i> BOOSTING PROBLEM SOLVING ACTIVITIES IN TRAINING STUDENTS OF ENGRNEERING AND PEDAGOGICS SPECIALITIES IN FOREIGN LANGUAGES.....	16
<i>Antoniv A.A., Antoniv N.A.</i> EDUCATIONAL TRANSFORMATION: IMPLEMENTING COMPETENCY-BASED LEARNING IN INTERNAL MEDICINE TRAINING	20
<i>Антоніє А.А., Антоніє Н.А.</i> ОСВІТНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ: ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАННЯ, ОРІЄНТОВАНОГО НА КОМПЕТЕНТНОСТЯХ, У ПІДГОТОВЦІ З ВНУТРІШНЬОЇ МЕДИЦИНИ	20
<i>Зеленін Г.І.</i> ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В АСПІРАНТУРІ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ LMS MOODLE.....	23
<i>Zelenin G.I.</i> INNOVATIVE APPROACHES TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN POSTGRADUATE EDUCATION: EXPERIENCE IN USING LMS MOODLE.....	23
<i>Бринцева О., Подорожна А.</i> МІКРОНАВЧАННЯ ЯК СТРАТЕГІЯ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	26
<i>Bryntseva O., Podorozhna A.</i> MICROLEARNING AS A STRATEGY OF MODERN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF HIGHER VOCATIONAL EDUCATION.....	26

SOCIOLOGICAL SCIENCES

<i>Samira Garayeva Nadir</i> THE ROLE OF WOMAN IN MODERN AZERBAIJANI FAMILY	30

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

<i>Шахбазова К.Л.</i> ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В РЕШЕНИЕ СИСТЕМ ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ	34
<i>Shahbazova K.L.</i> APPLICATION OF PROGRAMMING IN SOLUTION SYSTEM OF LINEAR LEVELS	34

ECONOMIC SCIENCES

Сукачов О.О. ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСУ	37
Sukachov O. ORGANIZATIONAL CULTURE AS THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COMPLEX.....	37
Эрматов И.И. ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА: ПЕРСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ	43
Ermatov I.I. THE IMPORTANCE OF GREEN ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S INDUSTRY: A PROSPECTIVE ANALYSIS	43
Хасанова М.А. РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА: ВЗГЛЯД ИЗНУТРИ	45
Khasanova M.A. THE ROLE OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S EXPORT POTENTIAL: A VIEW FROM THE INSIDE	45
Бондар А.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА	48
Bondar A. CURRENT STATE AND COMPETITIVENESS OF DOMESTIC POULTRY PRODUCTION	48
Бузецький І.Г., ЕКОСИСТЕМА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ: ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ, ОСВІТНІХ І СОЦІАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ	55
Buzetskyi I. REGIONAL HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT ECOSYSTEM: INTEGRATION OF DIGITAL, EDUCATIONAL AND SOCIAL PLATFORMS	55
Бунеев І.О. АДАПТИВНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	62
Buniev I. ADAPTABILITY AS A PRINCIPLE FOR DEVELOPING A RISK MANAGEMENT STRATEGY FOR AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES	62
Надьон Р.А. МЕНЕДЖМЕНТ ПРАВОВИХ РИЗИКІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: СИНЕРГІЯ ЮРИДИЧНИХ І УПРАВЛІНСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ	67
Nadon R. LEGAL RISK MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR: SYNERGY OF LEGAL AND MANAGEMENT INSTRUMENTS.....	67
Хачатрян В., Красняк О., Стратійчук В. ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	73
Khachatryan V., Krasnyak O., Stratiychuk V. INNOVATIVE STRATEGIES OF ANTI-CRISIS POLICY AS A MEANS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE	73
Царенко Д.Г. ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ80	
Tsarenko D. ORGANIZATION OF STRATEGIC PLANNING AS A COMPONENT OF RISK MANAGEMENT IN AGRARIAN BUSINESS.....	80

JURISPRUDENCE

Астахов Д.С., Купін А.П. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	85
Astahov D.S., Kupin A.P. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION SUPPORT SYSTEMS FOR LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES ...	85
Астахов Д.С., Купін А.П. ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ	89
Astahov D.S., Kupin A.P. CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF PUBLIC ORDER	89
Ведмеденко М.П., Нагорний О.Р., Копилов Е.В. ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ОРД ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	92
Vedmedenko M.P., Nahorniy O.R., Kopylov E.V. FORMATION OF THE METHODS OF PROSECUTORAL INSPECTION OF THE ACTIVITY OF THE ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE MINDS OF THE MILITARY STAN	92
Носик Д.А., Майборода А.С., Копилов Е.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ СУМІЖНИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	96
Nosyk D.A., Mayboroda A.S., Kopylov E.V. SPECIFIC ISSUES OF THE RELATIONSHIP OF OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES WITH RELATED TYPES OF ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT FORCES	96
Светловська Д.В., Лях В.О., Копилов Е.В. ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	100
Svetlovskaya D.V., Lyakh V.A., Kopylov E.V. TACTICAL METHODS OF PROSECUTORIAL SUPERVISION OF THE IMPLEMENTATION OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES BY UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW	100

PHILOLOGICAL SCIENCES

Osipanova B.R., Kydyrbay K.K. FORMATION AND CHARACTERISTICS OF A NATIONAL LANGUAGE	105
Osipanova B.R., Kydyrbay K.K. THE CONCEPT OF "NATURE" IN MEDIEVAL LITERATURE	108
Abdullayeva F. THE PROBLEMS OF THE MODERN YOUTH AND THE REAL WORLD IN "LOOKING FOR ALASKA" BY JOHN GREEN	110
Balakishiyeva G.N. ANALYSIS OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL AND LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF ONOMASTIC UNITS IN LOVE EPICS	114
Gurbanova G.G. THE ROLE OF MEASUREMENT UNITS IN TERMINOLOGY FORMATION	117
Гурбанова Г.Г. РОЛЬ ЕДИНИЦ ІЗМЕРЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ТЕРМИНОЛОГИИ	117
Rustamova J. CLICHÉ EXPRESSIONS ("KALIP SÖZLER") AS A MANIFESTATION OF THE ETHNOMENTAL DIVERSITY OF THE POLITENESS CATEGORY (IN THE CONTEXT OF TURKISH COMPLEX SENTENCES)	120

Mehriban Mammadova Oktay	
SEMANTIC FEATURES OF LITERARY STUDIES TERMS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE	123
Koynbekova S.B., Ospanova B.R., Orazkhan N.N.	
SYNERGETIC CONSOLIDATION OF EXPRESSIVE-EMOTIONAL WORDS IN CONVEYING THE LITERARY-LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE	127
Коянбекова С.Б.,* Оспанова Б.Р., Оразхан Н.Н.	
СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ В ПСИХОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОГО И ЯЗЫКОВОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ МИРА	127
Targul Alizade	
WORDS AND PHRASES RELATED TO BREXIT AS PERSUASIVE TOOLS IN BRITISH MEDIA DISCOURSE	131
Акчурина А. Р., Научный руководитель: Алиева С.А.	
ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА КРОСС-МЕДИЙНУЮ ЖУРНАЛИСТИКУ (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «АФИША DAILY»)	135
Akchurina A. R., Scientific supervisor: Aliyeva S.A.	
THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON CROSS-MEDIA JOURNALISM (BASED ON THE ACTIVITIES OF AFISHA DAILY)	135

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Томова Хава Багаудиновна

студентка 1 курса магистратуры

44.04.01 профиль «Эколого-географическое образование»

Научный руководитель: Полонкочева Фердоус Яхиевна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры «География. БЖД»

ФГБОУ ВО «Ингушский государственный университет», г. Магас

ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ

Tomova Khava Bagaudinovna

Scientific supervisor: Polonkoeva Ferdous Yakhievna

ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL MONITORING: METHODOLOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING AND CONDUCTING

Аннотация:

Статья посвящена методологическим аспектам организации и проведения эколого-географического мониторинга. Рассматриваются ключевые подходы к разработке системы наблюдений за состоянием окружающей среды и геосистем. Анализируются современные методы сбора, обработки и интерпретации данных в рамках мониторинга. Особое внимание уделяется использованию геоинформационных технологий в процессе мониторинга. Обсуждаются проблемы интеграции различных видов мониторинга в единую систему. Предлагаются пути повышения эффективности эколого-географического мониторинга с учетом современных технологических возможностей.

Abstract

The article is devoted to the methodological aspects of organizing and conducting ecological and geographical monitoring. Key approaches to the development of an observation system for the state of the environment and geosystems are considered. Modern methods of collecting, processing and interpreting data within the framework of monitoring are analyzed. Particular attention is paid to the use of geoinformation technologies in the monitoring process. Problems of integrating various types of monitoring into a single system are discussed. Ways to improve the efficiency of ecological and geographical monitoring are proposed, taking into account modern technological capabilities.

Ключевые слова: *эколого-географический мониторинг, геосистемы, окружающая среда, методология, геоинформационные технологии, дистанционное зондирование, экологические риски, пространственный анализ, антропогенное воздействие.*

Keywords: *ecological and geographical monitoring, geosystems, environment, methodology, geoinformation technologies, remote sensing, environmental risks, spatial analysis, anthropogenic impact.*

В условиях возрастающего антропогенного воздействия на окружающую среду и усложнения экологических проблем, разработка эффективных методов эколого-географического мониторинга приобретает критическое значение. Совершенствование методологических подходов к организации и проведению мониторинга состояния окружающей среды и геосистем позволяет своевременно выявлять негативные изменения, прогнозировать их развитие и разрабатывать меры по предотвращению экологических кризисов. Актуальность темы обусловлена необходимостью интеграции современных технологических решений в систему экологического контроля и управления природопользованием.

Эколого-географический мониторинг представляет собой комплексную систему наблюдений, оценки и прогноза изменений состояния окружающей среды под влиянием природных и антропогенных факторов. Разработка методологических под-

ходов к организации и проведению такого мониторинга требует учета множества факторов, включая специфику исследуемых геосистем, характер антропогенного воздействия, технические возможности сбора и обработки данных.

Я. Г. Елисеева, С. Н. Борычев и А. И. Бойко отмечают, что «геоэкологический мониторинг является ключевым инструментом регулирования состояния геосистем, позволяющим оперативно реагировать на негативные изменения и принимать обоснованные управленческие решения» [1, с. 331]. Это подчеркивает важность разработки эффективных методологических подходов к организации мониторинга.

Эколого-географический мониторинг – это комплексная система наблюдений, анализа и прогнозирования изменений в окружающей среде, вызванных природными и антропогенными факторами. Он сочетает экологические и географические

подходы для изучения состояния природных систем, включая атмосферу, гидросферу, почвы и живые организмы.

Основная цель мониторинга – контроль качества окружающей среды, оценка устойчивости экосистем, выявление влияния человеческой деятельности и прогнозирование возможных изменений. Он помогает в принятии управленческих решений, направленных на снижение негативного воздействия на природу и обеспечение экологической безопасности.

Мониторинг может быть глобальным, охватывающим планетарные процессы, такими как изменение климата, или локальным, сосредоточенным на конкретных промышленных зонах, городах или природных резерватах. Для его проведения используются современные технологии, включая спутниковое зондирование, геоинформационные системы, биоиндикацию и лабораторные исследования.

Применение эколого-географического мониторинга включает территориальное планирование, охрану биоразнообразия, ликвидацию последствий экологических катастроф и рациональное природопользование. Этот инструмент играет важную роль в обеспечении устойчивого развития и минимизации экологических рисков.

Одним из ключевых аспектов методологии эколого-географического мониторинга является выбор оптимальных параметров наблюдения. Эти параметры должны отражать наиболее значимые характеристики исследуемых геосистем и быть чувствительными к антропогенному воздействию. При этом важно учитывать как физико-географические, так и социально-экономические факторы, влияющие на состояние окружающей среды.

Современные подходы к организации мониторинга предполагают активное использование геоинформационных технологий. А. В. Молочко подчеркивает, что «геоинформационное моделирование позволяет не только визуализировать пространственные данные, но и проводить комплексный анализ геоэкологических рисков» [3, с. 112]. Это открывает новые возможности для интеграции различных видов данных и повышения точности прогнозов.

Важным методологическим аспектом является разработка системы индикаторов состояния окружающей среды. Эти индикаторы должны быть научно обоснованными, легко измеримыми и информативными. Они могут включать как прямые показатели (например, концентрации загрязняющих веществ), так и косвенные (состояние биоиндикаторов).

Особое внимание при организации эколого-географического мониторинга следует уделять временному аспекту. Частота и продолжительность наблюдений должны соответствовать характеру исследуемых процессов. Для некоторых параметров может быть достаточно сезонных измерений, в то время как другие требуют непрерывного мониторинга.

Методология проведения мониторинга должна также учитывать возможности интеграции данных

из различных источников. Это могут быть наземные наблюдения, дистанционное зондирование, данные автоматических станций мониторинга и др. Важно обеспечить сопоставимость и взаимодополняемость этих данных.

Важным аспектом методологии эколого-географического мониторинга является разработка системы пространственно-временного анализа данных. В. Н. Хлыстун и соавторы отмечают, что «эффективный геоэкологический мониторинг требует не только сбора актуальных данных, но и их интерпретации в контексте пространственных и временных закономерностей развития геосистем» [5, с. 87]. Это предполагает использование методов геостатистики и пространственного моделирования для выявления трендов и аномалий в распределении экологических параметров.

Интеграция данных дистанционного зондирования Земли (ДЗЗ) в систему эколого-географического мониторинга открывает новые возможности для повышения его эффективности. А. В. Молочко подчеркивает, что «использование мультиспектральных и гиперспектральных снимков позволяет оценивать состояние растительного покрова, выявлять очаги загрязнения и прогнозировать развитие негативных процессов на больших территориях» [3, с. 203]. Это особенно актуально для мониторинга труднодоступных и обширных территорий.

Разработка методологии эколого-географического мониторинга должна также учитывать необходимость интеграции различных уровней наблюдений – от локального до глобального. В. А. Широкова и П. В. Ключин отмечают, что «эффективная система мониторинга должна обеспечивать возможность масштабирования данных и их анализа на различных пространственных уровнях» [2, с. 145]. Это позволяет выявлять как локальные аномалии, так и глобальные тенденции изменения состояния окружающей среды.

Особое внимание в методологии эколого-географического мониторинга следует уделять разработке системы раннего предупреждения о возникновении критических ситуаций. А. П. Сизов указывает на необходимость «разработки алгоритмов автоматического выявления аномальных значений параметров окружающей среды и прогнозирования их развития» [4, с. 218]. Такой подход позволяет оперативно реагировать на возникающие экологические угрозы и принимать превентивные меры.

Важным методологическим аспектом является интеграция эколого-географического мониторинга с системами поддержки принятия решений в области управления природопользованием. В. Н. Хлыстун и соавторы подчеркивают, что «результаты мониторинга должны быть представлены в форме, удобной для использования лицами, принимающими решения, и включать не только фактические данные, но и рекомендации по оптимизации природопользования» [5, с. 201].

Развитие методологии эколого-географического мониторинга также предполагает совершенствование подходов к оценке антропогенного воздействия на геосистемы. А. В. Молочко отмечает

важность «разработки комплексных индексов антропогенной нагрузки, учитывающих как прямые, так и косвенные факторы воздействия на окружающую среду» [3, с. 237]. Это позволяет более точно оценивать экологические риски и прогнозировать развитие негативных процессов.

Методология проведения эколого-географического мониторинга должна также учитывать необходимость адаптации к изменяющимся условиям окружающей среды и новым экологическим вызовам. В. А. Широкова и П. В. Ключин подчеркивают, что «система мониторинга должна быть гибкой и способной к быстрой перенастройке в соответствии с новыми приоритетами экологической политики и изменениями в состоянии окружающей среды» [2, с. 278].

Таким образом, разработка методологических подходов к организации и проведению эколого-географического мониторинга требует комплексного учета множества факторов и использования современных технологических решений. Интеграция геоинформационных технологий, данных дистанционного зондирования, методов пространственного анализа и систем поддержки принятия решений позволяет создать эффективную систему наблюдения за состоянием окружающей среды и

геосистем, способную обеспечить своевременное выявление и предотвращение экологических угроз.

Список литературы

1. Елисеева Я. Г., Борычев С. Н., Бойко А. И. Геоэкологический мониторинг как средство регулирования состояния геосистем / Елисеева Я. Г., Борычев С. Н., Бойко А. И. // В сборнике: Современные направления повышения эффективности использования транспортных систем и инженерных сооружений в АПК. – 2022. – С. 330-335.
2. Геоэкологический мониторинг / В. А. Широкова, П. В. Ключин. – М.: Издательство «ГУЗ», 2020. – 312 с.
3. Молочко А. В. Геоинформационное моделирование геоэкологических рисков / Молочко А. В. – Саратов, 2021. – 290 с.
4. Сизов А. П. Научные основы, цели, функции, содержание и организация мониторинга земель / Сизов А. П. – Москва, 2019. – 361 с.
5. Хлыстун В. Н., Шаповалов Д. А., Вершинин В. В., Цыпкин Ю. А., Широкова В. А. Геоэкологический мониторинг / Хлыстун В. Н., Шаповалов Д. А., Вершинин В. В. и др. – Москва, 2020. – 274 с.

PUBLIC ADMINISTRATION

УДК 327.8

Бекдамиров Е.З.*Національний університет «Запорізька політехніка»*

ПОЛІТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ У СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.

Bekdamyrov E.Z.*National University «Zaporizhzhia Polytechnic»*

THE POLICY OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL SANCTIONS IN THE EUROPEAN UNION SYSTEM

Анотація.

У статті розглядається система формування та впровадження міжнародних санкцій у рамках Європейського Союзу (ЄС). Проаналізовано правові механізми, політичні передумови, а також роль інституцій ЄС у розробці санкційної політики. Особливу увагу приділено санкціям як інструменту зовнішньої політики та найпоширенішим обмежувальним заходам.

Abstract.

The article examines the system of formation and implementation of international sanctions within the European Union (EU). The author analyses the legal mechanisms, political prerequisites, and the role of EU institutions in the development of sanctions policy. Special attention is paid to sanctions as an instrument of foreign policy and the most common restrictive measures.

Ключові слова: *Європейський Союз, санкції, зовнішня політика, СЗБП, санкційна політика, обмежувальні заходи.*

Key words: *European Union, sanctions, foreign policy, CSDP, sanctions policy, restrictive measures.*

Міжнародні санкції стали важливим інструментом реалізації зовнішньої політики сучасних держав та міжнародних організацій. У цьому контексті Європейський Союз виступає одним з ключових акторів, активно використовуючи санкції для впливу на треті країни, що порушують міжнародне право або загрожують регіональній стабільності.

ЄС активно використовує механізм санкцій (офіційна термінологія об'єднання – «обмежувальні заходи / restrictive measures»). У «Базових принципах застосування обмежувальних заходів (санкцій)», затверджених рішенням Ради Європи від 7 червня 2004 р., прямо зазначено, що термін «санкції» є ідентичним «обмежувальним заходам» [1]. Можливість застосування обмежувальних заходів визначена у ст. 215 розд. IV (Обмежувальні заходи) Угоди про функціонування ЄС (консолідована версія) [2].

Санкції – один з інструментів ЄС для досягнення цілей Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП): миру, демократії та дотримання верховенства права, прав людини та міжнародних законів. Вони є частиною всебічного підходу, що передбачає політичний діалог і додаткові заходи.

Санкції ЄС не полягають у покаранні, а спрямовані викликати зміни в політиці чи діяльності цільової країни, організацій або осіб. Відповідно, метою цих заходів є така політика чи діяльність, засоби її досягнення та відповідальні за неї особи. Водночас ЄС докладає зусиль задля мінімізації негативних наслідків для населення або правомірної діяльності. Євросоюз втілює всі санкції, упровадженні ООН.

Крім цього, ЄС може накладати санкції ООН, уживаючи більш жорсткі та додаткові заходи. Насамкінець, співтовариство має право накладати незалежні санкції, якщо вважатиме це за потрібне.

У період холодної війни санкційну політику європейських держав визначали два фактори:

- специфіка міжнародного середовища, зокрема біполярність і партнерство із США;
- розгортання національно-визвольних рухів у колишніх колоніях Бельгії, Великої Британії, Нідерландів і Франції.

Інноваційним підходом Європейського Співтовариства можна вважати прив'язування застосування санкційних заходів до такого інструменту, як «політична зумовленість» при розбудові відносин із країнами третього світу. Уперше цей принцип знайшов своє евентуальне вираження у підписаній 20 липня 1963 р. Конвенції Яунде (Камерун), що закріплювала асоційоване членство в Європейському економічному співтоваристві впродовж 5 років 17 африканських країн і Мадагаскару (Associated African States and Madagascar, AASM). Конвенція Яунде після вступу Великої Британії в ЄЕС була замінена Ломейською конвенцією 1975 р. Підписання цих конвенцій стало першим кроком у розбудові політики санкцій ЄС проти третіх держав, адже в Ломейських конвенціях було закладено механізм згортання співробітництва (часткового/повного) із країнами АКТ у разі серйозних порушень прав людини або недотримання демократичних принципів розвитку.

Спроба переоцінки Європейським Співтовариством механізму з реалізації санкційної політики пов'язується із підписанням Лондонської доповіді 13 жовтня 1981 р., яка упорядкувала інституційний механізм реагування Європейського Співтовариства на міжнародні кризи через екстрене скликання Політичного комітету чи міністрів держав-учасниць у 48-годинний термін (п. 13) [3].

Заснування ЄС СЗБП Маастрихтським договором 1993 р. дозволило зміцнити колективні зусилля країн-членів при реалізації санкційних заходів. Правовою основою втілення нової практики застосування санкцій стали положення ст. 301 Договору про заснування Європейського Співтовариства (колишня ст. 228 а) [4].

У перші роки ведення європейської СЗБП економічні та фінансові санкції, ухвалені на її базі, здійснювалися з огляду на принцип «спільних зовнішньополітичних інтересів». Єдиний виняток становили санкційні заходи проти Китаю, прийняті ще в 1989 р. [5].

На політику санкцій ЄС, особливо у контексті підвищення її ефективності, наприкінці 1990-х на початку 2000-х рр. вплинули підсумки міжнародних конференцій, присвячених реформуванню інституту санкцій ООН, а також перегляду односторонньої санкційної політики, насамперед Сполучених Штатів. Такими зустрічами стали Інтерлакенський (1998–1999), Бонн-Берлінський (1999–2000) та Стокгольмський (2003) процеси [6]. Результати роботи цих міжнародних конференцій націлили європейську спільноту на реформування санкційного механізму Євросоюзу за трьома напрямками:

- по-перше, на розробку політичної концепції реалізації санкційних заходів у системі ЄС;
- по-друге, визначення структур, відповідальних за формування і реалізацію санкційної політики, чітке встановлення та розподіл їхніх повноважень;
- по-третє, на створення інституту моніторингу та планування при здійсненні санкційних заходів ЄС.

8 грудня 2003 р. Рада ЄС представила «Рекомендації із застосування санкцій» [7], документ, на базі якого ЄС сформував єдиний список цільових країн, проти яких застосовувалась політика санкцій.

Рада накладає обмежувальні заходи ЄС через рішення Ради із зовнішньої та безпекової політики, що приймаються одногосно. Якщо рішенням передбачаються всі заходи, що мають бути застосовані, то задля забезпечення повної правомірності санкції може знадобитися додаткова законодавча база. Певні санкції, як ембарго на торгівлю зброєю чи заборони в'їзду, стосуються безпосередньо країн-членів ЄС. Такі заходи вимагають лише рішення Ради. Зазначене рішення є обов'язковим для виконання всіма країнами-членами ЄС. Економічні заходи, наприклад заморожування активів або заборона експорту, є компетенцією співтовариства та, відповідно, вимагають окремого законодавчого механізму впровадження у вигляді постанови Ради

ЄС, що обов'язкова до виконання всіма громадянами та підприємствами країн-членів ЄС. Постанова, що ухвалюється на підставі спільного подання від Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки та Європейської комісії, містить детальну інформацію про чіткий обсяг заходів, схвалених Радою ЄС, а також про їхнє впровадження. Зазвичай постанова набуває чинності наступного дня після її публікації в Офіційному віснику ЄС.

У своїй політиці Євросоюз зосереджує увагу на важливості та пріоритетності заходів дипломатичного впливу, розглядає санкції як останній інструмент зовнішньої політики для досягнення своїх власних цілей та інтересів. Проте ЄС активно використовує обмежувальні заходи з багатьох причин.

По-перше, на відміну від Сполучених Штатів, ЄС не має достатніх військових механізмів для забезпечення власних інтересів.

По-друге, завдяки обсягу та привабливості власного внутрішнього ринку ЄС, можливе обмеження торговельно-господарської діяльності є додатковим стимулом для дотримання вимог Євросоюзу для країни, фізичної або юридичної особи, щодо яких вводяться санкції.

По-третє, ЄС представляє Союз 28 держав і має великі можливості для гармонізації та лобювання необхідних рішень на інших міжнародних майданчиках (ООН, G 20 тощо).

ЄС використовує всі види санкцій, що вводяться резолюціями Ради Безпеки ООН і координує виконання санкцій ООН державами – членами Союзу. Крім того, ЄС може на свій розсуд розширити і доповнювати санкції, уведені ООН, разом із власними обмежувальними заходами. Основними цілями використання санкцій з боку ЄС є такі:

- протидія загрозам основним принципам зовнішньої політики ЄС, передусім порушенню міжнародного миру і безпеки;
- опір тероризму;
- протидія розповсюдженню зброї масового знищення, особливо ядерної зброї;
- боротьба з порушенням прав людини;
- протидія незаконній анексії територій та навмисної дестабілізації суверенної держави.

Запровадження обмежувальних заходів у ЄС визначається положеннями Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (Common Foreign and Security Policy) [8]. Ця можливість закріплена у ст. 215 Договору про функціонування Європейського Союзу. Режим обмежувальних заходів ЄС є обов'язковим для виконання у всій юрисдикції співтовариства (на території країн-членів), а також усіх фізичних і юридичних осіб резидентів країн-учасниць, зокрема дочірніх компаній і філій у третіх країнах.

Прийняті обмежувальні заходи є обов'язковими щодо виконання на національному рівні країнами-членами ЄС. Заходи, що передбачають заборону на в'їзд до країн ЄС, а також заборона на постачання озброєння та військового обладнання здійснюється без подальшої гармонізації, тоді як заходи фінансово-економічного характеру (заморожування активів, обмеження фінансових операцій

тощо) потребують додаткового регламенту Ради ЄС, що уточнює конкретні обмежувальні заходи та механізми їхнього застосування. Ці регламенти приймаються Радою з питань представництва Верховного представника Євросоюзу з іноземних питань і політики безпеки та Європейською комісією, після узгодження Робочою групою радників із міжнародних питань (RELEX). Зазвичай дані регламенту Ради ЄС приймаються одночасно з рішенням Ради щодо введення обмежувальних заходів для забезпечення того, щоб обидва документи мали максимальний ефект.

До основних видів обмежувальних заходів ЄС входять:

- заборона на в'їзд до країн ЄС;
 - заморожування активів іноземної держави, фізичних і юридичних осіб, що перебувають на території країн – членів ЄС;
 - фінансові обмеження (заморожування активів Центрального банку країни – об'єкта санкцій, заборона на видачу кредитів приватним банкам та іншим юридичним особам, обмеження на грошові перекази тощо);
 - обмеження на постачання певних груп товарів і послуг (заборона постачання озброєнь і військової техніки; обладнання, яке може використовуватись поліцією та каральними органами; заборона на поставки високотехнологічних товарів і товарів «подвійного застосування» (зокрема, обладнання для нафтогазової промисловості й енергетичного сектору); обмеження поставок програмного забезпечення; золото, дорогоцінні метали тощо);
 - заборона ввезення певних видів товарів і послуг (поставки нафти і газу; частини та комплектуючі тощо);
 - транспортні обмеження тощо.
- Найпоширеніші обмежувальні заходи:

• *Ембарго на торгівлю зброєю.* Ембарго на торгівлю зброєю зазвичай охоплює продаж, постачання та перевезення товарів, унесених до так званого загального військового списку ЄС (див. останній список *common militarylist*). Заборона найчастіше містить інформацію про відповідну технічну та фінансову підтримку. Крім цього, може бути заборонений експорт обладнання, що використовується для внутрішніх репресій, тобто обладнання, що не внесене до загального військового списку ЄС. Наприклад, транспортні засоби, обладнані водометами, транспортні засоби для перевезення в'язнів, колючий дріт, шоломи та щити для поліцейських дій. Рада також може заборонити експорт товарів подвійного призначення до цільових країн, тобто товари, що можуть використовуватись у громадських і військових цілях, унесені до списку товарів подвійного призначення ЄС (див. annex I of regulation 428/2009 (дод. I до постанови 428/2009)).

• *Заморожування активів.* Заморожування активів стосується коштів й економічних ресурсів, якими володіють цільові особи чи організації. Це означає заборону доступу, переміщення та продажу

коштів, таких як готівка, чеки, банківські депозити, акції, частки тощо. Крім цього, заборона стосується продажу чи оренди будь-якого рухомого чи нерухомого майна. Заморожування активів також передбачає заборону надання ресурсів цільовим організаціям й особам. Це означає, що громадянам і компаніям ЄС заборонено здійснювати платежі або постачати товари чи інше майно цільовим організаціям або особам. Насправді ж будь-які ділові операції з визначеними компаніями й особами вважатимуться неправомірними. У деяких випадках офіційні інстанції можуть дозволити часткове стягнення коштів із заморожених активів за певних обставин, наприклад, для забезпечення основних потреб (харчування, оренди, придбання ліків чи сплату податків) або обґрунтовані видатки на юридичний супровід.

• *Заборона отримання візи чи виїзду з країни.* Особам, для яких передбачена ця санкція, заборонений в'їзд до країн ЄС та перетин його зовнішніх кордонів. Якщо для в'їзду до ЄС потрібна віза, то особи під дією цієї санкції отримують відмову в наданні такої візи. Санкції ЄС не зобов'язують країни – члени ЄС надавати відмову у в'їзді для своїх громадян. Якщо дія заборони виїзду розповсюджується на громадянина ЄС, то його рідна країна має дозволити в'їзд відповідно до національного законодавства. Крім цього, країни-члени ЄС можуть зробити винятки щодо заборони в'їзду, якщо на їхній території зареєстрована міжнародна міжурядова організація, відбувається конференція ООН чи ОБСЄ.

За своєю природою санкції спрямовані на політичний ефект у третіх країнах. Незважаючи на це, обмежувальні заходи ЄС застосовуються винятково в межах юрисдикції ЄС, а саме:

- у межах території ЄС, зокрема повітряного простору;
- до громадян ЄС, незалежно, чи перебувають вони на території ЄС, чи ні;
- до компанії та організації, зареєстрованих відповідно до законодавства країни-члена ЄС, незалежно від їхньої адреси. Це також стосується філіалів компаній ЄС у третіх країнах;
- до будь-якої ділової діяльності, що частково або повністю провадиться в межах Євросоюзу;
- на борту літаків або повітряних суден, що перебувають під юрисдикцією країни-члена ЄС. Євросоюз не ухвалює законодавчі рішення, що передбачають екстратериторіальне застосування із порушенням міжнародного права. Країни-кандидати систематично запрошуються до впровадження відповідних обмежувальних заходів ЄС на своїй території.

Політика санкцій у Європейському Союзі є одним із ключових інструментів реалізації зовнішньополітичної стратегії. Попри виклики та критику, санкції залишаються важливим засобом впливу, який ЄС застосовує з метою підтримки міжнародного права, прав людини та глобальної безпеки. Подальше вдосконалення інституційного механізму

прийняття санкцій підвищить їхню ефективність і легітимність.

Література:

1. Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions) [Electronic source]. – Access mode :

<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010%20198%202004%20REV%201>.

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [Electronic source]. – Access mode : https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:41f89a28-1fc6-4c92-b1c8-03327d1b1ecc.0007.02/DOC_1&format=PDF

3. Report on European Political Cooperation. – 1981. – 13 October [Electronic source] – Access mode :

http://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf.

4. Договір про заснування Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://eu-directory.ru/index.php?act=show&doc_id=1&id=74

5. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика : монограф. / Ю.О. Седляр. – Миколаїв, 2013., 412с.

6. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [Electronic source]. – Access mode : https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:41f89a28-1fc6-4c92-b1c8-03327d1b1ecc.0007.02/DOC_1&format=PDF.

7. Measures (Sanctions) in the Framework of the EU Common Foreign and Security Policy 15579/03 / 8 December 2003 [Electronic source]. – Access mode : <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/03/st15/st15579.en03.pdf>.

8. Common Foreign and Security Policy [Electronic source]. – Access mode : https://eas.europa.eu/topics/common-foreign-security-policy-cfsp_en.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 378.146.1:811.111

*Pasichnyk Maryna Viktorivna**Senior lecturer**Education and Research Institute "Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy" of V.N. Karazin**Kharkiv National University*<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494905>

TRANSFORMING APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN THE CONDITIONS OF HUMANIZATION OF TECHNICAL EDUCATION AND EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract

The article raises the problem of transformation approaches to teaching English in the conditions of humanization of technical education and European integration processes. The main factors that caused the transition to humanistic-oriented study of foreign languages in a technical university are identified. The European Language Portfolio is analyzed as one of the effective methods of forming reflective thinking of students when implementing the technology of reflective practice. The goals, functions, components and practical experience of introducing the European Language Portfolio are considered.

Key words: *professional communicative competence, humanization of education, technical education, communicative teaching methods, reflective practice, European Language Portfolio, Language passport, Language Biography, Dossier.*

Social conditions that have changed in recent years, the new content and methods of university courses, the implementation of a communicative approach in professional education require a fundamentally new approach to solving the problem of forming a culture of professional communication in students. At the stage of stable socialization of the individual, which coincides with studying in higher educational institutions and acquiring a basic profession, the formation of language skills and abilities within the framework of stable methodological systems should be continued. Despite the fact that in the process of studying linguistic, methodological, pedagogical disciplines, individual tasks of teaching basic professional communication are solved (which, in turn, sometimes leads to duplication), the purposeful formation of elements of professional communicative competence is carried out only in individual courses, while the potential of most linguistic disciplines is not used, although it is huge. But at the same time, the task of comprehensively forming the linguistic personality of the future professional, his professional communicative competence is not set. Of course, such a task cannot be solved within the framework of any one course. Its achievement is possible only as a result of the integration of the efforts of all academic disciplines, primarily linguistic ones.

The goal of the language training system of the future specialist should be the formation of the foundations of professional communicative competence, the culture of professional communication, which implies the ability to communicate effectively in typical situations of professional activity. The main principle that should be the basis of such a model is personal orientation, which implies communicative and activity approaches, professional orientation. The purpose of training should not be the formation of individual techniques of speech behavior, but the improvement of the personality qualities of a specialist, capable of acting consciously and competently in various situations.

At the same time, in a higher technical institution there is a contradiction at the level of special and general cultural training. The principle of professionalization assumes a narrow subject focus, study and immersion in the essence of the science that is the basis of specialization. In the paradigm of a higher technical institution, there is currently no unambiguous answer to the question of the optimal combination of general cultural and special training. In the standards, there is an unjustified narrowing of the block of humanitarian disciplines, which contradicts the general trends in the world educational space, focused on humanization.

The radical turn to the person as an intrinsic value sharply marked the problem of changing the technologies of studying foreign languages. Modern methods of teaching a foreign language are oriented to a greater extent on cognitive, gnostic models. Today, it is objectively necessary to operationalize humanistically oriented foreign language learning in a technical university, create an individually developing environment, develop innovative models of the educational process and relevant pedagogical technologies.

The study and analysis of practice showed that the motivation of students in the process of studying English in a technical university is oriented to a greater extent on professional activity and to a lesser extent on personal self-determination and self-development. The needs of students in communicative activity when studying English are not fully realized, which can be explained by the insufficient implementation of technologies of personality-oriented learning in the practice of teaching at the university.

The system of traditional organization of the learning process in higher special educational institutions has a number of significant disadvantages. The main ones are: lack of incentives for regular and high-quality work of students, insufficient individualization of the teaching and learning process, low level of student independence and development of their creative abilities.

The need to improve knowledge of a foreign language (especially English) among students is constantly growing because there is a need for direct contacts with foreign partners. There is a real possibility of a promising professional career provided that one knows a foreign language, that is, we are witnessing the growth of positive motivation (both internal and external) on the part of students. Mastering reading is considered a priority for most students, but at the same time they indicate the need to develop the skills and abilities of professionally-oriented speaking and listening. The need for direct written contacts with foreign colleagues and partners determines the need to develop the skills and abilities of writing as a type of speech activity. Thus, it is quite reasonable to assert that the general goal of teaching English in the first year can be defined as the comprehensive formation of students' English-language communicative competencies of a minimum level of development in the areas of reading, speaking, listening, and writing to ensure communication in the professional and labor sphere.

The next step after determining the general goal of teaching a foreign language at a university is to choose such methods, techniques and teaching aids that contribute to the creation of an effective educational basis for the further creative and cognitive activity of students. Having familiarized oneself with the research on the problems of using various methods and techniques of teaching a foreign language and having analyzed the experience of implementing modern communicative teaching methods, the following main methods can be distinguished: content-based approach, student-centered approach, learner autonomy approach, learner authenticity approach. It should be noted that such technologies as the technology of developing critical thinking, the technology of reflective practice, the technology of problem-based learning, and the project technology show a stable positive result.

Reflective practice is an important component of the student's cognitive activity and leads to self-management of the language acquisition process. It should be noted that this technology actualizes the position "I am a teacher", since it allows the student to build his own educational route. Having developed the ability to reflective assessment, the student is able to monitor his own activities, evaluate achievements, identify difficulties, set goals for further development. One of the strategies that should be taught to students is the KWK – "we know", "we want to know", "we knew" [1]. Such reflection tools as questionnaires, progress graphs, self-assessment sheets, etc. can also be considered promising.

One of the effective methods for forming reflective thinking is the portfolio technology. A language portfolio is a teaching tool and is defined as "a package of documents with the help of which a student (portfolio owner) analyzes and systematizes his/her achievements and experience in learning foreign languages, collects samples of completed work, received certificates and diplomas, etc. [2]. The information of the European Language Portfolio is intended primarily for the student, teachers, administration of higher education institutions in the event of his/her change by the portfolio

owner, as well as for the employer when the portfolio owner is employed. The portfolio contributes to the development of language skills and competences necessary for future professional activities. In the educational process, the Portfolio should play a significant role in organizing independent work of students, which is one of the key provisions in the context of modern approaches to higher education.

Independent work is understood as "a form of organization and implementation of educational and cognitive activity, which is directed and controlled by a teacher or the student himself in accordance with the curriculum and individual needs in classroom lessons or outside of class time with the aim of mastering professional knowledge, skills and abilities and for self-improvement. That is why for a long time the most promising for higher educational institutions is the use of a language portfolio as a means of autonomous study of a foreign language, since it provides students with criteria for determining the level of proficiency in a foreign language for a certain period of time, mechanisms for self-control, planning the process of their own learning, instructions and recommendations for acquiring foreign language competence. Performing two main functions - reporting and pedagogical, the ULP consists of three sections, each of which provides opportunities for the implementation of these functions, namely: Language passport, Language Biography and Dossier.

The European Language Portfolio performs two functions:

- social - like an artist's portfolio, it demonstrates the portfolio holder's abilities in foreign languages. The portfolio does not replace certificates or diplomas that students receive on the basis of tests and exams, but serves as a supplement to the latter, providing additional information,

- pedagogical - helps students develop their intellectual abilities and self-esteem. This function corresponds to the task of the Council of Europe: to promote the development of student autonomy and lifelong language learning.

The following goals of creating and maintaining a portfolio can be identified:

- to note the student's abilities, skills, abilities and personal experience at the level of self-assessment, mutual assessment and assessment by the teacher;
- to explore their own development over a certain period of time;
- to teach students to evaluate themselves;
- to set realistic learning goals that can be achieved in the near future;
- to develop students' ability to reflect on their work;
- to develop writing skills;
- to ensure continuity in the learning process;
- to learn something new and improve their professional skills.

Work with the language portfolio begins with the "Language passport" section, which is evidence of the student's knowledge of a foreign language, and the list of documents consists of two tables. The "Qualifications, Certificates" table indicates the student's own

level of proficiency in a foreign language, acquired after graduating from certain educational institutions and passing qualifying exams (secondary school certificate, passing Cambridge First Certificate, TOEFL, etc.). In the "Foreign Language Learning Experience" table, the student must document his or her experience of studying or using a foreign language while abroad, corresponding, attending international exhibitions, presentations, participating in conferences and projects, etc. The self-assessment block, which consists of self-assessment tables and assessment scales, allows the portfolio owner to determine his or her level of proficiency in a foreign language and track his or her own progress in learning during the course. Using self-assessment tables that provide a brief description of the levels of foreign language proficiency for all types of speech activity, students have the opportunity to determine one of the following six levels of foreign language proficiency for general needs: basic user (A1-Breakthrough, A2-Waystage), independent user (B1- Threshold, B2- Vantage), proficient user (C1- Efficient Operational Proficiency, C2- Mastery). In addition, using self-assessment tables for professionally oriented communicative skills in a foreign language, which contain a detailed description of foreign language competencies, students have the opportunity to determine their level of professionally oriented foreign language proficiency, namely professional skills in listening, reading, dialogical and monological speaking, writing and translation (a total of twenty-one professionally oriented skills). At the same time, during the course, the teacher gives grades for the most important works and comments on their results in the Teacher's Assessment Block. It is recommended to work with self-assessment tables regularly, 1-2 times per semester, as this allows you to conduct a self-analysis of your achievements in mastering a foreign language and more clearly plan your own educational activities.

The Language Biography section is particularly important in organizing the student's own educational and cognitive activity, since its structure allows you to observe your successes and evaluate your results. With the help of this section, the portfolio owner can systematize the experience of learning each language, determine their level of mastery of a foreign language, set learning goals and plan the process of their implementation, and be able to describe situations of using a foreign language in their activities. In addition, with the help of this section, teachers and employers can obtain

the necessary information about the portfolio owner's language competence. Regular work with all components of the section encourages the student to constantly evaluate their own work: setting a goal, planning its implementation, progress, result, compliance of the result with the goal. The section is designed to promote the student's independent work, and the teacher under such conditions becomes a consultant and coordinator of the student's activities, which meets European educational standards.

The "Dossier" section is designed to contain all the information that, in the opinion of the owner, can confirm the mastery of certain foreign language skills, namely completed work, such as tests, letters, article abstracts, projects, educational materials (texts, exercises, samples of business letters, accounting and financial statements, audio recordings, etc.), as well as certificates and diplomas. The owner of the portfolio has the right to personally decide which materials to include in the Dossier, their number, location and design.

The introduction of the European Language Portfolio was accompanied by innovative approaches to acquiring knowledge, developing skills and defining values by modern youth, and using modern pedagogical technologies. The practical experience of European educational circles regarding the creation of a language portfolio (European Language Portfolio) gave effective results, and the testing of the proposed technologies at various stages showed that thanks to these proposals it is possible to create conditions for students to acquire the necessary competencies consistently and gradually.

References

1. Mark Newman, Donna Ogle. Visual Literacy: Reading, Thinking, and Communicating with Visuals. Rowman & Littlefield, 2019, 216p. ISBN: 9781475840124
2. David Little, Radka Perclová. The European Language Portfolio: a guide for teachers and teacher trainers. <https://rm.coe.int/1680459fa6>
3. Kokareva A.M. The Problems of Humanization of Professional Training of Future Engineers. <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/2139>
4. Sazhko G., Shekhovtsova V. Analysis of the problems of humanization of education in Ukraine. <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Sazhko-G.-Shekhovtsova-V.-Analysis-of-the-problems-of-humanization-of-education-in-Ukraine.pdf>

Zhyhalko Svitlana Eduardivna

Senior lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494912>

BOOSTING PROBLEM SOLVING ACTIVITIES IN TRAINING STUDENTS OF ENGRNEERING AND PEDAGOGICS SPECIALITIES IN FOREIGN LANGUAGES

Abstract

The article deals with problem solving activities of foreign language training in non-language higher educational institutions of Ukraine. The importance of the article is that in non-language higher educational institutions foreign languages are taught just like a way of communicating that finds its realization in speech because its training is determined by professional needs of the graduates. It emphasizes on the fact that such strategies as problem solving activities are the processes of actively analyzing, evaluating, and synthesizing information to make informed decisions, form arguments, and understand complex concepts. These processes enhance comprehension, improves communication, and fosters deeper learning.

Key words: *critical thinking, problem reader, innovative approaches, logic puzzles, problem solving activities, ranking exercises.*

Statement of the problem. Communication between nations is one of the most important factors influencing the development of political, scientific, technical, economic, and cultural relations. A key consequence of growing global awareness is the increased motivation among those who need to learn a foreign language. Industry, in particular, requires a large number of specialists who can communicate, express their ideas clearly, and apply the acquired language skills in their professional activities. These calls for the development of a new approach to language education in Ukrainian non-linguistic universities, where foreign language proficiency is viewed as a crucial component of students' future professional practice. Improving the effectiveness of foreign language instruction, exploring new teaching technologies, and developing innovative approaches are top priorities dictated by modern educational demands. The need to enhance the educational process requires the creation of appropriate textbooks, the development of a comprehensive system of teaching aids, the integration of computer programs into the learning process, and addressing the feasibility of teaching certain subjects in non-language universities in foreign languages. The quality of foreign language instruction significantly impacts students' professional training. Advances in science and technology, along with the expansion of information networks, have increased the importance of working with foreign-language professional literature. The ability to work with such literature can be effectively developed during foreign language classes in engineering and pedagogical institutions.

The goal of teaching a foreign language in a non-linguistic higher educational institution, particularly in an engineering and pedagogical university, is defined as the formation of foreign language communicative competence. Indeed, from the perspective of the psychology of language, activity theory, and psycholinguistics, practical proficiency in any language implies the ability to engage in speech activity in that language, enabling participation in verbal communication. This involves acquiring the knowledge, skills, and abilities

necessary to perform language-related operations and actions by using the means of the language. Such operations and actions are essential for the production and comprehension of speech utterances, based on specific communication situations and for the realization of the speaker's own communicative intentions. The modern development of science has shown the need to clarify the objectives when it comes to mastering foreign language speech activity.

Analysis of Recent Studies and Publications.

Communicative competence in any type of speech activity is a multifaceted phenomenon. According to research on its component structure, specialized communicative competence consists of five components.

The first component is linguistic. It refers to the knowledge, skills, and abilities required to carry out foreign language speech operations and actions using linguistic means, which make up speech activity.

The second component is subject-matter knowledge, which is related to expertise in a specific field relevant to the future professional's area of specialization. This knowledge enables understanding of professional texts (through reading and listening) and allows the creation of such texts (through speaking).

The third component is formal-logical. It ensures understanding of the formal and logical aspects of perceived texts (e.g., the methods of exposition used, whether the presentation is deductive or inductive, etc.). In speaking, this component determines the logical and formal construction of the speaker's own utterances.

The fourth component is linguo-sociocultural. This component involves knowledge of the speech behavior patterns typical of members of a particular language community, as well as country-specific and cultural facts reflected in perceived texts and affecting their comprehension. It also includes what is needed to produce socially and culturally appropriate utterances. For example, a specialist in education wishing to read original American literature in their field must be aware of certain realities of the American education system that are typically not explained in dictionaries.

The final component is paralinguistic. This involves knowledge about the structural features of professional texts and about paralinguistic differences in spoken language specific to the foreign language community.

Mastery of these components in each type of speech activity is demonstrated through the presence of specific skills that enable adequate perception or production of speech utterances (connected texts, discourses) that reflect the corresponding characteristics of foreign language communication.

Therefore, when designing the specific goals of continuous instruction in each type of speech activity, these goals must take the form of a clear list of skill-based requirements.

Highlighting previously unresolved parts of the overall problem. In recent years, methodological literature has fallen short in adequately addressing the teaching of foreign languages in non-linguistic higher education institutions. While there is a wide array of studies dedicated to the development of specific language skills—such as reading, speaking, and listening—there remains a noticeable absence of comprehensive resources on how to structure the overall learning process. This gap is especially evident in materials geared toward the specific needs of third- and particularly fourth-year students in non-linguistic universities. As a result, a contradiction arises: on one hand, educators have access to numerous research-based methodologies for teaching individual language skills across various non-linguistic disciplines; on the other, they often face challenges in integrating these methods into a cohesive and effective instructional approach when applying them in real-world classroom settings [2].

Task Setting. Language learning requires memorizing and as a result of this, language classes tend to concentrate on structured, repetitive drills to enforce learning. The grammar translation method, a popular approach, is but one example. These types of activities, however, limit, comprehension and communicative skills. In order for students to mature into fluent foreign language speakers a variety of different approaches must be used in the classroom. As each approach focuses on a different area of development, utilizing several methods will assist the teacher in creating an all-encompassing syllabus that reaches the different types in every class.

Several approaches have been developed to achieve this goal; among them, the communicative approach and total physical response, both elements of communicative language teaching.

Within these approaches and others, there is an element of learning, which is often overlooked in the classroom: ‘critical thinking’ and ‘problem reading’ development.

Presentation of the main material. Ongoing research by modern linguists and educators in this area is warranted due to the increasing importance of foreign language proficiency in the professional sphere. In today’s era of rapid scientific and technological advancement, the ability to use a foreign language has become a vital aspect of a specialist’s qualifications. It enables professionals to independently acquire new knowledge,

continually update their skills, explore international best practices, stay informed about global developments in science and technology, and effectively access and evaluate relevant scientific, technical, and other specialized information.

The study of a foreign language by specialists and master’s students at non-linguistic universities is aimed at acquiring proficiency in the language. This approach allows foreign language instructors to connect the students’ general language skills with their professional knowledge in specific fields of science and technology. Therefore, original texts from periodicals, monographs, or conference papers in a foreign language serve as authentic material through which the transition from reading texts to engaging in professional communication takes place. Given the students’ professional awareness, the strategy for working with texts can be adjusted, shifting toward critical reading.

Traditional tasks include finding answers in the text to the given questions, expressing your opinion on the topic of the text, trying to predict the content of the text, etc.

Teaching ‘critical reading’ requires the student not to passively accept the text as a source that “always knows more,” but to evaluate and verify the information it provides. Therefore, at this stage of working with the text, questions can be posed in a critical format, such as: What is the reason that motivated the author to write this text? What are the rhetorical or structural devices used in the text? What does the title of the text inform us about? What is the purpose of writing this text?

What is the style of the text? Who is the author of the article, and what do I know about them?

However, the teacher’s role is not only to provide students with these questions but also to guide them toward discovering and discussing them. Gradually, students in groups or micro-groups begin to formulate similar questions themselves and discuss them, developing their text interpretation skills. An important factor is that classroom work is focused not on the teacher, but on the students.

Students underline unfamiliar words, word combinations, or phrases in the text. Then, in groups, they discuss their meanings based on context, and verify them using dictionaries, reference books, or by asking the teacher.

Students are given the task of rereading the text and expressing doubts or disagreements with the content in the form of questions (e.g., written in the margins).

Such questions again serve as a basis for discussions in micro-groups and further commentary.

A *critical* reader always takes a serious approach to what they read, meaning they:

do not take everything at face value; ask questions about what they do not understand in the text; analyze arguments; do not accept arguments based on false premises; have reasons to believe or not believe what is written [7].

The skill of *critical* reading lies in the ability to distinguish between facts and opinions. Therefore, it is important to demonstrate the lexical and grammatical

means of expressing facts and viewpoints, and how they are used in the text.

The logical conclusion of teaching *critical* reading is commenting in pairs, groups, or micro-groups on what has been read. These comments can also be provided in written form.

The advantage of *critical* reading lies in the integration of pair, group, or micro-group work, as well as in cooperative learning. The teacher's role is to guide student discussions in the intended direction. Most importantly, students take responsibility for their own learning and for mastering the skills of reading, understanding, and interpreting texts, as well as engaging in communication on professionally oriented topics.

Effective communication is a key goal in learning English, and critical thinking is fundamental to this process. Whether speaking or writing, learners need to structure their ideas logically, provide evidence to support their arguments, and respond thoughtfully to others. Critical thinking enables learners to analyze different viewpoints, consider counterarguments, and articulate their own perspectives clearly and persuasively. Critical thinking is also an essential skill in learning any language. It is the process of actively analyzing, evaluating, and synthesizing information to make informed decisions, form arguments, and understand complex concepts. In the context of learning English, critical thinking goes beyond simply memorizing vocabulary or grammar rules. It involves engaging with the language in a way that allows learners to make connections, evaluate meaning, and understand not only what is being communicated but why it is being communicated that way. This process enhances comprehension, improves communication, and fosters deeper learning [7].

By critically analyzing the social and cultural context in which English is spoken, learners can gain insights into how language shapes and reflects societal values, traditions, and beliefs. This deeper understanding helps learners navigate both formal and informal situations more effectively and with greater confidence.

Critical thinking promotes active engagement with the English language. It requires learners to question and reflect upon the content they encounter. This means not just reading a text for surface-level understanding, but considering the purpose behind the text, the tone of the speaker, and the context in which the communication is taking place. For example, when reading an article in English, learners who engage critically will ask questions like, "What is the author's intention?" "What perspective is being presented?" or "What are the underlying assumptions?" By considering these questions, learners develop a deeper understanding of the language and its nuances. English learners often need to evaluate a variety of linguistic elements: word choice, sentence structure, and argumentation. Critical thinking helps learners break down complex ideas and identify patterns in the language. For instance, when analyzing a passage, learners can focus on how the author uses rhetorical devices like metaphors or imagery, how they structure their arguments, or how they use specific phrases to convey certain emotions or ideas. This process not only improves

language comprehension but also makes learners more aware of how English functions in different contexts—whether in literature, media, or everyday conversation.

Learning English as a second language often involves confronting linguistic challenges, such as understanding idiomatic expressions, mastering pronunciation, or making sense of ambiguous grammar rules. Critical thinking fosters problem-solving skills by encouraging learners to approach these challenges systematically. Instead of merely memorizing vocabulary, learners use reasoning to identify patterns, or experiment with language use. For instance, when learning a new word, learners might analyze its root, explore its synonyms, and consider its different usages. This process helps them not only expand their vocabulary but also develop their ability to use English creatively and flexibly.

Critical thinking encourages self-directed learning. Rather than relying solely on textbooks or teachers, learners with strong critical thinking skills actively seek out new resources, question what they are taught, and think about how they can apply their learning in real-world situations. They may engage in independent activities such as watching English-language films, participating in discussions, or reading diverse materials in English. This autonomy fosters a sense of ownership over the learning process and motivates learners to continually seek improvement. In group discussions, for example, critical thinkers are able to listen actively, evaluate the ideas of others, and contribute meaningfully to the conversation. This is particularly important for advanced learners of English who are often expected to participate in debates, presentations, and academic discussions where the ability to think critically and express ideas effectively is essential.

Encourage learners to ask open-ended questions about the language they encounter. Questions like "Why is this word used here?" or "What does the speaker want me to think or feel?" promote deeper engagement and reflection on the language.

Learners should be encouraged to not only read English texts but also analyze them critically. This includes evaluating the writer's arguments, identifying biases, and considering the effectiveness of the language used. For example, in a news article, learners could question the reliability of sources, the language choices that convey certain emotions, and the assumptions behind the arguments presented.

Engaging in debates or discussions on a variety of topics in English encourages learners to develop critical thinking skills by presenting arguments, listening to opposing views, and critically evaluating evidence. This can be done in both formal and informal settings, such as classroom debates or casual conversations with peers.

After engaging with English in any form—whether through speaking, listening, reading, or writing—learners should reflect on their language use. Did they use the right words? Was their argument clear? What can they improve next time? This reflective practice encourages continual self-assessment and growth.

Critical thinking forces students to break away from standard, memorized responses to solve problems

and create cohesive arguments to defend their positions. Types of activities, which facilitate critical thinking development include logic puzzles, problem solving activities and ranking exercises.

While logic puzzles have concrete answers, problem solving activities and ranking exercises do not. Since not all critical thinking activities have a right or wrong answer, it allows the student more flexibility and creativity. Such activities encourage discussion in the class with an emphasis on asking for and giving reasons, agreeing, disagreeing and suggesting. In addition, use these activities as a basis for further discussion about the class. Who dominated the discussion? Who didn't participate did some members "turn off" the group? Was there a pressure for time? Did certain people become leaders was your group effective? How could you have communicated better? How could you improve? The post-activity discussion allows students to reflect on their actions and analyze their communication approaches.

A second component of critical thinking development includes lateral thinking. Lateral thinking is "a problem solving technique involving the by-passing of disconcerting details, obstacles or changing approach".

Lateral thinking encourages students to look at something in a different manner from the obvious in order to solve the problem. They learn to think "outside the box" and use logic, creativity, and ingenuity to find the answer.

Types of lateral thinking activities include riddles and word games. A Case of identification is one example of a riddle. Lateral thinking encourages us to slow down and reevaluate initial reactions. In the above example, most people immediately assume such a situation is impossible, but by analyzing plausible options, one can deduce that the girl's mother is the surgeon. Initially, simple stories appear complex, but eventually return to a simple solution.

While lateral thinking activities do not involve expressing or defending an opinion, they can encourage discussions. Have students explain how they came to the conclusion and explain the answer to the rest of the class. Also, in situation such as the one above, the teacher could follow up with a discussion about women in the workplace or women as doctors and have students express their own opinions.

Though it may appear as if critical thinking activities can be conducted only with advanced language speakers, this is not the case. Most critical thinking activities can be modified to include moderate level language speakers. Critical thinking development should and can be included at all levels of learning, not just in the advanced levels. The earlier it is introduced the more students are exposed to it, the more willing they may be to take risk and be creative. By not limiting students to rehearsed responses, but encouraging creativity and lateral thinking, students have more ownership over what they learn and can use these freedoms to supplement their language learning.

Conclusion. Having concerned critical reading we can characterize it as an active, reflective, and analytical approach to understanding a text. Unlike passive reading, which focuses solely on comprehension, critical reading challenges the reader to interpret, evaluate, and question the content, structure, purpose, and credibility of what is written. It involves examining not just *what* the text says, but *how* and *why* it says it.

Critical reading is not about finding faults but rather about engaging with a text intellectually. It allows readers to identify the author's purpose and perspective, evaluate the strength of arguments and evidence, distinguish between facts and opinions, detect bias, assumptions, and rhetorical techniques, reflect on how the text relates to other knowledge and personal views.

Boosting critical thinking involves strengthening learners' abilities to analyze, evaluate, and form judgments in a structured and effective way. Here are some strategies to help enhance student's critical thinking skills.

By fostering critical thinking, learners not only improve their command of the English language but also become more thoughtful, independent, and confident users of English. As they develop these skills, they enhance their ability to interact meaningfully with the world around them and participate in a global, English-speaking community.

By consistently applying these strategies, you can improve critical thinking skills and become better at making well-reasoned decisions. If you're asking about how to "boost critical thinking" in a periodic or systematic manner, there are various ways to integrate these practices regularly. Developing critical thinking is an ongoing process, and it's important to create habits that nurture and refine thinking skills over time.

References

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. Київ. Шкільний світ. 2001р. – С.44.
2. Кулезньова С.С. Оволодіння навичкою "критичного читання". – Інноваційні підходи до викладання англійської мови. Збірник статей. – Дніпро. – Видавництво НГА. – України. – 1998. – 265с.
3. Bologna Declaration. Joint Declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna on the 19th of June 1999.
4. The Magna Charta of University. – Bologna, 18 September 1988.
5. Тарнопольский О.Б. Методика навчання англійської мови на II курсі технічного вузу К. Вища школа, 1993.
6. Бабін І.І. Стратегія й сучасні тенденції розвитку вищої освіти в контексті європейського простору вищої освіти. – Педагогіка і психологія. – 2009. – №2. – С. 61-71.
7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К. Академвидав. – 2004. – 352с.

*Antoniv A.A.,**Antoniv N.A.**Bukovinian State Medical University*

EDUCATIONAL TRANSFORMATION: IMPLEMENTING COMPETENCY-BASED LEARNING IN INTERNAL MEDICINE TRAINING

*Антонів А.А.,**Антонів Н.А.**Буковинський державний медичний університет*

ОСВІТНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ: ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАННЯ, ОРІЄНТОВАНОГО НА КОМПЕТЕНТНОСТЯХ, У ПІДГОТОВЦІ З ВНУТРІШНЬОЇ МЕДИЦИНИ

Анотація

У статті досліджуються стратегічні аспекти впровадження компетентнісного підходу (CBE) у викладання внутрішньої медицини в медичних університетах. Компетентна підготовка лікаря вимагає не лише теоретичних знань, а й розвитку клінічного мислення, комунікативних умінь та здатності приймати обґрунтовані клінічні рішення. Наголошено на необхідності переходу від пасивного до активного навчання шляхом використання кейс-методів, PBL, симуляційних технологій та міжпрофесійної взаємодії. Розглянуто потенціал цифрових платформ у створенні інтегрованого освітнього середовища. На основі опитування викладачів і аналізу навчальних програм виявлено фрагментарність впровадження CBE. Основними бар'єрами залишаються недостатня педагогічна підготовка викладачів, обмежені ресурси для симуляційного навчання та відсутність уніфікованих інструментів оцінювання клінічних компетентностей. Стаття містить практичні рекомендації щодо вдосконалення педагогічних стратегій, стандартизації зворотного зв'язку та використання електронного портфоліо. Підкреслено важливість лідерства освітніх інституцій та системної підтримки для забезпечення сталості освітніх реформ.

Abstract

This article explores strategic dimensions of implementing a competency-based approach (CBE) to internal medicine education in medical universities. The training of future physicians requires not only theoretical knowledge but also the development of clinical reasoning, communication skills, and sound decision-making abilities. The study emphasizes the transition from passive learning to active educational models incorporating case-based learning, problem-based learning (PBL), simulation training, and interprofessional modules. The role of digital platforms in supporting integrated learning environments is also examined. Based on faculty surveys and curriculum analysis, CBE implementation is shown to be inconsistent. Key challenges include insufficient pedagogical training, limited access to simulation technologies, and lack of standardized tools for assessing clinical competencies. The article provides practical recommendations for pedagogical improvement, structured feedback, and e-portfolio implementation. It highlights the critical role of academic leadership and the need for systemic support to ensure sustainable educational reform.

Ключові слова: внутрішня медицина, компетентнісний підхід, клінічні навички, симуляція, педагогічні стратегії, цифрові технології, оцінювання компетентностей.

Keywords: internal medicine, competency-based education, clinical skills, simulation, pedagogical strategies, digital tools, assessment.

Introduction

Modern medical education is undergoing a transformation from a traditional knowledge-based paradigm to a competency-based approach that aligns more closely with the needs of practical medicine and patient-centered care. Internal medicine, as a core clinical discipline, requires students not only to master theoretical knowledge but also to develop clinical reasoning, communication, and decision-making skills under uncertainty. According to the World Federation for Medical Education (WFME), today's physicians must acquire a broad set of integrated competencies, including ethical conduct, teamwork, critical thinking, digital literacy, and clinical judgment. Traditional lecture-based methods are gradually losing effectiveness, as they lack interactivity, flexibility, and personalization of the learning experience. In contrast, the adoption of active learning methods—such as case-

based learning, problem-based learning (PBL), simulation training, and interprofessional modules—promotes the formation of practical, patient-relevant competencies. International research confirms that students educated through competency-based models demonstrate superior performance in clinical environments and greater adaptability to real-world healthcare challenges. However, the implementation of CBE remains fragmented and inconsistent across many institutions, particularly in resource-constrained settings. Key barriers include insufficient pedagogical training of clinical educators, lack of standardized assessment frameworks, and limited access to advanced simulation technologies. Standardizing clinical training, formative assessments, and feedback mechanisms remains a critical area for development. Institutional leadership and cross-departmental collaboration play a vital role in driving and sustaining

educational reform. The successful integration of CBE into internal medicine teaching is essential for preparing a new generation of physicians equipped to work effectively in multidisciplinary and digitally enhanced healthcare environments.

Aim of the Study

To analyze the current status, challenges, and strategies for implementing a competency-based approach to internal medicine teaching in medical universities, and to develop practical recommendations for pedagogical improvement and institutional integration.

Materials and methods

This study employed a qualitative descriptive design incorporating expert assessment and document analysis. Data were collected from five accredited medical universities in Central and Eastern Europe between 2022 and 2024. The analysis included internal medicine curricula, teaching plans, assessment tools, and faculty development policies. Additionally, international competency frameworks such as WFME Global Standards, ECFMG requirements, and the CanMEDS model were reviewed for comparative analysis. A structured expert survey was conducted involving 27 clinical educators with over five years of experience in teaching internal medicine. The survey focused on teaching strategies, barriers to competency-based education (CBE) implementation, and perceptions of educational effectiveness. Thematic analysis of qualitative data was conducted using NVivo software to identify recurring themes and institutional patterns. Over 50 peer-reviewed articles published between 2015 and 2023 were included to contextualize findings within global trends. Ethical considerations were observed throughout the research process, including informed consent and anonymized responses. Methodological rigor was ensured by triangulating data sources and validating results through member checking with senior academic staff.

Results and discussion

The study revealed that the implementation of competency-based education (CBE) in internal medicine across participating institutions is uneven and remains largely at the pilot stage. Only 38% of surveyed faculty reported regular use of simulation-based methods, despite acknowledging their value in enhancing clinical reasoning and procedural skills. Similarly, less than half of the programs integrated structured formative assessments such as OSCEs or Mini-CEX into their curricula. Most institutions continued to rely heavily on traditional summative evaluations, particularly multiple-choice exams, which are poorly aligned with competency-based outcomes. A significant number of educators cited a lack of pedagogical training as a major barrier to effective CBE implementation. Furthermore, 74% of respondents noted that clinical rotations lacked standardized learning objectives and assessment criteria. Students reported limited opportunities for receiving structured feedback during clinical practice, which hindered their ability to reflect and improve. Digital tools such as Moodle, InSimu, and AMBOSS were present in most institutions but were often used inconsistently or as supplementary rather than integrated platforms.

Interprofessional modules were present in only 27% of programs, and their use was often limited to elective coursework rather than core clinical training. Faculty members expressed concerns about time constraints, inadequate institutional support, and the absence of unified frameworks for monitoring student progress. Despite these challenges, some institutions demonstrated innovative approaches, such as the use of electronic portfolios and peer feedback systems to track individual competency development. Students in these programs reported greater confidence in conducting patient interviews, forming differential diagnoses, and participating in team-based care. Thematic analysis of open-ended responses revealed strong support for expanding case-based learning and integrating real-life clinical scenarios into teaching. Several educators emphasized that leadership support at the departmental and institutional levels was critical for sustaining reform efforts. Institutions with active curriculum committees focused on CBE demonstrated better alignment between learning outcomes, teaching methods, and assessment strategies. Overall, the findings highlight both the potential and the systemic barriers to full-scale implementation of competency-based teaching in internal medicine.

A significant variation was observed in how competencies were defined and operationalized within different universities. Some institutions focused primarily on cognitive competencies, such as clinical knowledge and reasoning, while neglecting equally important domains like professionalism, communication, and collaboration. Educators noted that although learning objectives were often labeled as “competency-based,” they lacked measurable indicators. This disconnect hindered both curriculum alignment and meaningful assessment of student performance.

In terms of teaching practices, active learning methods such as problem-based learning (PBL) and case-based discussions were reported to be effective but inconsistently applied. Educators highlighted the importance of context-specific scenarios in improving student engagement and knowledge retention. However, limited training in facilitation skills was a recurring theme among faculty. Without adequate preparation, even well-designed activities failed to achieve desired learning outcomes.

Assessment practices remained one of the most critical gaps across all surveyed institutions. While Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs) were viewed as a gold standard, their implementation was limited due to logistical and financial constraints. Few departments employed longitudinal assessments or tracked student progress across multiple clinical rotations. The lack of integrated digital systems for documenting competency acquisition further complicated long-term monitoring.

Digital technologies were identified as both a challenge and an opportunity. Faculty members acknowledged the potential of platforms such as Moodle and e-portfolios, but expressed concern over limited technical support and low digital literacy among staff. Students, on the other hand, responded positively to hybrid and

asynchronous learning tools, especially when integrated with clinical reasoning exercises. The gap between technological capacity and pedagogical readiness remained a key barrier.

Leadership engagement emerged as a decisive factor in successful implementation of CBE. Institutions where department heads actively promoted innovation tended to show more cohesive strategies for faculty development and curriculum reform. Collaborative planning, regular review of learning outcomes, and faculty mentoring were associated with higher satisfaction among both students and staff. These findings underscore the importance of institutional culture and governance in driving sustainable educational transformation.

Conclusions

Competency-based internal medicine education improves clinical preparedness, supports deeper learning, and fosters reflective practice. However, full implementation requires comprehensive faculty development, institutional leadership, and investment in simulation and digital infrastructure. Aligning curricula with international frameworks and ensuring feedback-driven evaluation can enhance training quality. Broader adoption of CBME must be guided by system-level strategies and continuous outcome monitoring.

References

1. Frank JR, Snell LS, Cate OT, Holmboe ES, Carraccio C, Swing SR, et al. Competency-based medical education: theory to practice. *Med Teach*. 2010;32(8):638–45.
2. Gruppen LD, ten Cate O, Lingard L, Teunissen PW, Kogan JR. Enhanced requirements for assessment in a competency-based framework. *Med Teach*. 2012;34(9):746–51.
3. Harden RM. AMEE Guide No. 21: Curriculum mapping: a tool for transparent and authentic teaching and learning. *Med Teach*. 2001;23(2):123–37.
4. Holmboe ES, Sherbino J, Long DM, Swing SR, Frank JR. The role of assessment in competency-based medical education. *Med Teach*. 2010;32(8):676–82.
5. Dagnone JD, Stockley D, Flynn L, Whelan D. Faculty development for competency-based medical education: A systemic approach. *Med Teach*. 2021;43(8):865–71.
6. Yardley S, Teunissen PW, Dornan T. Experiential learning: Transforming theory into practice. *Med Teach*. 2012;34(2):161–4.
7. Iobst WF, Sherbino J, Cate OT, Richardson DL, Dath D, Swing SR, et al. Competency-based medical education in postgraduate medical education. *Med Teach*. 2010;32(8):651–6.
8. Cook DA, Brydges R, Zendejas B, Hamstra SJ, Hatala R. Technology-enhanced simulation for health professions education: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*. 2011;306(9):978–88.
9. Tavares W, Eva KW. Exploring the impact of mental workload on rater-based assessments. *Adv Health Sci Educ Theory Pract*. 2013;18(2):291–303.
10. Cleland J, Knight LV, Rees CE, Tracey S, Bond CM. Is it me or is it them? Factors that influence the passing of underperforming students. *Med Educ*. 2008;42(8):800–9.
11. Cendan JC, Lok B. The use of virtual patients in medical school curricula. *Adv Physiol Educ*. 2012;36(1):48–53.
12. Bandiera G, Kuper A, Mylopoulos M. Back from basics: integration of science and practice in medical education. *Med Educ*. 2018;52(1):78–85.
13. Burgess A, Mellis C. Feedback in the clinical setting. *BMC Med Educ*. 2015;15:282.
14. Ericsson KA. Deliberate practice and acquisition of expert performance: a general overview. *Acad Emerg Med*. 2008;15(11):988–94.
15. Govaerts MJB, Van der Vleuten CPM. Validity in work-based assessment: expanding our horizons. *Med Educ*. 2013;47(12):1164–74.
16. Carraccio C, Englander R, Van Melle E, ten Cate O, Lockyer J, Chan MK, et al. Advancing competency-based medical education: a charter for clinician-educators. *Acad Med*. 2016;91(5):645–9.
17. Ellaway RH, Pusic MV, Galbraith R, Cameron T. Developing the role of big data and analytics in health professional education. *Med Teach*. 2014;36(3):216–22.
18. Frenk J, Chen L, Bhutta ZA, Cohen J, Crisp N, Evans T, et al. Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world. *Lancet*. 2010;376(9756):1923–58.

Зеленін Г.І.

Навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494920>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В АСПІРАНТУРІ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ LMS MOODLE

Zelenin G.I.

Educational and Research Institute "Ukrainian Engineering Pedagogics Academy"
of V. N. Karazin National University

INNOVATIVE APPROACHES TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN POSTGRADUATE EDUCATION: EXPERIENCE IN USING LMS MOODLE

Анотація

У статті розглядається досвід реалізації курсу іноземної мови у академічному середовищі з використанням LMS Moodle у контексті сучасної вищої професійної освіти. У статті наголошується на важливості формування в аспірантів міжкультурної професійної комунікативної компетенції, необхідної для успішної наукової та професійної діяльності в умовах глобалізованого ринку праці. У роботі аналізуються ключові переваги використання Moodle, такі як гнучкість навчального процесу, доступ до спеціалізованих освітніх ресурсів, розвиток навичок академічного письма, наукових презентацій та спільного навчання. Представлено результати анкетування аспірантів, які підтверджують високу вдовolenість освітнім процесом та ефективність впровадження електронних освітніх технологій. Висновки підкреслюють значущість інтеграції LMS Moodle в освітню практику аспірантури для розвитку ключових фахових компетенцій майбутніх науковців.

Abstract

The article deals with the experience of implementing a foreign language course in academic environment using the LMS Moodle in the context of modern higher vocational education. The article emphasizes the importance of developing intercultural professional communication competence in postgraduate students, which is necessary for successful scientific and professional activities in a globalized labor market. The paper analyzes the key advantages of using Moodle, such as flexibility of the educational process, access to specialized educational resources, development of academic writing skills, scientific presentations and collaborative learning. The results of a survey of postgraduate students have been presented, confirming high satisfaction with the educational process and the effectiveness of the introduction of electronic educational technologies. The conclusions emphasize the importance of integrating the Moodle LMS into the educational practice of postgraduate studies for the development of key professional competencies of future scientists.

Ключові слова: LMS Moodle, аспірантура, іноземна мова, дистанційні освітні технології, академічна комунікація, наукова робота, цифрові компетенції, міжкультурна комунікація, автоматизований контроль знань, міждисциплінарна співпраця.

Keywords: LMS Moodle, postgraduate education, foreign language, distance education technologies, academic communication, scientific work, digital competencies, intercultural communication, automated knowledge control, interdisciplinary cooperation.

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації сучасного світу спостерігається не тільки розмивання міждержавних кордонів, а й активне впровадження цих процесів у наукову та освітню роботу університетів. Одним із стратегічних напрямів діяльності Навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна є підготовка професійних кадрів, здатних ефективно функціонувати в умовах гнучкого сучасного ринку праці, що повною мірою реалізується і на рівні підготовки аспірантів.

Сучасні виклики науково-освітнього середовища, які включають публікаційну активність у міжнародних наукових виданнях, участь у

міжнародних конференціях і симпозіумах з доповідями іноземними мовами, а також підвищення якості освіти й наукових досліджень за допомогою інтеграції студентів і викладачів до міжнародних грантових програм, зумовлюють необхідність формування у майбутніх науковців міжкультурної фахової комунікативної компетенції.

У контексті реалізації цього завдання дедалі вагомішу роль починають відігравати дистанційні освітні технології. Створення системи відкритої освіти, що забезпечує широкий доступ до освітніх ресурсів з використанням дистанційних освітніх технологій, виступає одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти.

Огляд наукових досліджень за темою використання LMS Moodle у викладанні іноземних мов демонструє дедалі більше зацікавлення інтеграцією цифрових технологій в освітній процес. Серед ключових напрямів досліджень виокремлено персоналізацію навчання (впровадження компонентів, що враховують рівень мовних знань і сенсорні вподобання студентів, дає змогу адаптувати зміст курсу під кожного учня, що сприяє ефективнішому засвоєнню матеріалу) [1,2], розвиток самостійної роботи студентів [3] і підвищення мотивації до вивчення мови (особливо відзначають поліпшення навичок читання, письма та розширення словникового запасу) [4,5]. Таким чином, дослідження підтверджують, що LMS Moodle є ефективним інструментом у навчанні іноземних мов, інтеграція таких платформ в освітній процес відповідає сучасним вимогам і сприяє поліпшенню якості мовної освіти.

Мета статті - аналіз та висвітлення досвіду реалізації курсу іноземної мови в академічному середовищі з використанням LMS Moodle у контексті підготовки висококваліфікованих фахівців в умовах глобалізованого науково-освітнього простору. Стаття розглядає переваги застосування платформи Moodle для формування професійних комунікативних компетенцій, необхідних аспірантам для ефективної наукової роботи іноземною мовою.

В умовах глобалізації та підвищення значущості міжнародної наукової комунікації, навчання іноземної мови стає невід'ємною частиною підготовки аспірантів. Зокрема, застосування технологій електронного навчання, таких як LMS Moodle, являє собою ефективний засіб для формування в аспірантів необхідних академічних і професійних компетенцій. На кафедрі іншомовної підготовки, європейської інтеграції та міжнародного співробітництва навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна курс іноземної мови в академічному середовищі реалізується на платформі Moodle. Мета курсу - розвиток академічних і професійних комунікативних навичок, необхідних для ведення наукової діяльності іноземною мовою. Курс структурований за модульним принципом і включає наступні розділи: лексико-граматичний блок, спрямований на формування спеціалізованої термінології та граматичних навичок; практикум з академічного письма (написання анотацій, тез, статей, рецензій); розвиток навичок аудіювання на основі автентичних матеріалів (лекції, інтерв'ю, наукові презентації); тренінг з усної наукової комунікації (підготовка та проведення усних презентацій, участь у наукових дискусіях).

Для кожного розділу на платформі розміщені мультимедійні матеріали, тестові завдання, інтерактивні вправи, а також форуми для обговорення та обміну думками. У процесі навчання використовуються елементи мікронавчання: короткі відеолекції (5-7 хвилин), мікротести (3-5 запитань), флеш-картки для запам'ятовування термінології, що сприяє поліпшенню запам'ятовуваності матеріалу

та активізації самостійної роботи. Контроль знань здійснюється за допомогою вбудованих інструментів Moodle: автоматизованих тестів, письмових завдань з подальшою перевіркою викладачем, а також усних відповідей, завантажених у форматі відео- або аудіофайлів.

За результатами впровадження курсу було проведено анкетування аспірантів, яке показало високий рівень задоволеності студентів гнучкістю, доступністю та інтерактивністю освітнього процесу. Більшість респондентів зазначили, що використання LMS Moodle дозволяє їм більш ефективно поєднувати навчання з науковою роботою та професійною діяльністю.

Окреслимо основні переваги використання цієї платформи в контексті викладання іноземної мови аспірантам:

- гнучкість та індивідуалізація навчального процесу. Однією з ключових особливостей LMS Moodle є можливість гнучкості в організації освітнього процесу. Аспіранти, як правило, поєднують навчання з науковою діяльністю та професійною роботою, що вимагає від них можливості адаптувати навчання під індивідуальний графік. Moodle дає змогу учням опановувати матеріали у зручний час, що сприяє оптимізації навчального процесу; обирати послідовність і глибину вивчення тем залежно від їхніх дослідницьких інтересів і наукових потреб; повертатися до пройденого матеріалу для повторного вивчення та закріплення знань.

- доступ до спеціалізованих освітніх ресурсів. Платформа Moodle надає широкі можливості для розміщення спеціалізованих матеріалів, таких як наукові статті, аудіовізуальні ресурси, подкасти та лекції, що сприяє поглибленому вивченню мови в контексті академічної та професійної діяльності. Крім того, Moodle надає інструменти для створення та розміщення глосаріїв, словників термінів і прикладів наукових текстів, що сприяє розвитку професійної лексики та навичок роботи з науковими публікаціями.

- розвиток навичок академічного письма та наукової презентації. Системи Moodle дозволяють організувати завдання, спрямовані на розвиток академічних і письмових навичок, таких як написання анотацій, статей, рецензій, а також підготовку наукових презентацій. Можливість завантажувати відео- та аудіофайли з результатами презентацій та отримувати зворотний зв'язок від викладачів і колег сприяє формуванню навичок публічних виступів і наукової комунікації іноземною мовою [7].

- Інтерактивні можливості та спільне навчання. Moodle надає інструменти для організації активної взаємодії між аспірантами, такі як форуми, чати та групові проекти. Ці форми взаємодії сприяють розвитку навичок наукових дискусій, обміну ідеями та розв'язанню наукових проблем іноземною мовою. Крім того, використання елементів спільного навчання стимулює критичне мислення та покращує здатність працювати в міждисциплінарних і міжнародних командах.

- автоматизований контроль знань. Однією з суттєвих переваг використання LMS Moodle є можливість регулярного контролю знань за допомогою автоматизованих тестів, вправ та завдань. Це вможливає відстежувати прогрес аспірантів у реальному часі, виявляти прогалини в знаннях і своєчасно коригувати навчальний процес. Такий підхід сприяє підвищенню якості навчання та кращому засвоєнню матеріалів, що особливо важливо для аспірантів, які працюють з науковими текстами іноземною мовою.

- інтеграція міжнародного досвіду. За допомогою платформи Moodle аспіранти можуть отримати доступ до міжнародних освітніх ресурсів, а також брати участь у спільних проектах і програмах обміну з університетами та науковими установами за кордоном. Це також сприяє формуванню навичок міжкультурної комунікації та зміцненню професійних зв'язків на міжнародному рівні.

- формування цифрових компетенцій. Використання LMS Moodle у навчанні іноземної мови сприяє розвитку цифрових компетенцій, які є важливою складовою сучасної наукової діяльності. Аспіранти, які працюють з даною платформою, опановують навички роботи з електронними ресурсами, що підвищує їхню готовність до використання різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій у науковій та освітній практиці.

Таким чином, досвід реалізації курсу іноземної мови для аспірантів з використанням LMS Moodle продемонстрував доцільність інтеграції електронного навчання в освітній процес аспірантури, а також підтвердив його потенціал для розвитку академічних комунікативних навичок майбутніх науковців в умовах глобалізованого науково-освітнього простору.

Висновки та подальші перспективи дослідження. LMS Moodle є ефективним інструментом для організації процесу викладання іноземних мов в аспірантурі, що забезпечує гнучкість та індивідуалізацію навчального процесу. Платформа сприяє розвитку академічних і професійних комунікативних навичок, таких як написання наукових текстів, участь у наукових дискусіях, проведення презентацій і розширення професійної лексики. Інтерактивність освітнього процесу, доступ до спеціалізованих освітніх ресурсів і можливість автоматизованого контролю знань дозволяють ефективно поєднувати навчання з науковою та професійною діяльністю аспірантів. Таким чином, застосування LMS Moodle сприяє розвитку цифрових

компетенцій і міжкультурної комунікації, що важливо для підготовки фахівців, які працюють у міжнародному науковому середовищі.

Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у проведенні аналізу ефективності інтеграції LMS Moodle з іншими освітніми платформами та інструментами, а також у проведенні дослідження впливу онлайн-навчання на соціальну інтеграцію аспірантів, а саме вивчення того, як використання дистанційних технологій та платформи Moodle впливає на соціальну інтеграцію аспірантів, чи сприяє воно встановленню професійних та наукових контактів на міжнародному рівні.

Список літератури

1. Bradáč, V., Smolka, P., Klimeš, C. (2016). Personalization of Foreign Language Education in the LMS Moodle Environment. In: Vincenti, G., Bucciero, A., Vaz de Carvalho, C. (eds) E-Learning, E-Education, and Online Training. eLEOT 2015. Lecture Notes of the Institute for Computer Sciences, Social Informatics and Telecommunications Engineering, vol 160. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28883-3_4
2. El-Hmoudová, D., Milková, E., Garant, G. (2012). Computer-based testing in the field of foreign language assessment. In: Proceedings of Efficiency and Responsibility in Education, Czech University of life sciences, Prague
3. Hontarenko, I. (2022). Students' Independent Work in Studying Foreign Language based on LMS MOODLE. Educational Challenges, 27(2), 66-78. <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2022.27.2.05>
4. Pronczuk-Omiotek, A., & Skulimowski, S. P. (2018). Lifelong education in information technology – a case of Poland. 10th International Conference on Education and New Learning Technologies, 1, 7-12. <https://doi.org/10.21125/edulearn.2018.1916>
5. Shahzad, S.K.; Hussain, J.; Sadaf, N.; Sarwat, S.; Ghani, U.; Saleem, R. Impact of Virtual Teaching on ESL Learners' Attitudes under COVID-19 Circumstances at Post Graduate Level in Pakistan. Engl. Lang. Teach. 2020, 13, 1–9.
6. Scott, H.; Smith, M. A Design-Based Research Approach to Developing Teacher-Student Co-creation through Interactive E:books. Preprints 2023, 2023121474.
7. Bryntseva O., Podorozhna A. (2024). Adaptive learning in teaching english for specific purposes in the context of online education. Problems of Engineering Pedagogic Education, (83), 224-232. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-19>

Бринцева О.**Подорожна А.**

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494928>

МІКРОНАВЧАННЯ ЯК СТРАТЕГІЯ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Olena Bryntseva**Alina Podorozhna**

Educational and Research Institute "Ukrainian Engineering Pedagogics Academy" of V. N. Karazin National University

MICROLEARNING AS A STRATEGY OF MODERN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF HIGHER VOCATIONAL EDUCATION

Анотація

У статті розглядається феномен мікронавчання як інноваційної педагогічної технології, що має широке застосування в умовах цифровізації суспільства та освіти. Описано передумови його впровадження, переваги та особливості використання при викладанні іноземних мов у системі вищої професійної освіти. Наведено практичні приклади застосування мікронавчання (флеш-картки, короткі відео, мікро-тести, аудіофрагменти, мікро-завдання для говоріння/письма). Визначено ключові принципи успішної інтеграції мікронавчання в навчальний процес. Зроблено висновок про те, що мікронавчання є актуальною, ефективною та психологічно обґрунтованою стратегією, що сприяє підвищенню мотивації та покращенню результатів навчання. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням сприйняття мікронавчання студентами та емпіричною оцінкою його ефективності для розвитку мовних компетенцій.

Abstract

The article considers the phenomenon of microlearning as an innovative pedagogical technology that is widely used in the conditions of digitalization of society and education. The article describes the prerequisites of its introduction, advantages and peculiarities of its use in teaching foreign languages in the system of higher vocational education. Practical examples of microlearning application (flash cards, short videos, micro-tests, audio fragments, micro-tasks for speaking/writing) are given. Key principles of successful integration of microlearning into the teaching process have been identified. It is concluded that microlearning is a valid, effective, and psychologically sound strategy for increasing motivation and improving learning outcomes. Prospects for further research are related to the study of students' perception of microlearning and empirical evaluation of its effectiveness for the development of foreign language competencies.

Ключові слова: мікронавчання; мобільне навчання; викладання іноземних мов; цифрові технології в освіті; вища професійна освіта; гейміфікація; месенджери; освітні технології; інтерактивне навчання.

Keywords: microlearning; mobile learning; foreign language teaching; digital technologies in education; higher vocational education; gamification; messengers; educational technologies; interactive learning.

Сьогодні спостерігається формування новітніх форм соціальної комунікації, стилю життя, ментальності та засобів мислення. Сучасне українське суспільство можна охарактеризувати як «цифрове покоління», оскільки практично всі сфери життєдіяльності людини функціонують як у реальному, так і у віртуальному середовищі. Посилення процесів інформатизації та складність соціально-економічних умов сприяють формуванню нового соціального порядку, що висуває при цьому якісно нові вимоги до системи освіти. Сучасна освіта, у свою чергу, потребує не тільки оновлення та впровадження інноваційних підходів, а й адекватного реагування на зміни форм життя, праці та навчання людини в умовах цифрової епохи.

Останніми роками в міжнародній педагогічній спільноті активно обговорюється феномен мікронавчання (Peter A. Bruck, Jürgen Handke, Inez De

Florio-Hansen). У загальному розумінні під мікронавчанням розуміють процес навчання з використанням мікроконтенту або мікрозавдань, орієнтованих на опанування однієї конкретної ідеї або досягнення однієї навчальної мети. Згідно з експериментальним дослідженням, проведеним науковцями CHRIST University (Sathiyaseelan Balasundaram, Jain Mathew, Sridevi Nair), мікронавчання сприяє значному поліпшенню освітніх результатів у системі вищої освіти [1]. Дослідники Tsui-Ying Lin, Chih-Chien Yang та Bo-Ruei Huang розробили модель мікронавчання для викладання англійської мови як іноземної, орієнтовану на розвиток навичок співробітництва серед учнів [2].

Метою даної роботи є теоретичне обґрунтування та аналіз можливостей впровадження мікронавчання як інноваційної педагогічної технології при викладанні іноземних мов у контексті вищої

професійної освіти. У роботі розглядаються передумови використання мікронавчання, його переваги, форми реалізації, а також наводяться практичні приклади інтеграції цього підходу в учбовий процес.

Мікронавчання розглядається як один із принципів m-навчання, який визначає ефективність мобільного навчання за допомогою трансформації змісту освіти. З іншого боку, мікронавчання можна розглядати в більш широкому контексті, не пов'язуючи його лише з технічними засобами, як окрему педагогічну технологію, що має свої власні концептуальні засади, мету та методи. Моделі, форми та інструменти реалізації мікронавчання також можуть бути різноманітними. Воно використовується в дистанційному навчанні, а також на традиційних заняттях або в рамках змішаної моделі [3].

Стратегія мікронавчання може бути реалізована за допомогою невеликих текстів або мультимедійного контенту, інфографіки, систем управління навчанням, розроблених відповідно до вимог до мікроконтенту навчальних додатків, мобільних систем тестування, соціальних мереж і месенджерів. Мікронавчання - це підхід до навчання, коли матеріал подають невеликими, легкозасвоєваними порціями, зазвичай з акцентом на одну мету або навичку за раз. Такі «мікро-уроки» тривають від 1 до 15 хвилин і можуть бути представлені у вигляді: коротких відео, інтерактивних завдань, флеш-карт, міні-тестів, аудіо-кліпів, інфографіки.

Сьогодні мікронавчання широко використовується в контексті неформальної освіти, проте деякі викладачі успішно застосовують його в академічній освіті. Зацікавленість викладачів іноземної мови до мікронавчання визначається низкою чинників:

- Зростання цифрових технологій та мобільних пристроїв. Широке поширення смартфонів, планшетів та інших гаджетів створює умови для навчання «на ходу», у зручний час і в зручному місці.

- Зниження концентрації уваги у студентів. Сучасні студенти звикли до коротких форматів інформації (наприклад, TikTok, Instagram Reels), тому невеликі порції навчального контенту сприймаються легше та ефективніше.

- Необхідність постійного оновлення знань. В умовах світу, що швидко змінюється, важливо регулярно поповнювати знання, а мікронавчання дозволяє робити це без відриву від основної діяльності.

- Запит на гнучкість та індивідуалізацію навчання. Мікронавчання дає можливість адаптувати навчальний процес під індивідуальні потреби та рівень підготовки студента.

- Ефективність у закріпленні та повторенні матеріалу. Невеликі порції інформації легше запам'ятовуються, а регулярне повторення підвищує ймовірність довгострокового засвоєння знань.

- Можливість інтеграції з ігровими та інтерактивними елементами. Мікронавчання часто включає гейміфікацію, що робить процес більш захопливим і мотивуючим.

- Відповідність принципам сучасного педагогічного дизайну. Акцент на активне, самостійне,

залучальне навчання відповідає вимогам освітніх стандартів 21 століття.

Мікронавчання може стати ефективною навчальною стратегією для студентів, які вивчають іноземну мову в системі додаткової непрофільної освіти, у системі безперервної професійної освіти, як інструмент до основної професії, для можливостей кар'єрного зростання і розширення спектра своєї основної професійної діяльності. Як правило, ці студенти дуже перевантажені щоденним професійним інформаційним контентом, через зайнятість їм чудово підходить мікроформат. Також слід пам'ятати, що дорослій людині важко дається управління власною увагою, тому мікронавчання розглядається і як терапевтичний прийом, що постійно актуалізує увагу протягом заняття. Таким чином можемо зробити висновок, що мікронавчання є психологічно здійсненою та відповідною до часу стратегією навчання. Його ефективність визначається когнітивною психологією, яка стверджує, що об'єм робочої пам'яті обмежений, і людський розум здатен зосередитися не більше ніж на 8-20 хвилин. Таким чином, невеликі фрагменти інформації засвоюються більш ефективно, в той час як великий обсяг даних призводить до когнітивного перевантаження і зменшує взаємодію між інформацією та студентом, отже, порушує процес навчання [4].

Наведемо практичні приклади використання мікронавчання у викладанні іноземних мов у контексті вищого професійного навчання:

1. Флеш-картки з лексикою (на платформі Moodle). Використання цифрових карток для запам'ятовування та повторення лексики. Картки можуть містити слово, переклад, картинку, приклад використання. Викладач створює набори карток за темою (наприклад, «Food and Cooking», «Academic Writing Vocabulary»); студенти використовують їх для самостійної роботи на платформі Moodle; на наступному занятті проводиться ігрова вікторина на швидкість (режим Quizlet Live або Kahoot). Наприклад: на курсі «Англійська мова для економіки» викладач завантажує ключову лексику тижня (20-30 термінів). Студенти зобов'язані пройти набір хоча б двічі до наступного заняття.

2. Короткі граматичні відео (5-7 хвилин). Відео з поясненням одного правила (наприклад, Present Perfect vs. Past Simple) та коротка практика. Викладач записує сам (наприклад, за допомогою Loom, Screencast-O-Matic) або використовує готові ролики (BBC Learning English, engVid); відео прикріплюються в LMS Moodle до кожного модуля; завдання студента - подивитися відео до очної лекції, щоб перейти одразу до практики. Наприклад: на курсі «Іноземна мова у академічному середовищі» перед темою «Passive Voice» студентам пропонують переглянути відео (наприклад, BBC Passive Voice). На занятті розбираються тільки складні випадки і письмова практика.

3. Мікро-тести в Moodle (3-5 питань). Короткі тести для закріплення матеріалу, фокус на одній темі (лексика, граматики, аудіювання). Після кожної теми завантажується тест із 3-5 завданнями:

вибір, зіставлення, введення слова; обмежений час виконання (5-10 хвилин); результат студент бачить одразу, може пройти повторно для підвищення бала. Наприклад, після теми «Conditionals» тест містить 4 завдання: вибрати правильний варіант, вставити дієслово, скласти речення.

4 Аудіофрагменти на 1-2 хвилини (наприклад, через Telegram-канали). Короткі аудіозавдання для розвитку навичок аудіювання в щоденній практиці. Викладач створює Telegram-канал курсу, викладає туди аудіофайли (новини, подкасти, діалоги); студенти слухають аудіо «на ходу» і відповідають на одне коротке запитання (наприклад, через Google Form). Наприклад: щоранку в Telegram приходиться аудіофайл (1 хвилина) з Eello.org і запитання: «Where does the speaker want to go?» Студенти обирають варіант відповіді.

5. Мікро-завдання для письма/говоріння (наприклад, через Flipgrid). Невеликі завдання на створення коротких усних або письмових текстів (1-2 хвилини). Студентам пропонується відповіді на запитання, описати картинку, висловити думку у форматі відео/аудіо; відповіді завантажуються у Flipgrid або Padlet; викладач (і одногрупники) можуть залишити коментарі. Наприклад: тема «Travel», завдання: «Describe your dream trip in 60 seconds». Студенти записують відео у Flipgrid, потім дивляться 2-3 відповіді одногрупників і коментують.

Принципи реалізації мікронавчання на практиці при викладанні іноземних мов у контексті вищого професійного навчання:

- На початку курсу проінформувати студентів про формат мікронавчання. На першому занятті важливо пояснити студентам, що таке мікронавчання, навіщо воно потрібне і як застосовуватиметься на курсі. Можна провести коротку презентацію або продемонструвати приклади (наприклад, показати, як користуватися Quizlet, Flipgrid, Telegram-каналом) і скласти «дорожню карту» курсу, де будуть окреслені мікроактивності та терміни їх виконання. Таким чином студенти сприйматимуть мікронавчання не як «додаткове навантаження», а як зручний і корисний інструмент.

- Пов'язати мікроформати з основним змістом курсу. Мікронавчання має бути не окремим елементом, а логічно вбудованим у загальний курс. Кожне мікрозавдання має працювати на досягнення освітніх цілей (наприклад, підготовка до контрольної, розвиток словникового запасу для есе, тренування усного мовлення перед заліком). Наприклад, мікро-тест у Moodle - перевірка засвоєння ключових термінів після теми «Business English» перед більшим тестом; 2-хвилинне відео у Flipgrid - підготовка до усного захисту проєкту; аудіозавдання у Telegram - тренування сприйняття акцентів перед слуханнями на іспиті. Таким чином студенти бачитимуть сенс і користь мікроактивностей, а не сприйматимуть їх як формальність.

- Підтримувати регулярність (наприклад, 2-3 мікроактивності на тиждень). Регулярність - ключ до ефективності мікронавчання. Краще маленькі,

але системні завдання, ніж поодинокі та об'ємні. Оптимальна частота: 2-3 мікроактивності на тиждень (не перевантажуючи студентів) [5]. Можна скласти розклад публікацій (наприклад, понеділок - аудіо, середа - тест, п'ятниця - відео). Регулярні мікро-активності створюють ефект «маленьких кроків», формуючи звичку займатися іноземною мовою частіше.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Мікронавчання відповідає сучасним тенденціям цифровізації суспільства, формуючи ефективні умови для навчання в умовах обмеженого часу та високого інформаційного навантаження. Цей підхід дає змогу підвищити мотивацію студентів за рахунок інтерактивності, гейміфікації та використання звичних цифрових інструментів (месенджерів, мобільних додатків, LMS). Мікронавчання особливо актуальне для студентів, які поєднують навчання з професійною діяльністю, оскільки забезпечує гнучкість, мобільність і можливість навчання «на ходу». Результати впровадження мікронавчання показують його ефективність у розвитку мовних компетенцій, особливо за регулярного використання (2-3 мікроактивності на тиждень), прив'язаних до цілей курсу. Для успішної інтеграції мікронавчання необхідна попередня підготовка студентів, чіткий зв'язок мікроформатів з основним змістом курсу, а також регулярність і системність.

Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо в емпіричній перевірці ефективності різних форматів мікронавчання (відео, аудіо, тести, флеш-картки) для розвитку конкретних мовних навичок та проведенні дослідження сприйняття мікронавчання студентами різних спеціальностей і рівнів підготовки.

Список літератури

1. Sathiyaseelan, B., Mathew, J., & Nair, S. (2024). Microlearning and Learning Performance in Higher Education: A Post-Test Control Group Study. *Journal of Learning for Development*, 11(1), 1–14. <https://doi.org/10.56059/jl4d.v11i1.752>
2. Lin, T.-Y., Yang, C.-C., & Huang, B.-R. (2023). Going Beyond Language Learning: A Microlearning Instructional Design to Promote EFL Learners' Collaboration Competency. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 18(12), pp. 224–251. <https://doi.org/10.3991/ijet.v18i12.38443>
3. Eden, E., Latorre, A. & Chen, W.F. (2020). Microlearning in E-Learning: Best practices and future trends. In D. Schmidt-Crawford (Ed.), *Proceedings of Society for Information Technology & Teacher Education International Conference*(pp. 734-739). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE). <https://www.learntechlib.org/primary/p/215818/>
4. Bryntseva O., Podorozhna A. (2023). Teaching adults a foreign language (on example of the extramural department of UEPA). *Bulletin of Vasyli' Stus Donetsk National University. Series "Psychological sciences"* / Editor-in-chief prof. Victoria Overchuk.

Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University. Issue 1(2). Pp. 47-55. DOI: [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.1\(2\).7](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.1(2).7)

5. Ghafar, Z., Abdulkarim, S.T., Mhamad, L.M., Kareem, R.A., Rasul, P.A., & Mahmud, T.I. (2023).

Microlearning as a learning tool for teaching and learning in acquiring language: applications, advantages, and influences on the language. *Canadian Journal of Educational and Social Studies*, 3(2), 45-62. <https://doi.org/10.53103/cjess.v3i2.127>

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Samira Garayeva Nadir

Researcher

Azerbaijan National Academy of Sciences

Institute of Archaeology and Anthropology

Department of Anthropology

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494938>

THE ROLE OF WOMAN IN MODERN AZERBAIJANI FAMILY

Abstract.

Azerbaijani family under the influence of modern trends is undergoing major changes, the consequences of which are important for both family and for society in general. Regularities in change of sexual roles in a family and marriage are noted. The social problems caused by decrease in birth rate and increase of number of the persons refusing marriage and a family are described. Patriarchal tendencies continue to dominate the mass consciousness, and models of gender behavior that are assessed as discriminatory towards women are still relevant in Azerbaijan. The family is the center of the formation of gender relations, through it the ideas of masculinity and femininity, gender stereotypes and norms that determine the behavior of men and women in society are transmitted to next generations. Azerbaijani society today is more open to women's self-affirmation. One of the tasks facing the study is to identify the role of women in Azerbaijani families. In this regard, it is supposed to consider the process of raising a woman as a future mother and the influence of traditions, ceremonies, rituals on her, to identify the role of a woman in wedding ceremonies. Today, the social mobility of Azerbaijani women has undergone many changes, which has affected the prevailing cultural attitudes and stereotypes, but certain expectations in relations between men and women still exist. It is in roles and stereotypes that ethnic mentality is manifested, and it is with their development and change that many ethnic issues will be resolved.

Keywords: *traditions and modernity in the Azerbaijani family, transformation of values, creativity and self-expression of women, gender balance, ethnic characteristics of relationships.*

Introduction. The change in gender or socio-cultural roles began in the early years of the twentieth century - women entered the labor market and today there is a very high female employment. On the one hand, a woman earns herself, she is already much less influenced by traditional family forms of power over her, on the other hand, she must somehow establish a balance between her work and family responsibilities. In addition to the woman and her family members, the state, social institutions, ideology, religion should actively participate in this. It was religion that determined what was due to a woman and what to a man. In the process of secularization, a common ideology disappeared, which would clearly and unambiguously distribute gender roles. "Religion is one of the cultural practices that transforms biological sex into cultural constructs of "masculinity" and "femininity". And for adherents of religious consciousness, they are endowed with the meaning of sacredness, infallibility. In this sense, religious institutions formalize the uneven distribution of power resources between the sexes and contribute to their retention in the system of power relations and social hierarchy" [Cordelia Fine. *Delusions of Gender*]. The consequences of the Soviet period in the life of the republic should not be discounted - it was a new policy without previous world experience. Women received equal rights with men, guaranteed by the Constitution. In fact, the state determined and ensured the emancipation of women, and the main driver was the provision of educational resources - women entered universities, studied technical specialties. The country needed specialists in all fields. The exploits of the pilot Leyla

Mammadbekova, the honored machine operator Sevil Gazieva, the services to the country of the first woman in the Council of Ministers Aina Sultanova and many others have gone down in history. An indicative image of a Soviet woman was a working mother - she had to combine work and maternal responsibilities. The upbringing of children was reduced to a call to social norms; the upbringing of educational, public or correctional institutions prevailed, because the lifestyle of a Soviet person dictated the employment of parents, especially mothers, in production. At the same time, traditional culture and ethnic characteristics did not allow her to demonstrate the freedoms gained in matters of family and marriage, although the wife could complain about her husband to the party committee. In return, a man received almost exclusive access to public power, while women were practically not allowed to it, limited to high positions in women's professions - the director of a school, kindergarten, atelier, beauty salons.

Discussion.

With the visible modernization of society, traditional patriarchy forms its basis and is especially noticeable in the regions. Women in search of the suggested need for protection lose their independence, humility replaces meekness, tolerance replaces an open dialogue, suppression of feelings leads to illness, suicide, and inappropriate behavior. And independence comes when women have access to money, inherited or earned by themselves. This, on the one hand, causes concern among men, on the other hand, it becomes possible to use the wife's capital for family or personal purposes. In a patriarchal society, rivalry and competition

between women originate from family relationships from childhood. The so-called “patriarchal bargain”, as defined by sociologist Raewyn Connell, assumes that men and women follow the social distribution of “dominant” and “subordinate” social roles that have developed in society and receive benefits using the resources available to them [Connell, Raewyn. 2021. Gender: in World]. The confrontation between mother and daughter, the instructions of female relatives, prohibitions and suppressions, violence, the dictates of the father and brother (brothers), on the side of which physical strength, lead to internal misogyny. Boys in such families are in a privileged position - how much they suppress and devalue girls, so they protect, exalt and pamper boys. Despite the hard work and thanks to the movement for their rights, women who have won recognition to consider themselves equal in human rights with men also need relationships, as do those who are far from the ideals of feminism. Numerous observations and interviews often revealed conflicting slogans and actual behavior, expectations and disappointments. Talk about the independence and freedom of women has been exciting the world for more than one century, but the centuries-old stereotypes of addictions, rooted in the minds of women, do not allow them to get away from their nature - the nature of dependence on a man, his attitude and participation in her life - without curtsies towards races, people, continents. But, gender ideology is changing. Men are increasingly experiencing psychological pressure from society, their families. And more and more there is a tendency towards flexibility in choosing a partner based on the principle of counting on better living conditions. Women have a much larger choice of legitimate roles - she can be a housewife, she can make a career, she can combine her career with her family. In the latter case, it becomes more interesting for the partner, since, in his opinion, it can save a man from many routine problems, which will allow him greater self-realization. For working mothers, children are often looked after by nannies or, when possible, by older family members. Modern youth in Azerbaijan forms their spiritual and moral ideas in a complex atmosphere of interaction between global and local changes in social relations. The creation of a family is based on the traditional features and structure of values in Azerbaijani society, in which there have been changes towards the need for recognition and the possibility of self-expression of women, which is reflected in their behavior before marriage. The immaturity of girls and boys entering into marriage affects the strength of the family - as a result, the number of divorces is growing every year. This has a negative impact on the process of socialization of children, especially in societies where the process of marriage is determined by ethnic traditions. Attitudes towards creating a family, the number of children in a future family, establishing relationships between spouses and with other relatives have a peculiar expression in the socio-psychological attitudes of motivation, the emotional-figurative world of those who are preparing for marriage, regardless of age. Today, society measures people by certain indicators - lifestyle, achievements, age, which causes fear and unrest in crisis situations

and leads to disappointing results. Among all age groups in this situation and the impossibility of matching, suicidal thoughts and actions, divorces and domestic violence have increased. the facts of mutual gender suppression in society have increased, including sexism, misogyny, mensplaning.

In European society, predetermining a specific social role depending on gender is considered very indecent. Everyone decides for himself what his goals in life are, and gender does not play a key role in this; self-realization is what makes them happy. Men also go on maternity leave so that the wife can get a demanded and well-paid job. In their view, the characteristics “mother and wife”, “daughter and sister” impose certain rights and obligations, but do not say anything about the woman herself as a person. And self-realization through a child is considered incomprehensible, because the child is already a different person who decides how to live and what to do. We are not talking about what should be done in the way that is customary in other societies, but why not use positive experience, taking into account local characteristics? The family or individuals are more or less dependent on the society and laws of their country and environment, and here one can observe a slow but sure process of revising established standards and relationships. There are certain expectations of society - guided by the experience of patriarchy learned from ancient times, we are expected to be included in the generally accepted system of values and concepts. Responsibility and fidelity of family members towards each other, reliability and participation in friendly relations, fairness in the workplace - this is a positive and fundamental template that everyone should keep in their heads and breaking the system causes a failure in the perception of reality. As a result, the subsequent division into one's own - someone else's. How important is it for us to learn to accept and not reject the diversity and uniqueness of people in our transitional era of shifting values? This process is impossible without an understanding of how the existing models of relations have developed, how ideas about the “correct” or “traditional” have been entrenched in our minds, and why changes are inevitable. Now, as before, no one is exempt from the pressure of gender roles, and in addition to it, they feel the constant pressure of stereotypes about success. If a wife at the stove turns into a strong woman, and a successful man works for a lower income and prefers to communicate with his family, both of them will be pressured by the cultural dominant of personal success, self-realization or inner harmony - no less authoritarian than the generally accepted functional division into men and women. women. Numerous interviews with representatives of both sexes revealed that the era of more active involvement of men in family affairs and the mass entry of women into the public space has come, and concrete ways of solving emerging problems in young families are being determined. The privatization process has begun and currently the production of the private sector accounts for more than 70% of GDP. A new concept has appeared - a woman entrepreneur. A land reform has been implemented, as a result of which more than a

million women have become landowners [REFERENCE, 2004, p. 5].

Respondents are women - age group 25-45 years old.

- I think that you need to know the line between conservatism and backward thinking. When from time immemorial relationships developed in families where men dominated society, there was no development of science and industrial society. As soon as in countries where women began to occupy the same position in society as men, these countries became developed, industrial, scientific and technical countries ... If the balance of equality is violated, then paralysis results. It can never be that one part of the organism (society) develops, while the other does not. - Only love, respect, mutual support and help can make a family strong - Traditions are good. But it is impossible to live only by them, because life around does not stand still, but goes forward, and this movement must be taken into account. - Divorces are happening now precisely because the bad remnants of the past of conservative hypocrites remain. When parents themselves introduce, insist on weddings ... For forcing marriage, a criminal penalty should be introduced not only for husbands and wives, but also for parents ... The young must live on their own - this is the only correct law, and parents can only advise. - Why does a woman sometimes prefer paid work than to stay at home and look after children? Because: 1) her work is not appreciated and she is always told that she does nothing and does not earn money, 2) she also needs a break from the children and the house that she does not receive, but instead she is stressed 3) she also needs to assert herself and improve in modern society, which she does not feel when she is at home. 4) she does not like the financially dependent role in the family, she wants to feel protected. - Husband and wife should support each other in everything, this is mutual understanding. All our relatives, men living abroad, all help their wives, look after their children and at the same time make good money, love their wives. All of them were brought up here and left as adults - it turns out that the problem is not in education, but in the country where you live, surrounded. maybe someone here would help his wife. but due to the fact that someone will definitely condemn them, they are embarrassed - each family has its own way of life. - Modern traditions, customs, characteristic and expected actions of people are permeated with gender... the problem of gender suppression has not been solved in Azerbaijani society... - The main thing is that both support each other in everything, inspire, give strength, confidence and positive. And appreciated.

Respondents are men - age group 25-45 years.

- It is necessary to help a woman around the house. In our family, it was customary to always help my mother, and now I help my wife with cleaning the house and washing dishes. And I don't see anything shameful or shameful in this, on the contrary, this is my manifestation of love for her and care. - A large number of divorces, on the other hand, is not a minus. This means that there are now fewer families who force themselves to live with each other. - My wife knows much more about many household matters, especially those related

to repairs, than I do. But this is not the subject of my grief, this is a reason for pride, because the more we both know, the more we help each other, the better for us, for the family. - ..Equality in that everyone has their own rights ... this is the balance of the family. - I also met in my life how a guy and a girl loved each other, met for 6 years, and after the wedding they divorced 3 months later ... everything happens - Now everything is mixed up, and more and more often you meet families where "booty" in the house "The woman is dragging, and the man is the guardian, the nanny for the children, or the freeloader. - If a woman does not work, does not want to, and a man gets a job and receives just enough to support both his wife and children, without any deprivation in the necessary, then there is no talk - let her keep the hearth. - Maybe it is in this situation that has developed over the centuries, where a man dominates in a patriarchal family, that the secret of a happy family life is laid. - Probably, I am still conservative in my views, but, seeing how the number of divorces is increasing exponentially, I remain an adherent of the old traditions, where the concept of the family was placed above my own ambitions and claims in gender inequality. - A man has to get - says another respondent - often psychologically, if this is not the case, the woman does not feel protected in him - and everything collapses when the balance is disturbed. - Now in families some individual rules are being established more and more, which are convenient for them. People are moving away from stupid, useless traditions and are beginning to become more flexible, understanding, adequate. - Time is changing... people, values, principles and views - everything is changing. In our family, it was also the case that each of us was left without work for some time - we just supported each other.

Conclusions.

As can be seen from numerous interviews, opinions are different, both categorical and those who actually have experience in maintaining balance in the family and have found ways to resolve them in the current conditions or who want to find them. There will be no equality if there are no legal mechanisms to prevent domestic violence, stop discrimination in employment based on gender and age - the inertia of conservatism is still strong enough. In principle, gender equality is the fullest possible self-realization of each person, be it a man or a woman, and each of them has his own duties and rights. After all, being biologically and emotionally different, we have the opportunity to come to mutual agreement in the distribution of roles and contentment with them, when we can approach the issue from a cultural and spiritual point of view - understanding and accepting our differences and similarities, without mutual suppression and violence. The culture of relations in the family is exactly what needs to be worked on on a social and state scale - multifaceted work is needed for a decent society of the future. - It's easier, instead of requiring each other to fulfill gender responsibilities, put yourself in the place of another and try to understand each other, because a happy marriage is about that, isn't? - this is how a lot of young families see their future.

References

1. Cordelia Fine. *Delusions of Gender: The Real Science Behind Sex Differences*. Icon Books 2010 338 p
2. Connell, Raewyn. 2021. *Gender: in World Perspective* (fourth edition). Cambridge, Polity Press.
3. REFERENCE of the State Committee on Women's Affairs of the Republic of Azerbaijan on the questionnaire for governments on the implementation of the Beijing Platform for Action (1995) and decisions of the 23 special session of the UN General Assembly (2000) Baku– 2004 32 p
4. Jeff Hearn *Men of the World Genders, Globalizations, Transnational Times* 2015 280 p
5. *If You Can't Find a Spouse Who Supports Your Career, Stay Single* by Avivah Wittenberg-Cox, Harvard Business Review October 24, 2017 6. Jimmi Carter TEDWomen 2015 Май 2015 https://www.ted.com/talks/jimmy_carter_why_i_believe_the_mistreatment_of_women_is_the_number_one_human_rights_abuse?utm_source=facebook.com&utm_medium=social&utm_campaign=ted-spread&fbclid=IwAR0WJsae90JC_2pF5I0eZiHgl2qK3N4uUPbydecYqEZI1aoMM_EKpCLk1TE#t-54195
7. Caroline Criado Perez *Invisible Women. Exposing Data Bias in a World Designed for Men* Random House 410 p

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Шахбазова Кахира Лала кызы

Старший преподаватель Шемахинского филиала
Азербайджанского Государственного Педагогического
Университета<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494949>

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В РЕШЕНИЕ СИСТЕМ ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ

Shahbazova Kahira Lala kyzy

Senior Lecturer of the Department of the Shamakhi branch
of the Azerbaijan State Pedagogical University

APPLICATION OF PROGRAMMING IN SOLUTION SYSTEM OF LINEAR LEVELS

Аннотация:

Серьезные практические задачи, возникающие в физике, экономике, технике и т.д., часто приводят к таким системам, которые содержат сотни и даже тысячи линейных уравнений с одной же большой числом неизвестных. Не прибегая к помощи компьютера, эти системы решить невозможно. Рассмотрим проблему решения систем линейных уравнений более подробно.

Abstract:

Serious practical problems arising in physics, economics, engineering, etc. often lead to systems that contain hundreds and even thousands of linear equations with the same large number of unknowns. It is impossible to solve these systems without resorting to the help of a computer. Let us consider the problem of solving systems of linear equations in more detail.

Ключевые слова: матрицей, системы, систем линейных, написание программы, употребительным алгоритмом.

Key words: matrix, systems, linear systems, writing a program, common algorithm

В курсах математики и информатики встречаются задачи, которые сводятся к решению систем линейных уравнений. Эти системы состоят, как правило, из двух или трех уравнений:

$$\begin{cases} 1.2x - 3y = 1,7 \\ 0,5x + y = -1,9 \end{cases} \begin{cases} 2x_1 - 4x_2 + 4x_3 = 6 \\ -5x_1 + 12x_2 - 14x_3 = -35 \\ 6x_1 - 7x_2 + 5x_3 = 10 \end{cases}$$

и т.д.

Напомним, что линейным уравнениям с неизвестными x_1, \dots, x_n называются уравнение вида $a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n = b$

При этом числа $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$ называются коэффициентами уравнения, а b — его частью. Общий вид системы n линейных уравнений с n неизвестными x_1, \dots, x_n удобно записать так: $a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1$

$$a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2$$

.....

$$a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n$$

(фигурную скобку слева от системы писать не будем); при этом матрица

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix}$$

называется матрицей коэффициента данной системы,

$$\begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}$$

а столбец — правых частей, число n называется системы. Для двух написанных выше «шольных»

систем второго и третьего порядка матрицы коэффициентов и столбцы правых частей имеют, соответственно, вид

$$\begin{pmatrix} 1.2 & -3 \\ 0.5 & 1 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} 1.7 \\ -1.9 \end{pmatrix}$$

Наиболее употребительным алгоритмом решения систем линейных уравнений является алгоритм исключения неизвестных. Применение этого алгоритма мы продемонстрируем на примере приведенной выше системы третьего порядка.

Преобразуем систему в равносильную так, чтобы в первом уравнении коэффициент при x_1 был не входила равен 1, а во второе и в третье уравнение неизвестная x_1 не входила бы совсем. Разделим для этого первое уравнение $2x_1 - 4x_2 + 4x_3 = 6$ исходной системы на коэффициент при x_1 , т.е. на 2 — получим первое уравнение новой системы:

$$x_1 - 2x_2 + 2x_3 = 3$$

Это уравнение домножим на 5 и прибавим почленно ко второму уравнению $-5x_1 + 12x_2 - 14x_3 = -35$ исходной системы, получим второе уравнение новой системы:

$$2x_2 - 4x_3 = -20;$$

Домножение того же уравнения на -6 и почленное прибавление к третьему уравнению $6x_1 - 7x_2 + 5x_3 = 10$ исходной системы дает, в свою очередь, третье уравнение новой системы: $5x_2 - 7x_3 = -8$.

Получили систему, равносильную исходной:

$$x_1 - 2x_2 + 2x_3 = 3,$$

$$2x_2 - 4x_3 = -20,$$

$$5x_2 - 7x_3 = 8.$$

В этой новой системе второе и третье уравнения содержат только неизвестные x_2 и x_3 . Делением второго уравнения на 2 получаем уравнение, в котором коэффициент при x_2 равен 1:

$$x_2 - 2x_3 = -10$$

Умножая это уравнение на -5 и затем прибавляя его к третьему уравнению, получаем

$$3x_3 = 42$$

Вся система приобретает вид

$$x_1 - 2x_2 + 2x_3 = 3,$$

$$x_2 - 2x_3 = 10,$$

$$3x_3 = 42.$$

Разделив последнее уравнение на 3, получаем треугольную систему

$$x_1 - 2x_2 + 2x_3 = 3,$$

$$x_2 - 2x_3 = -10,$$

$$x_3 = 14.$$

в которой коэффициенты на диагонали равны 1. Эта система легко решается последовательным рассмотрением уравнений от последнего к первому:

$$x_3 = 14,$$

$$x_2 = -10 + 2x_3 = 18,$$

$$x_1 = 3 + 2x_2 - 2x_3 = 11.$$

Получим $x_1 = 11$, $x_2 = 18$, $x_3 = 14$.

В общем случае алгоритм Гаусса предписывает приведение системы n -го порядка к равносильной ей треугольной системе с единичными коэффициентами на диагонали:

$$x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + \dots + a_{1n}x_n = b_1$$

$$a_{22}x_2 + a_{23}x_3 + \dots + a_{2n}x_n = b_2$$

$$\dots \dots \dots$$

$$x_n = b_n$$

(этот этап называется прямой ходом алгоритма Гаусса), а затем (обратный ход) – вычисление значения неизвестных, начиная с x_n кончая x_1 . Приведение исходной системы путем последовательного исключения неизвестных к равносильной треугольной системе с единичными коэффициентами на диагонали возможно тогда и только тогда когда исходная система совместна и обладает единственным решением

$$x_1 = a_1, x_2 = a_2, \dots, x_n = a_n.$$

Написание программы, реализующей алгоритм Гаусса, можно начать с весьма грубой схемы:

Program Гаусса(input, output);

описания;

begin

вести коэффициентами и правые части уравнений;

выполнить прямой ход;

выполнить обратный ход;

вести результаты

end.

Наиболее сложная часть программы, это, конечно, прямой ход, который представляет собой серию однотипных действий: получить первое уравнение в виде, удобном для исключения x_1 , и исключить x_1 из уравнений с номерами 2, ..., n; получить второе уравнение в виде, удобном для исключения x_2 , и исключить x_2 из уравнений с номерами 3, ..., n; и т.д.

for i:=1 to n do

begin

получить i-е уравнение в виде, удобном для исключения x_i ;

исключить x_i из уравнений с номерами

1+i, ..., n

с помощью i-го уравнения

end.

Мы теперь можем дать более подробную схему всей программы Гаусса;

Program Гаусса(input, output);

описания;

begin

вести коэффициенты и правые части уравнений;

for i:=1 to n do

begin

выбрать из уравнений с номерами i, i+1, ..., n

то, в котором коэффициент при x_i имеет

наибольшее по модулю значение (точнее –

найти номер k этого уравнения);

если $k \neq i$, то поменять местами i-е и k-е урав-

нения;

разделить i-е уравнение на его коэффициент

при x_i ;

for l:=i+1 to n do

исключить x_i из l-го уравнения с помощью i-го уравнения;

end;

получить x_n ;

for i:=n-1 downto 1 do вычислить x_i, \dots, x_n

end.

В итоге приходим к программе:

Program Гаусса(input, output);

Const n=10; n1=11;

Type stroka=array[1..n] of real;

matrissa=array[1..n] of stroka;

stolbets=array[1..n] of real;

vara:=matrissa; x:=stolbets;

maxabs, v, real; i, j, l, r: integer;

begin

for i:=1 to n do

for j:=1 to n+1 do readln(a[i, j]);

for i:=1 to n do begin

maxabs:=abs(a[i, i]); k:=i;

for l:=i+1 to n do

if abs(a[l, i]) > maxabs then begin max-

abs:=abs(a[l, i]);

k:=l; end;

if k <> i then

for j:=i to n+1 do begin

v:=a[i, j]; a[i, j]:=a[k, j]; a[k, j]:=v; end;

v:=a[i, i];

for j:=i to n+1 do a[i, j] do a[i, j]:=a[i, j]/v;

for l:=i+1 to n do begin

v:=a[l, i];

for l:=i+1 to n+1 do

*a[l, j]:= a[l, j]-a[i, j]*v; end;*

end;

x[n]:=a[n, n+1];

for i:=n-1 downto 1 do begin

x[i]:=a[i, n+1];

for j:=i+1 to n do

```
x[i]:=x[i]- a[i,j]*x[j]; end;  
for i:=1 to n do writeln(x[i])  
end.
```

Предполагается, что данные для этой программы подготовлены так, что вначале идут коэффициенты первого уравнения и его правая часть, затем – коэффициенты второго уравнения и его правая часть и т.д.

Список литературы

1. Роберт И. Теоретические основы создания и использования программных средств учебного назначения. Сб. статей. - М.: 1991..

2. Глембаев А.А., Даненова Г.Т., Коккоз М.М. Исследование программных средств разработчиков мобильных приложений // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2018. – № 2.

3.URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=12107> (дата обращения:

ECONOMIC SCIENCES

УДК 338.432

Сукачов Олександр Олександрович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15494978>

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСУ

Sukachov Oleksandr,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0005-3540-7470>

ORGANIZATIONAL CULTURE AS THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COMPLEX

Сучасний агропромисловий комплекс (АПК) України перебуває в стані трансформації, що зумовлюється як внутрішніми викликами, пов'язаними з реформуванням економіки, так і глобальними процесами — змінами клімату, розвитком цифрових технологій, підвищенням вимог до екологічної безпеки та соціальної відповідальності бізнесу. В роботі визначено що в умовах, коли технічна модернізація та інновації не єдині рушії зростання, особливого значення набуває організаційна культура як фактор забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Визначено що організаційна культура відображає систему цінностей, норм, установок, моделей поведінки, що формуються в межах підприємства або галузі. У сільському господарстві, де виробничі цикли є тривалими, природні ресурси — обмеженими, а людський капітал — критичним, саме культура організації може забезпечити стійкість до криз, посилити інноваційний потенціал та підвищити ефективність управління. Зазначено що організаційна культура є інструментом формування довіри серед працівників, впровадження принципів екологічної відповідальності, сталих соціальних практик і партнерських відносин із громадою. Наразі вітчизняна аграрна наука ще перебуває на етапі формування цілісного підходу до розуміння ролі організаційної культури в розвитку АПК. Проте зростає усвідомлення того, що лише поєднання економічних, соціальних та культурних чинників здатне забезпечити довгострокову конкурентоспроможність аграрних підприємств. Саме тому актуальним є наукове осмислення організаційної культури не лише як внутрішньої особливості функціонування підприємства, а як фундаментальної складової стратегії сталого розвитку агропромислового комплексу загалом. Організаційна культура, в якій кожен відчуває свою причетність до чогось більшого та може взяти участь у вирішенні глобальних проблем — одна з основ міцної культури підприємства. Віддаючи пріоритет організаційній культурі, сільськогосподарський комплекс може створити основу для довгострокової стійкості, гарантуючи, що сільськогосподарська діяльність сприяє добробуту як навколишнього середовища, так і суспільства.

The modern agro-industrial complex (AIC) of Ukraine is in a state of transformation, which is caused by both internal challenges related to economic reform and global processes - climate change, the development of digital technologies, increasing requirements for environmental safety and social responsibility of business. The paper determines that in conditions where technical modernization and innovation are not the only drivers of growth, organizational culture becomes of particular importance as a factor in ensuring the sustainable development of the agricultural sector. It is determined that organizational culture reflects a system of values, norms, attitudes, and behavioral patterns that are formed within an enterprise or industry. In agriculture, where production cycles are long, natural resources are limited, and human capital is critical, it is the culture of the organization that can ensure resilience to crises, strengthen innovation potential, and increase management efficiency. It is noted that organizational culture is a tool for building trust among employees, implementing the principles of environmental responsibility, sustainable social practices, and partnership relations with the community. Currently, domestic agricultural science is still at the stage of forming a holistic approach to understanding the role of organizational culture in the development of the agricultural complex. However, there is a growing awareness that only a combination of economic, social and cultural factors can ensure the long-term competitiveness of agricultural enterprises. That is why it is relevant to scientifically understand organizational culture not only as an internal feature of the functioning of the enterprise, but also as a fundamental component of the strategy for the sustainable development of the agro-industrial complex as a whole. An organizational culture in which everyone feels involved in something greater and can participate in solving global problems is one of the foundations of a strong enterprise

culture. By giving priority to organizational culture, the agricultural complex can create a basis for long-term sustainability, ensuring that agricultural activity contributes to the well-being of both the environment and society.

Keywords: *changes, challenges, social sphere, environment, organizational culture, factors, sustainable development.*

Ключові слова: *зміни, виклики, соціальна сфера, навколишнє середовище, організаційна культура, чинники, сталий розвиток.*

Постановка проблеми у загальному вигляді

В умовах динамічних змін аграрного ринку, глобальних екологічних викликів та потреби в підвищенні соціальної відповідальності підприємств, значно зростає роль організаційної культури як інструменту забезпечення гармонійного розвитку агропромислового комплексу. Підприємства, які не звертають увагу на ESG, ризикують втратити довіру інвесторів, доступ до ринку капіталів, репутацію сталого бізнесу. Будь-який бізнес будується на пошуку нових форм та ідей. І необхідно розуміти, які плюси та мінуси вони принесуть.

В даний час бізнес замислюється про те, який вплив надає навколишнє середовище, соціальну сферу і корпоративне управління. І що швидше прийде це усвідомлення, то швидше почне формуватися довгострокова і стійка стратегія розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Тематика організаційної культури як чинника сталого розвитку аграрного комплексу перебуває на стику кількох наукових напрямів — менеджменту, соціології організацій, аграрної економіки, сталого розвитку. Низка українських і зарубіжних вчених зробили внесок у цю сферу: Кваша С., Могильний О., Шеремет О., Шестакова Л., Черевко Г., Edgar H. Schein, Geert Hofstede, Peter Drucker, Ann Dale, Michael Porter та інші.

Організаційна культура формує поведінкові установки персоналу, сприяє впровадженню інновацій, посиленню згуртованості колективу, а також підвищує адаптивність підприємств до зовнішніх змін. Її стратегічне значення полягає в забезпеченні стабільності, сталого зростання та конкурентоспроможності аграрних підприємств у довгостроковій перспективі. Однак, в українській аграрній практиці недостатньо приділяється уваги цілісному підходу до розвитку організаційної культури, що зумовлює необхідність наукового осмислення цієї проблематики.

Мета статті теоретичне обґрунтування ролі організаційної культури як ключового чинника сталого розвитку аграрного комплексу, а також визначення напрямів її формування і вдосконалення на підприємствах аграрної сфери для забезпечення соціальної, економічної та екологічної стійкості в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні трансформація бізнесу в бік ESG відбувається завдяки тому, що покоління міленіалів та зумерів більше за інших стурбовані ESG повісткою. Їм важливо вплинути на скорочення шкідливого впливу на навколишнє середовище, побудувати якісні відносини між бізнесом та соціумом, зробити максимальну прозорість ведення бізнесу.

Молоді спеціалісти обирають роботодавців за цінностями, які збігаються зі своїми власними. Це

підтверджує нове дослідження Deloitte «Покоління Z та міленіали» [1], за результатами якого 50% представників покоління Z та 43% міленіалів відмовилися від завдань чи проєктів, виходячи зі своїх особистих етичних норм чи переконань.

Сталий розвиток — важливий чинник, що впливає на вибір підприємства під час пошуку роботи. Молоді фахівці, оцінюючи роботодавця, все більше дивляться на соціальні та екологічні аспекти [3]. Дослідження показують, що молодь вважає за краще працевлаштуватися в організації, які поділяють її погляди. Тому для залучення нових талантів роботодавці наголошують на принципах, яких дотримуються. Крім того, соціальні мережі дозволяють молодим фахівцям зрозуміти, чи відповідають цінності організації їхнім особистим переконанням, і зробити висновок, чи хочуть вони працювати в ній.

Принципи ESG не лише залучають, а й зберігають талановитих співробітників, даючи їм шанс справді змінювати світ на краще. Приклади слідування ESG-концепції [11]:

Environmental – підприємство використовує чисту воду для виробництва. Оцінюючи ризики, пов'язані із забрудненням води — подорожчання виробництва, можливий відтік населення, організація реалізує проєкти щодо збереження чистої води.

Social — соціальні аспекти можуть бути реалізовані через підтримку підприємством освітніх проєктів задля забезпечення припливу кваліфікованих кадрів як у організацію, так і у галузь.

Governance — прозоре та розумне управління, розподіл бонусів, підтримка довгострокової мотивації та дотримання інтересів різних сторін.

Реалізація ESG-стратегії сприяє створенню позитивної репутації підприємства, що, своєю чергою, може залучити нових клієнтів та інвесторів. Крім того, такі підприємства можуть стати роботодавцями «першого вибору» для тих спеціалістів, які прагнуть працювати в організаціях, які розділяють їхні цінності.

Соціальний аспект ESG-стратегії акцентує увагу на створенні гідних умов праці, розвитку локальних громад і підвищенні рівня соціальної відповідальності бізнесу. Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики України, у 2022 році в аграрному секторі працювало понад 2,5 мільйона осіб, що становить вагомий частину трудового ресурсу країни [9].

Впровадження ESG принципів у бізнесі не варто розглядати лише з боку позитивного впливу на довкілля, соціальну сферу чи корпоративне управління. Власники та топ-менеджери бізнесу зараз розуміють, що це певна ментальність, яка безпосередньо пов'язана з довгостроковою стратегією розвитку бізнесу та його прибутковістю у майбутньому.

Впровадження принципів сталого розвитку починається з навчання всіх співробітників підприємства, зокрема керівного складу. Підвищити рівень залучення колективу вдасться, якщо донести важливість напрямку ESG. Кожен учасник навчання має розуміти його значення як компанії, так собі. Керівництву потрібно розвивати стратегічне мислення в галузі ESG, а іншим відділам краще розуміти конкретні аспекти, пов'язані з виконанням своїх робочих завдань. Тому одного вступного курсу недостатньо — потрібний комплексний підхід до навчання, який врахує різні потреби співробітників.

Для того, щоб запустити процес впровадження ESG-практик у організаційну культуру, не потрібно починати з масштабних проєктів. Невеликі кроки, такі як роздільне збирання сміття або участь у локальних екологічних акціях, можуть стати основою для серйозних змін. Наприклад, організація прибирання офісу або прилеглої території до будівлі, де знаходиться організація. Залучення співробітників через тренінги та семінари допомагає їм зрозуміти, як кожен може зробити внесок у сталий розвиток.

Варто виділити такі суттєві фактори, що впливають на впровадження ESG-стратегії в бізнесі [4,8]:

1.Збільшення вартості бізнесу. Число інвесторів та експертів, які враховують ESG фактори у процесі прийняття рішень, незмінно зростає. Сьогодні для них важливо, щоб підприємство, в яке вкладаються гроші, дотримувалося ESG принципів. Більше того, більшість інвесторів вважають, що підприємства, які дотримуються ESG концепції у своїй роботі, є найбільш надійними у довгостроковій перспективі.

2.Підвищення ефективності бізнесу. Серед очевидних переваг впровадження ESG стратегії можна назвати боротьбу за ефективність та зниження операційних витрат. Ряд компаній у різних секторах досягли хороших результатів саме завдяки використанню стратегії постійного вдосконалення та застосування найкращих доступних технологій. А це і є основою ESG підходу в бізнесі. Багато компаній демонструють суттєві досягнення в економії після впровадження програм, спрямованих на запобігання втратам і простоям, ефективності за рахунок модернізації обладнання, а також пряму вигоду від повторного використання відходів виробництва.

3.Дотримання очікувань споживачів. Сьогодні підприємству недостатньо просто демонструвати

швидке та прибуткове зростання. Важливу роль відіграє його репутація. Одним із основних факторів, що сприяє поширенню ESG, є зацікавленість клієнтів. На споживчу сцену виходять покоління міленіалів і зумерів, які швидше віддадуть перевагу тим компаніям і організаціям, які поділяють з ними цінності сталого розвитку. Наслідуючи тенденції, багато людей звертають увагу не тільки на той товар, який вони купують для себе, але й те, наскільки підприємство дотримується принципів ESG: чи екологічна воно, чи використовує чисті технології при виробництві, чи звертає увагу на соціальні питання та інше.

4. Зміцнення організаційної культури. Люди – головний актив бізнесу. Виходячи з цього, керівникам потрібно вибудовувати роботу так, щоб людина могла знайти своє покликання, не боялася змін і при цьому було мінімум факторів покинути підприємство. Організаційна культура, в якій кожен відчуває свою причетність до чогось більшого та може взяти участь у вирішенні глобальних проблем – це одна з основ міцної культури підприємства. Важливо, щоб підхід до залучення співробітників не лише мотивував людину працювати, а й надихав це робити за власним бажанням.

У сільському господарстві, де виробничі цикли є тривалими, природні ресурси — обмеженими, а людський капітал — критичним, саме культура організації може забезпечити стійкість до криз, посилити інноваційний потенціал та підвищити ефективність управління.

Організаційна культура є комплексним і багатогранним явищем, істотно впливає на всі аспекти діяльності сучасних підприємств. Будучи невід'ємною частиною системи управління, культура визначає цінності, норми поведінки та принципи взаємодії співробітників, формує психологічний клімат у колективі та задає вектор розвитку підприємства[5].

Організаційна культура відіграє ключову роль як основа сталого розвитку аграрного комплексу. Вона охоплює спільні цінності, переконання, норми та практики, які формують поведінку окремих осіб і груп у сільськогосподарських організаціях, впливаючи на все, починаючи від методів виробництва і закінчуючи опікою навколишнього середовища та залученням громади.

Таблиця 1.

Рівні організаційної культури в агропромислових підприємствах

Рівень	Характеристика	Приклади проявів
Поверхневий (артефакти)	Зовнішні ознаки: поведінка, мова, дрес-код, традиції	Святкування врожаю, стиль ділового спілкування
Середній (цінності)	Визнані норми, принципи, які поділяють працівники	Повага до праці, інноваційність, командність
Глибинний (основи вірувань)	Несвідомі переконання, які формують мислення та поведінку	Віра в важливість праці на землі, покоління продовження справи

Сильна, позитивна організаційна культура може сприяти інноваціям, підвищувати ефективність і довгострокову життєздатність сільськогос-

подарських операцій, тоді як слабка або нефункціональна культура може перешкоджати прогресу та сприяти нестабільним практикам[7].

Наприклад, розглянемо сільськогосподарський кооператив із глибоко вкоріненою культурою екологічної відповідальності. Ця культура може проявлятися у впровадженні таких практик, як безоранкове землеробство, інтегрована боротьба зі шкідниками та методи збереження води. Фермери кооперативу поділяють спільне переконання у важливості збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, і це переконання підкріплюється програмами навчання, підтримкою однолітків і визнанням досягнень сталого сільського господарства. Це спільне зобов'язання перетворюється на відчутні переваги, такі як зменшення ерозії ґрунту, покращення якості води та покращення біорізноманіття, що сприяє довгостроковій стійкості сільськогосподарського комплексу.

І навпаки, сільськогосподарське підприємство, кероване виключно короткостроковою максимізацією прибутку, з культурою, яка надає пріоритет продуктивності над екологічними міркуваннями, може вдатися до таких практик, як надмірне використання добрив, вирубка лісів і нестійке зрошення. Такий тип організаційної культури може призвести до деградації ґрунту, забруднення води та втрати біорізноманіття, підриваючи довгострокову стійкість сільськогосподарської системи.

Організаційна культура впливає на соціальний вимір сталого розвитку сільськогосподарського комплексу. Культура, яка цінує справедливі трудові практики, безпеку працівників і залучення громади, може залучити й утримати кваліфікованих працівників, сприяти позитивним стосункам із місцевими громадами та сприяти загальному добробуту сільської місцевості. Наприклад, сільськогосподарський бізнес, який інвестує в навчання працівників, забезпечує справедливу заробітну плату та пільги та активно підтримує ініціативи місцевої громади, швидше за все, створить міцну репутацію та залучить лояльну робочу силу. Це, у свою чергу, сприяє соціальній стійкості сільськогосподарського ком-

плексу, гарантуючи, що сільськогосподарська діяльність приносить користь як навколишньому середовищу, так і людям, які від неї залежать.

Навпаки, сільськогосподарське підприємство з культурою експлуатації, що характеризується низькою оплатою праці, небезпечними умовами праці та ігноруванням інтересів громади, може зіткнутися з нестачею робочої сили, репутаційною шкодою та соціальними заворушеннями. Це зрештою може підірвати довгострокову життєздатність бізнесу та сприяти занепаду сільських громад.

Значна увага в рамках організаційної культури приділяється питанням етики та соціальної відповідальності. Підприємства, що демонструють відданість високим етичним стандартам і беруть активну участь у соціальних та екологічних ініціативах, не тільки зміцнюють свою репутацію, а й формують усередині підприємства сприятливу та гармонійну робочу атмосферу. Співробітники відчувають гордість за свою організацію та більш мотивовані на досягнення позитивних результатів.

Хороша організаційна культура створює можливість для зростання працівників та підтримує їх нові ідеї. Співробітники розуміють, що вони важливі, поділяють цілі організації та намагаються їх досягти. Це зменшує бажання шукати іншу роботу. Участь в екологічних та соціальних проектах зміцнює командний дух і робить колектив згуртованим.

Принципи ESG посилюють мотивацію працівників. Працівники прагнуть не просто виконувати поставлені керівництвом завдання, а хочуть бути частиною колективу, який поділяє їхні цінності[7]. Таким чином, залучення кожного учасника підприємства до її розвитку зростає. Крім того, організації з позитивною репутацією в галузі ESG приваблюють більше молодих талановитих фахівців. Відповідно такі підприємства швидше прогресують. Співробітники наочно бачать свій внесок, що посилює їхню внутрішню мотивацію.

Таблиця 2.

Вплив організаційної культури на складові сталого розвитку АПК

Сфера сталого розвитку	Елементи організаційної культури, що впливають	Очікуваний результат
Економічна	Інноваційність, орієнтація на результат, стратегічне мислення	Зростання продуктивності, конкурентоспроможність
Екологічна	Відповідальність, дотримання етичних норм	Раціональне використання ресурсів, екологічне виробництво
Соціальна	Колективізм, взаємна повага, розвиток персоналу	Згуртованість колективу, підвищення кваліфікації працівників

Організаційна культура, будучи одним з основних елементів у діяльності підприємства, втілює численні неформальні взаємодії працівників організації, впливає на оптимальний стан соціально-психологічного клімату в колективі, впливає на аспекти корпоративного духу, формує рівень лояльності та прихильності персоналу та споживачів.

Успішні приклади великих холдингів демонструють важливість організаційної культури практично. Компанії, які зуміли побудувати сильну культуру, часто досягають високих результатів і займають лідируючі позиції на ринку. Вони

показують, що культура - це не просто набір цінностей на папері, а діяльний інструмент, який допомагає досягати стратегічних цілей та долати труднощі.

Важливо, щоб усі аспекти організаційної культури були взаємопов'язані та підтримували один одного, створюючи міцний фундамент для довгострокового зростання та розвитку підприємства. Вміння підтримувати та розвивати організаційну культуру, враховуючи при цьому різноманітність та особливості кожного підрозділу, є важливою навичкою для керівництва та всіх співробітників загалом.

Таблиця 3.

Основні напрями розвитку організаційної культури в агропідприємствах

Напрямок	Опис	Інструменти реалізації
Вдосконалення комунікацій	Створення відкритого інформаційного середовища	Корпоративні портали, регулярні збори, опитування
Розвиток кадрового потенціалу	Формування цінностей через навчання, наставництво	Тренінги, система менторства, внутрішні навчальні програми
Формування корпоративної ідентичності	Залучення працівників до корпоративних подій та ініціатив	Святкування подій, бренд працівника, візуальна культура

Організаційна культура відіграє вирішальну роль у стимулюванні сталого розвитку сільськогосподарського комплексу. Нижче наведено ключові аспекти того, як організаційна культура служить основою сталого розвитку сільського господарства:

1. Роль організаційної культури в стійкості

- включення сталого розвитку в основні цінності: сильна організаційна культура, яка надає пріоритет сталому розвитку, гарантує, що піклування про навколишнє середовище стане центральною частиною бізнес-операцій. Це передбачає інтеграцію сталого розвитку в процеси прийняття рішень, стратегії та показники ефективності;

- відкритість до змін: сільськогосподарські підприємства з культурою, яка сприймає зміни, мають кращі можливості для впровадження інноваційних та стійких практик. З іншого боку, опір змінам може перешкодити просуванню до екологічних цілей;

- проінноваційна поведінка: культура, яка заохочує інновації, дозволяє співробітникам досліджувати нові методи та технології, які підвищують ефективність, одночасно зменшуючи вплив на навколишнє середовище.

2. Культурні детермінанти в сільськогосподарських підприємствах

- цінності та норми: на сільськогосподарських підприємствах спільні цінності та норми формують

організаційну культуру та впливають на конкурентоспроможність. Ці культурні елементи сприяють таким формам поведінки, як співпраця, інновації та екологічна відповідальність, які є важливими для сталого розвитку;

- культурна спадщина: традиції та колективна ідентичність у сільськогосподарських громадах часто підкреслюють гармонію з природою. Ця культурна спадщина може стимулювати впровадження стійких практик, таких як органічне землеробство або точне землеробство.

3. Практичне застосування в сільському господарстві

- енергоефективні методи: культурні переконання значно впливають на прийняття енергоефективних методів ведення сільського господарства. Наприклад, традиції, що підкреслюють повагу до природи, можуть заохочувати органічне землеробство, тоді як віра в інновації може підтримувати точне землеробство;

- організації фермерів: кооперативні структури сприяють розвитку культури спільної відповідальності і об'єднання ресурсів та допомагають фермерам запроваджувати екологічні методи, надаючи їм доступ до навчання, технологій і ринків, водночас пропагуючи піклування про навколишнє середовище.

Культури, які не схильні до змін, можуть чинити опір прийняттю екологічних практик через

укорінені традиційні методи або недостатню обізнаність про їхні переваги. Сільськогосподарські підприємства з різними культурними впливами можуть визначити загальні принципи сталого розвитку в різних операційних моделях, як видно з тематичних досліджень ферм, які практикують як органічні, так і традиційні методи.

Організаційна культура — це не просто внутрішній механізм, а стратегічний актив для досягнення сталого розвитку сільського господарства. Заохочуючи відкритість до змін, узгоджуючи основні цінності з цілями сталого розвитку та використовуючи культурну спадщину, сільськогосподарські підприємства можуть підвищити свою стійкість і внести значний внесок у глобальні зусилля щодо сталого розвитку.

Висновки: Культивування позитивної та сталої організаційної культури в сільськогосподарському комплексі вимагає свідомих і цілеспрямованих зусиль, що передбачає формулювання чіткого бачення сталого розвитку, вбудовування цінностей сталого розвитку в організаційну політику та практику, забезпечення навчання та освіти щодо сталого сільського господарства та сприяння культурі співпраці та інновацій.

Лідерство відіграє вирішальну роль у формуванні організаційної культури, моделюючи стійку поведінку, винагороджуючи стійкі практики та притягуючи людей до відповідальності за їхній екологічний і соціальний вплив. Віддаючи пріоритет організаційній культурі, сільськогосподарський комплекс може створити основу для довгострокової стійкості, гарантуючи, що сільськогосподарська діяльність сприяє добробуту як навколишнього середовища, так і суспільства.

Список використаної літератури

1. Gen Z and Millennial Survey 2023 URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/2023-gen-z-and-millennial-survey.html>
2. Захарчин Г.М. Чинник організаційної культури в системі організаційної поведінки. Інфраструктура ринку. 2022. № 66. С. 105-109. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastruct66-19>.

3. Бицюра Ю. В., Магжула Є. В., Ілюхіна В. В. Проблеми забезпечення сталого розвитку в Україні. Сталый розвиток економіки. No 1 (52), 2, с.49-55

4. Дідковська Л. Сталый розвиток аграрного сектора: виклики війни та клімату. International Science Journal of Management, Economics & Finance. 2023. No2(6). С.1-11. URL: <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230206.01>.

5. Дуднева, Ю., Соболев, Т. Трансформація організаційної культури підприємств в умовах воєнного стану. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*, 18(36), 2024 URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-18\(36\)-10](https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-10)

6. Ключові виклики для аграрного сектору та основні завдання державної аграрної політики на 2025 рік. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/klyuchovi-vyklyky-dlya-ahrarynoho-sektoru-ta-osnovni-zavdannya>

7. Миронова, О., Мазоренко, О. Організаційна культура як фактор мотивації персоналу в умовах військового стану. Економіка та суспільство, 2023, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-6>

8. Соціальна відповідальність українського бізнесу/ уклад. Д. В. Ткаченко; за ред. О. Г. Пустова, О. О. Цокало. Миколаїв: МНАУ, 2022. — 80 с. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12544/1/sots_vid_2022-web.pdf

9. Статистичні дані про зайнятість в аграрному секторі за 2022 р. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/zvitnist-ta-statistika.html>

10. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>

11. Ужва А. М. Концептуальні аспекти стратегії сталого розвитку агропромислового комплексу. Науковий журнал Луцького національного технічного університету. 2015. № 2. С. 61–66.

*Эрматов Илхомджон Исмаилович**Ташкентский государственный экономический университет, Андижанский факультет, кафедра
«Специализация, социально-гуманитарные и точные науки»*<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495009>

ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА: ПЕРСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

*Ermatov Ilkhomjon Ismoilovich,**Senior Lecturer of the Department of "Specialization, Social, Humanitarian and Exact Sciences" of the
Andijan Faculty of Tashkent State University of Economics*

THE IMPORTANCE OF GREEN ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S INDUSTRY: A PROSPECTIVE ANALYSIS

Аннотация

В статье рассматривается роль зеленой экономики в развитии промышленного сектора Узбекистана. Проанализированы современные тенденции внедрения экологически чистых технологий и принципы устойчивого производства, которые способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду. Определены ключевые перспективы развития промышленных отраслей, учитывающие экологические стандарты, энергоэффективность и рациональное использование природных ресурсов. Рассмотрены механизмы государственной поддержки и цифровизации зеленой экономики, а также предложены рекомендации по внедрению инновационных решений для развития устойчивой промышленности.

Abstract

The article examines the role of green economy in the development of the industrial sector of Uzbekistan. Modern trends in the introduction of environmentally friendly technologies and principles of sustainable production, which help reduce the negative impact on the environment, are analyzed. Key prospects for the development of industrial sectors are identified, taking into account environmental standards, energy efficiency and rational use of natural resources. The mechanisms of state support and digitalization of the green economy are considered, and recommendations for the implementation of innovative solutions for the development of sustainable industry are proposed.

Ключевые слова. Зеленая экономика, промышленность Узбекистана, устойчивое развитие, экологические технологии, энергоэффективность, возобновляемые источники энергии, инновации, государственная поддержка, цифровизация.

Keywords. Green economy, industry of Uzbekistan, sustainable development, environmental technologies, energy efficiency, renewable energy sources, innovations, state support, digitalization.

Introduction. Industry plays an important role in the economic development of Uzbekistan. However, traditional production processes are often accompanied by high levels of pollution, high energy consumption and significant carbon emissions. In the context of global environmental challenges, the transition to a green economy is becoming not only a necessity, but also a strategic direction for the country's development. Green economy involves reducing harmful impacts on the environment, increasing energy efficiency and introducing renewable energy sources into the industrial sector. President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev delivered a speech at the Legislative Chamber of the Oliy Majlis, emphasizing the importance of environmental protection and a green economy. Shavkat Mirziyoyev emphasized the importance of combating climate change and its devastating consequences for the environment and public health. This speech takes on special significance after COP29. At the COP29 Summit (the Conference of the Parties, which is the most important meeting on the international climate agenda), President Mirziyoyev called for global cooperation on climate change. On November 12, 2024, he described climate change as an urgent global threat, calling it a

major factor in geopolitical tensions and a direct challenge to sustainable development, writes Derya Soysal, an expert on Central Asia (Diplomatic Peace), an expert on environmental policy and international relations [1. C.1].

Relevance of the study. The development of a green economy is crucial for the sustainable growth of Uzbekistan's industry. In recent years, the country has been actively developing a legislative framework aimed at stimulating environmentally friendly production. The introduction of new technologies helps minimize the impact of industrial enterprises on the environment, while improving energy efficiency helps reduce costs and increase competitiveness. The green economy also plays an important role in attracting foreign investment, as environmental standards are becoming a key factor in choosing business partners.

The transition to a green economy plays a key role in the modernization of the industrial sector of Uzbekistan, reducing the negative impact on the environment and increasing the efficiency of resource use. In recent years, the country has been actively implementing initiatives aimed at developing environmentally friendly

technologies and optimizing energy consumption. According to the "Strategy for the Transition to a Green Economy for 2019-2030", by 2030 it is planned to reduce the energy intensity of the national economy by 20% compared to the 2022 level. In addition, it is envisaged to increase the share of renewable energy sources in the country's overall energy balance to 40%, which will reduce dependence on traditional energy resources.

In 2025, the government of Uzbekistan intends to attract \$42 billion in foreign investment, which will contribute to the implementation of 8 thousand projects worth \$14 billion and the creation of 272 thousand new jobs. Particular attention is paid to the modernization of industrial production, including the introduction of innovative methods for monitoring energy consumption and reducing the carbon footprint of enterprises.

In addition, the country is actively developing a system of green certificates confirming the environmental friendliness of the energy produced. More than 48 thousand certificates have already been sold in this area, which contributes to the formation of a sustainable market for environmentally friendly technologies.

Thus, the green economy is becoming an important element of industrial growth in Uzbekistan, stimulating sustainable development, attracting investment and increasing the competitiveness of domestic production in the international arena.

Research methods. The study is based on several methodological approaches:

- Analysis of regulatory documents - study of strategies and government programs for the development of a green economy in Uzbekistan.
- Statistical analysis - assessment of current energy efficiency indicators and the introduction of environmental technologies in industry.
- Comparative analysis of international experience - study of successful practices in the development of green industry in other countries.
- Expert interviews - collection of opinions of specialists, entrepreneurs and representatives of government agencies on the introduction of environmentally friendly technologies.

Recommendations. For the active implementation of the green economy in the industry of Uzbekistan, it is necessary to:

1. Develop environmental standards for the industrial sector that ensure control over emissions, resource consumption and energy conservation.

2. Create financial mechanisms to support enterprises implementing environmentally friendly technologies, including tax incentives and subsidies.

3. Expand digital solutions aimed at monitoring emissions, resource management and the development of renewable energy sources.
4. Implementation of educational initiatives that provide training for specialists in the field of green industry.

5. Stimulation of international cooperation, attraction of investors and exchange of best practices with foreign countries.

To summarize the above, we can draw the following conclusion that the development of a green economy is a strategically important area of industrial growth in Uzbekistan. Integration of environmentally friendly technologies, optimization of the use of natural resources and improvement of energy efficiency will create a sustainable industry that meets the requirements of the global market. State support, investments and innovative approaches will form the basis for long-term development that ensures environmental safety, economic growth and improvement of the quality of life of the population.

References

1. Speeches by the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Legislative Chamber of the Oliy Majlis on the green economy.

<https://ru.eureporter.co/world/uzbekistan/2024/12/02/analysis-of-the-speech-by-uzbekistan-president-shavkat-mirziyoyev-at-the-legislative-chamber-of-the-oliy-majlis-on-the-green-economy/>

3. D. Mamadjonov. The main factors of the development of the industrial sector in the Republic of Uzbekistan. // "Business-Expert" economic scientific and practical monthly publication. 2018. No. 10. 3 p.

4. Porter M. National competitive advantage. – Tashkent: "Sharq" publishing house, translation edition, 2005.

5. Eraliyev A.A. Organization of (date industrial of reference: production. <https://scholar.google.com/scholar?cluster=13477543892519390089&hl=en&oi=scholarr> (date of reference: 05.15.2025).

6. Eraliyev A.A. Digital economy is the key to increasing the country's economic growth. Magazine: International scientific review. 2019 (date of reference: 05/15/2025).

*Хасанова Мухлисабону Адхамжон кизи,
магистрантка 1-курса,
Туранского университета.
Узбекистан.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495011>

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА: ВЗГЛЯД ИЗНУТРИ

*Khasanova Mukhlisabonu Adhamjon kizi,
1st year master's student, Turan University.
Uzbekistan.*

THE ROLE OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S EXPORT POTENTIAL: A VIEW FROM THE INSIDE

Аннотация.

В статье анализируется роль малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии экспортного потенциала Узбекистана. Особое внимание уделяется гибкости и адаптации предприятий к изменениям рынка, влиянию традиций и инноваций на экспортную деятельность, а также диверсификации структуры экспорта. Рассматриваются ключевые проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели при выходе на внешние рынки, включая доступ к финансированию, информационные барьеры и логистические сложности. Автор предлагает меры по поддержке экспортно-ориентированных предприятий, включая государственную поддержку, развитие инфраструктуры, цифровизацию торговли и создание благоприятных условий для международной интеграции.

Abstract.

The article analyzes the role of small business and private entrepreneurship in the development of Uzbekistan's export potential. Particular attention is paid to the flexibility and adaptation of enterprises to market changes, the influence of traditions and innovations on export activities, and the diversification of the export structure. The key problems faced by entrepreneurs when entering foreign markets are considered, including access to financing, information barriers, and logistical difficulties. The author proposes measures to support export-oriented enterprises, including government support, infrastructure development, digitalization of trade, and the creation of favorable conditions for international integration.

Ключевые слова. *Малый бизнес, частное предпринимательство, экспортный потенциал, торговая интеграция, диверсификация экспорта, логистика, финансовые инструменты, цифровизация торговли, государственная поддержка, инновации в бизнесе.*

Keywords. *Small business, private entrepreneurship, export potential, trade integration, export diversification, logistics, financial instruments, digitalization of trade, government support, business innovation.*

Введение. В условиях активной интеграции Узбекистана в мировую экономику и стремления к устойчивому росту, развитие несырьевого экспорта приобретает стратегическое значение. В этом контексте малый бизнес и частное предпринимательство (МЧП) обладают уникальным потенциалом, который, при правильной поддержке и учете местных особенностей, может стать мощным катализатором экспортного роста.

Гибкость и адаптация к меняющимся рынкам: узбекская специфика. Узбекские МЧП исторически демонстрируют высокую степень адаптивности, особенно в условиях переходной экономики. Они быстро осваивают новые виды деятельности, чутко реагируют на внутренний спрос и обладают потенциалом для переориентации на внешние рынки при наличии благоприятных условий. Например, небольшие текстильные предприятия в Ферганской долине или производители сухофруктов в Самарканде могут оперативно подстраиваться

под требования зарубежных покупателей к качеству, упаковке и срокам поставок, если им будет оказана соответствующая поддержка в плане сертификации и логистики.

Инновации, традиции и уникальные продукты Узбекистана. Узбекское предпринимательство часто опирается на богатые культурные традиции и местные ресурсы, создавая уникальные продукты, востребованные за рубежом. Ремесленные изделия, национальная одежда, органические фрукты и овощи, специи – все это обладает экспортным потенциалом, который еще предстоит полностью раскрыть. Поддержка инноваций в сочетании с сохранением традиционных технологий может привести к появлению на мировом рынке уникальных узбекских брендов.

Диверсификация экспорта и опора на внутренние ресурсы. Исторически экспорт Узбекистана был сильно зависим от хлопка и золота. Развитие МЧП в таких секторах, как переработка сельхозпродукции (например, производство консервов,

соков, сухофруктов), легкая промышленность (текстиль, кожаная обувь), народные промыслы и даже IT-услуги, позволит снизить эту зависимость и создать более устойчивую экспортную структуру, опирающуюся на внутренние ресурсы и добавленную стоимость.

Создание рабочих мест и развитие локальных сообществ. Поддержка экспортно-ориентированных МЧП имеет особое значение для регионов Узбекистана. Развитие таких предприятий в сельской местности и малых городах позволит создать новые рабочие места, повысить доходы населения и улучшить социально-экономическую ситуацию на местах, способствуя более равномерному развитию страны.

Изученность темы. Исследование роли малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии экспортного потенциала Узбекистана привлекло внимание ряда ученых и аналитиков.

Например, в статье Рухсоры Расулжон Кизи Хасановой рассматриваются проблемы расширения экспортной деятельности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства в условиях экономических изменений.

Кроме того, Д.Р. Зайналов, С. Алиева и З.Д. Расулов анализируют состояние и развитие малого бизнеса в быстро меняющихся условиях, подчеркивая важность государственной поддержки и стратегического управления.

Эти исследования подтверждают, что малый бизнес играет ключевую роль в диверсификации экспорта, повышении конкурентоспособности национальной экономики и создании устойчивых рабочих мест.

Экспортный потенциал малых и частного предпринимательство (МЧП) Узбекистана формируется под влиянием ряда факторов, каждый из которых играет важную роль в их развитии и выходе на международные рынки.

1-таблица

Факторы, влияющие на экспортный потенциал малых и частного предпринимательство (МЧП) Узбекистана

№	Факторы	Сущность
1.	Государственная поддержка	Создание благоприятных условий для экспортеров, включая налоговые льготы, субсидии и специальные программы финансирования, которые стимулируют внешне-экономическую активность.
2.	Развитие инфраструктуры и логистики	Улучшение транспортных связей, модернизация складских комплексов и оптимизация логистических процессов, что способствует сокращению затрат и ускорению поставок
3.	Международная торговая интеграция	Активное участие Узбекистана в глобальных экономических объединениях, таких как ВТО и ЕАЭС, что расширяет доступ к зарубежным рынкам и облегчает условия торговли
4.	Диверсификация экспортной продукции	Внедрение инновационных решений в производство, повышение конкурентоспособности товаров и поиск новых ниш на мировом рынке
5.	Финансовые инструменты	Расширение возможностей кредитования, внедрение механизмов страхования рисков и развитие банковских услуг, поддерживающих экспортеров
6.	Цифровизация торговли –	Активное использование электронных площадок для продвижения продукции, поиск международных партнеров и развитие цифровых инструментов для ведения бизнеса

Комплексный подход к развитию экспортного потенциала МЧП позволит не только укрепить их позиции на внешних рынках, но и повысить общий уровень конкурентоспособности национальной экономики.

Преодоление специфических барьеров в Узбекистане и пути их решения. Узбекские МЧП, стремящиеся к экспорту, сталкиваются с рядом специфических проблем, включая:

- **Ограниченный доступ к финансированию:** Высокие процентные ставки и требования к залоговому обеспечению могут быть серьезным препятствием для выхода на внешние рынки. Необходимо расширять доступ к льготным кредитам и грантам, а также развивать инструменты экспортного финансирования.

- **Информационный вакуум:** Недостаток информации о зарубежных рынках, потенциальных партнерах и экспортных процедурах требует создания специализированных информационных центров и онлайн-платформ.

- **Логистические трудности:** Транспортные расходы и пограничные процедуры могут существенно увеличивать себестоимость экспорта. Необходимо развивать транспортную инфраструктуру и упрощать таможенные формальности.

- **Недостаток квалифицированных кадров:** Предприятиям часто не хватает специалистов в области международного маркетинга, логистики и внешнеторгового права. Необходимо развивать программы обучения и повышения квалификации в этих сферах.

- **Бюрократические барьеры:** Излишние административные процедуры могут отнимать много времени и ресурсов у предпринимателей. Необходимо продолжать работу по дерегулированию и упрощению ведения бизнеса.

Необходимые меры поддержки с учетом реалий Узбекистана:

- **Целевые финансовые программы:** Разработка специальных льготных кредитных линий и грантовых программ, ориентированных на поддержку экспортно-ориентированных МЧП, особенно в регионах. Рассмотрение возможности создания экспортно-кредитного агентства.

- **Развитие экспортной инфраструктуры:** Создание сети региональных центров поддержки экспорта, предоставляющих консультации, маркетинговую помощь и содействие в поиске партнеров. Активное использование цифровых технологий для создания онлайн-платформ, объединяющих экспортеров и импортеров.

- **Упрощение таможенных процедур и снижение транспортных расходов:** Внедрение принципа "единого окна" в таможенном оформлении, развитие логистических центров и стимулирование развития транспортных компаний, работающих на экспортных направлениях.

- **Поддержка участия в международных выставках и бизнес-миссиях:** Организация коллективных стендов узбекских производителей на ключевых международных выставках, проведение бизнес-миссий и форумов с участием потенциальных зарубежных партнеров.

- **Развитие образовательных программ:** Включение в программы высших и средних специальных учебных заведений курсов по международной торговле, логистике и экспортному маркетингу. Организация краткосрочных тренингов и семинаров для предпринимателей.

- **Продвижение бренда "Made in Uzbekistan":** Разработка и реализация комплексной стратегии по продвижению узбекской продукции на мировом рынке, подчеркивая ее качество, уникальность и культурное наследие.

Заключение: ставка на местный потенциал. Малый бизнес и частное предпринимательство обладают огромным, но пока еще не полностью реализованным экспортным потенциалом в Узбекистане. Учет специфических условий и целенаправленная государственная поддержка, ориентированная на преодоление существующих барьеров и стимулирование конкурентоспособности, позволит этим предприятиям стать ключевыми игроками на мировом рынке и внести существенный вклад в устойчивое экономическое развитие страны. Необходимо создать экосистему, в которой инициатива, трудолюбие и предпринимательский дух узбекского народа смогут в полной мере раскрыться на международной арене.

Использованная литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 11 марта 2011 года № ПК-1501 «О дополнительных мерах по увеличению кредитования субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства».

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 10 апреля 2012 года № УФ-4434 «О дополнительных мерах по стимулированию привлечения прямых иностранных инвестиций».

3. Ходиев Б.Ю., Косимова М.С., Самадов А.Н. Малый бизнес и частное предпринимательство. Т.: ТСИУ, 2010.

4. **"Research analysis of small business and its sustainable development"** (Анализ исследований малого бизнеса и его устойчивого развития) British Journal of Global Ecology and Sustainable Development Volume-22, November, 2023 ISSN (E): 2754-9291 30-36 стр.

<https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/418>

5. Жураханов Музаффар Эскандарович "Факторы влияющие на устойчивое развитие малого бизнеса" - European Journal of Interdisciplinary Research and Development 2023 № 16 С. 189-195 ISSN 2720-5746. <http://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/644>

Бондар Андрій Володимирович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495016>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА

Bondar Andrii,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0001-7061-0272>

CURRENT STATE AND COMPETITIVENESS OF DOMESTIC POULTRY PRODUCTION

Вступ. Птахівництво є одним із найбільш перспективних напрямів, що динамічно розвивається серед підгалузей вітчизняного аграрного сектору економіки. Як найбільш наукоємна та стабільно функціонуюча галузь тваринництва, птахівництво робить вагомий внесок у забезпечення продовольчої безпеки країни, що дає змогу у короткі терміни отримати корисну високобілкову продукцію та підвищити рівень продовольчого забезпечення населення. Це підвищує актуальність оцінки сучасного стану галузі птахівництва в контексті обґрунтування шляхів забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні, а також підвищення конкурентоспроможності продукції птахівництва як її складової в сучасних умовах.

Метою публікації є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку галузі птахівництва та оцінки конкурентоспроможності вітчизняної продукції птахівничого підкомплексу за складних сучасних реалій.

Результати. В статті досліджуються питання щодо особливостей функціонування в сучасних умовах галузі птахівництва, оцінки тенденцій її формування і розвитку. Досліджено значення птахівництва як чинника у забезпеченні продовольчої безпеки. Визначено структуру поголів'я тварин у 2000 – 2024 рр. Досліджено поголів'я свійської птиці за регіонами. Визначені показники виробництва основних видів продукції птахівництва (м'яса та яєць). Доведено, що Україна є одним із провідних гравців у світовому виробництві продукції птахівництва, в умовах вітчизняної економіки ця галузь активно розвивається. Обґрунтовані особливості розвитку галузі птахівництва та чинники які впливають на конкурентоспроможність продукції. Сформовано модель стратегії формування конкурентних переваг підприємств сфери птахівництва.

Висновки. Розвиток галузі птахівництва є економічно обґрунтованим, соціально вигідним і одним із найбільш перспективних напрямів для досягнення продовольчої безпеки. Кожен регіон має певні конкурентні переваги, для повного використання яких слід враховувати специфіку регіональної структури виробництва та споживання різних продуктів харчування, а також орієнтувати нові інвестиційні проекти на найбільш перспективні ринки.

Introduction. Poultry farming is one of the most promising areas that is dynamically developing among the subsectors of the domestic agrarian sector of the economy. As the most knowledge-intensive and stably functioning branch of livestock farming, poultry farming significantly contributes to ensuring the country's food security, making it possible to obtain useful high-protein products in a short time and increase the level of food security for the population. This increases the relevance of assessing the current state of the poultry industry in the context of substantiating ways to ensure food security at the national level, as well as increasing the competitiveness of poultry products as their component in modern conditions.

The publication's purpose is to study the current state and trends in the development of the poultry industry and assess the competitiveness of domestic products of the poultry subcomplex in difficult modern realities.

Results. The article examines issues related to the peculiarities of the functioning of the poultry industry in modern conditions and the assessment of trends in its formation and development. The importance of poultry farming in ensuring food security is studied. The structure of the animal population in 2000-2024 is determined. The poultry population by region is studied. The production indicators of the main types of poultry products (meat and eggs) are defined. It is proven that Ukraine is one of the leading players in the world production of poultry products; in the conditions of the domestic economy, this industry is actively developing. The peculiarities of the development of the poultry industry and factors that affect the competitiveness of products are substantiated. A strategy model for forming competitive advantages for poultry enterprises is formed.

Conclusions. The development of the poultry industry is economically justified, socially beneficial, and one of the most promising directions for achieving food security. Each region has certain competitive advantages, which requires considering the specifics of the regional structure of production and consumption of various food products and orienting new investment projects to the most promising markets.

Ключові слова: продукція птахівництва, продовольча безпека, птахівництво, конкурентоспроможність продукції, конкурентні переваги.

Keywords: poultry products, food security, poultry farming, product competitiveness, competitive advantages.

Постановка проблеми. Безсумнівно, зростання населення планети та забезпечення його продуктами харчування є глобальною проблемою при вирішенні якої важливу роль відіграє птахівництво як локомотив світового тваринництва у виробництві тваринного білка - найважливішого інгредієнта харчування людини. Птахівництво як галузь є унікальною, оскільки виробляє два високобілкових продукти харчування - харчове яйце і дієтичне м'ясо. Останніми роками вітчизняне птахівництво як галузь активно розвивається, а його роль у забезпеченні населення цінними дієтичними продуктами суттєво зросла, що відповідно, посилилося у значенні галузі при вирішенні проблеми продовольчої безпеки. Цьому сприяли як особливості птиці (висока продуктивність, інтенсивний ріст, пристосованість до індустріальних умов утримання), так і інвестиції у модернізацію галузі птахівництва. До того ж птахівництво є швидкоокупною галуззю, тому вирощуванням сільськогосподарської птиці займаються всі категорії господарств. Розвиток галузі, зростання обсягів її виробництва (як у яєчному, так і в м'ясному напрямках) забезпечили: вдосконалення селекційно-генетичної роботи, підвищення рівня ветеринарного обслуговування, застосування високопродуктивних кросів, сучасних технологій утримання та годівлі птиці.

Птахівництво є одним із найбільш перспективних напрямів, що динамічно розвивається серед підгалузей вітчизняного аграрного сектору економіки. Як найбільш наукоємна та стабільно функціонуюча галузь тваринництва, птахівництво робить вагомий внесок у забезпечення продовольчої безпеки країни, що дає змогу у короткі терміни отримати корисну високобілкову продукцію та підвищити рівень продовольчого забезпечення населення. Галузь птахівництва України демонструє стійке зростання, підтримуване як внутрішнім споживанням, так і розширенням експортних можливостей та досягла досить високого рівня, що дозволило успішно конкурувати з іноземними товаровиробниками і наситити ринок продукцією вітчизняного виробництва. Усе це підвищує актуальність оцінки сучасного стану галузі птахівництва в контексті обґрунтування шляхів забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні, а також підвищення конкурентоспроможності продукції птахівництва як її складової в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія конкурентоспроможності в ринковій економіці є однією з ключових, оскільки у ній концентровано виражаються економічні, науково-технічні, виробничі, організаційно-управлінські, маркетингові та інші можливості окремих підприємств і галузі країни в цілому. Середовище, у якому функціонують підприємства птахівництва, протягом останніх десятиліть характеризується високою не-

однорідністю та невизначеністю. За таких умов дослідженню питань оцінки сучасного стану розвитку галузі птахівництва та конкурентоспроможності продукції птахівництва присвячені наукові праці вчених-економістів Н.О. Аверчева, О.І. Гойчук, В.П. Галушка, І.Ф. Баланюка, О.В. Мазуренка, М.Я. Дем'яненко, М.В. Зубця, О.О. Красноруцького, Б.А. Мельника, П.Т. Саблука, О.В. Шкільова, М.Ф. Шкляра, Ф.О. Ярошенка, О.М. Шпичака та інших науковців, які зробили значний внесок у розвиток теорії та практики птахівництва, а також дослідження шляхів підвищення конкурентоспроможності його продукції. Водночас сучасні виклики у сфері птахівництва вимагають вирішення низки завдань, спрямованих на розширення масштабів виробництва, покращення якості м'яса птиці та яєць, підвищення споживчих властивостей продукції, а також її конкурентоспроможності. За таких умов особливої актуальності набуває визначення пріоритетів і резервів ефективного розвитку конкурентоспроможної продукції птахівництва та птахопродуктового підкомплексу, що й стало метою даного дослідження.

Постановка цілей статті. Метою даної публікації є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку галузі птахівництва та оцінки конкурентоспроможності вітчизняної продукції птахівничого підкомплексу за складних сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство є стратегічно важливою галуззю економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку країни. Зазначимо, що продовольча безпека завжди відігравала та відіграватиме ключову роль у досягненні стійкості соціально-економічної системи, оскільки потреба у харчуванні є життєво необхідною, а харчові продукти є абсолютно нееластичними у споживанні: їх неможливо замінити чимось іншим чи відмовитися від них навіть на короткий час. Тому в кризові періоди, коли економічна безпека суспільства знижується, продовольча безпека стає пріоритетною серед інших видів економічної безпеки.

Птахівництво є однією з провідних галузей агропромислового комплексу, яка забезпечує населення соціально значущою продукцією - основним джерелом повноцінного білка. М'ясо птиці є одним із ключових компонентів споживання продукції тваринництва в Україні, і його частка значно зросла за останні десятиліття, що пов'язано із низкою чинників: порівняно з яловичиною чи свининою, м'ясо птиці є більш доступним за ціною для більшості українців; курятина займає домінуюче місце серед м'яса птиці завдяки своїй універсальності у приготуванні, смаковим якостям та споживчій якості; Україна є значним виробником і експортером м'яса птиці, зокрема завдяки інтенсивному розвитку великих птахофабрик (наприклад, «Миронівський хлібопродукт» під брендом ТМ «Наша Ряба») [1].

Протягом останніх двадцяти років галузь тваринництва в Україні зазнала значних змін, зокрема відзначається стрімке зростання виробництва продукції птахівництва [3]. За даними статистики, у

2024 році в Україні налічувалося 184,7 млн. голів птиці, і до початку війни дана кількість стабільно зростала (таблиця 1).

Таблиця 1.

Кількість сільськогосподарських тварин, тис. голів

Рік	Велика рогата худоба	Свині	Вівці та кози	Птиця, млн. голів
2000	10626,5	10072,9	1884,7	126,1
2005	6902,9	6466,1	1754,5	152,8
2010	4826,7	7576,6	1832,5	191,4
2015	3884,0	7350,7	1371,1	213,3
2020	3092,0	5727,4	1204,5	220,5
2022	2644,0	5608,8	1094,3	202,2
2023	2307,1	4948,3	941,4	180,5
2024	2156,2	5094,0	906,3	184,7

Джерело: побудовано за даними [4]

Найбільше поголів'я птиці зосереджено у господарствах Вінницької (34732,4 тис. голів), Черкаської (24554,8 тис. голів), Київської (21816,7 тис.

голів) та Дніпропетровської (20282,4 тис. голів) областей (таблиця 2).

Таблиця 2.

Кількість свійської птиці за регіонами, тис. голів

Регіон	Господарства всіх категорій	У тому числі		
		підприємства	з них фермерські господарства	господарства населення
Вінницька	34732,4	27452,9	к	7279,5
Волинська	8188,7	5569,1	к	2619,6
Дніпропетровська	20282,4	16938,6	к	3343,8
Донецька	488,8	к	к	к
Житомирська	6776,1	580,3	к	6195,8
Закарпатська	3061,0	142,5	29,5	2918,5
Запорізька	628,0	353,4	-	274,6
Івано-Франківська	4169,1	1317,1	к	2852,0
Київська	21816,7	11960,4	к	9856,3
Кіровоградська	3776,3	38,1	к	3738,2
Луганська	432,7	к	...	к
Львівська	11014,5	5431,7	2822,2	5582,8
Миколаївська	1445,4	317,3	к	1128,1
Одеська	1824,6	31,2	-	1793,4
Полтавська	5167,5	1870,4	-	3297,1
Рівненська	8064,3	2753,5	к	5310,8
Сумська	3568,2	987,2	к	2581,0
Тернопільська	5559,1	2341,7	-	3217,4
Харківська	4597,3	1122,2	-	3475,1
Херсонська	324,2	к	...	к
Хмельницька	7685,4	5456,5	к	2238,9
Черкаська	24554,8	20042,1	к	4512,7
Чернівецька	3414,4	917,7	к	2496,7
Чернігівська	3138,5	287,5	к	2851,0
Україна	184710,4	106172,0	4651,6	78538,4

Джерело: побудовано за даними [4]

У 2000 році свинина, яловичина та телятина становили 86% у структурі виробництва м'яса в країні, тоді як частка м'яса птиці становила лише 11,6%. До 2022 року співвідношення суттєво змінилося: частка свинини, яловичини та телятини скоротилася до 42%, а м'ясо птиці стало домінуючим, досягнувши 50-55% від загального обсягу споживання м'ясних продуктів [1]. Цей показник може

змінюватися залежно від економічної ситуації, умов ринку та зовнішніх факторів, таких як ціни чи доступність інших видів м'яса [2]. У 2023 році обсяг виробництва м'яса птиці в Україні досяг 1,5 млн тонн, що на 5,5% більше порівняно з попереднім роком. Зокрема, виробництво курятини становило 1,4 млн тонн, а індичатини — 100 тис. тонн. Середнє споживання м'яса птиці на одну особу в Україні

у 2023 році склало 11,5 кг, що на 5% більше, ніж у 2022 році. Виробництво яєць птиці всіх видів у 2023 році перевищило 11 мільярдів штук (таблиця 3), з

яких значна частина йшла на експорт до країн Близького Сходу та Європи.

Таблиця 3.

Виробництво основних видів продукції тваринництва

Рік	М'ясо (у забійній масі), тис.т	Молоко, тис.т	Яйця, млн.шт	Вовна, т
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2005	1597,0	13714,4	13045,9	3195
2010	2059,0	11248,5	17052,3	4192
2015	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2020	2477,5	9263,6	16167,2	1573
2022	2206,7	7767,7	11921,8	1237
2023	2239,5	7430,4	11379,4	1187

Джерело: побудовано за даними [4]

Україна є одним із провідних гравців у світовому виробництві продукції птахівництва, в умовах вітчизняної економіки ця галузь активно розвивається, що стало можливим завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам, розвиненій інфраструктурі аграрного сектору та значним інвестиціям у сучасні технології птахівництва. Курятина є головним джерелом тваринного білка для багатьох українців завдяки її доступності та помірній вартості [9]. Тож, галузь демонструє щорічний приріст на 5-7% у довоєнний період завдяки інвестиціям у новітні технології.

Українське птахівництво продовжує залишатися стратегічно важливою галуззю, яка забезпечує не лише внутрішній ринок, а й активно підтримує експортний потенціал країни навіть у складних умовах. Україна продовжує відігравати важливу роль у світовому виробництві продукції птахівництва, демонструючи високу якість продукції та її доступність для міжнародного ринку та входить до числа світових лідерів із виробництва м'яса птиці і яєць. У довоєнний 2020 рік Україна експортувала 435,2 тис. тонн продукції птахівництва, що принесло 560,6 млн.доларів експортної виручки. Основними споживачами продукції птахівництва були: Саудівська Аравія (84,3 тис. тонн), Нідерланди (53,5 тис. тонн), ОАЕ (33 тис. тонн), Ірак (23 тис. тонн) та Казахстан (18,3 тис. тонн) [8]. У 2023 році експорт м'яса птиці до країн ЄС зріс на 23% порівняно з 2022 роком і становив 171 тис. тонн. Експорт яєць та яєчних продуктів збільшився вдвічі та досяг 39,6 тис. тонн. Проте частка української продукції в загальному споживанні м'яса птиці в ЄС становила лише 1,6%, а яєць - 0,8%, що свідчить про незначний вплив на європейський ринок [7].

Галузь птахівництва характеризується низкою ключових особливостей: цілорічне виробництво та реалізація продукції; продукція птахівництва входить до переліку соціально значущих товарів і має стабільний попит, незалежно від економічних умов; птахівнича продукція використовується як для прямого продажу, так і для переробки; галузь птахівництва є однією з тих, які найбільш динамічно розвиваються у сільському господарстві та є менш залежною від кліматичних умов; основні виробники продукції - птахофабрики зі складними ви-

робничими системами та багатоступеневими етапами виробництва; відзначається високою продуктивністю та швидким ростом, що дозволяє досягати значних обсягів виробництва за рахунок ефективного використання ресурсів; сектор птахівництва забезпечує суттєвий вклад у ВВП країни, а також створює робочі місця у сільській місцевості.

Питання конкурентоспроможності галузі птахівництва в сучасних умовах набувають все більшої актуальності. Згідно з класичною економічною теорією, концепція конкурентоспроможності є невід'ємною від теорій міжнародної торгівлі. На думку А. Сміта, країни ведуть торгівлю на основі власних абсолютних переваг, тобто виробляють продукт, у виробництві якого мають абсолютну перевагу, з метою обміну його частини на товари, у виробництві яких такої переваги не мають [6]. Д. Рікардо зазначав, що країни повинні спеціалізуватися на виробництві тих товарів, у яких вони мають порівняльну перевагу, хоча технологічна перевага (висока продуктивність праці) не гарантує конкурентоспроможності. Неокласичні економічні теорії йдуть далі та припускають, що джерелом порівняльної переваги є не технології, а різні ресурси [5]. Якщо розглядати поняття «конкурентоспроможність» на національному рівні, то вона характеризується здатністю тієї чи іншої держави конкурувати на міжнародному рівні у сфері виробництва та реалізації своєї продукції на світовому ринку, що забезпечує країні зростаючу віддачу від національних ресурсів. Тож, конкурентоспроможність продукції птахівництва - це сукупність властивостей продукції, які забезпечують її здатність конкурувати на ринку за рахунок відповідності вимогам споживачів, економічної ефективності виробництва і якості та відображає здатність продукції птахівництва не лише задовольняти потреби споживачів, а й витримувати конкуренцію з аналогічною продукцією інших виробників. Основними складовими, які впливають на конкурентоспроможність вітчизняної продукції птахівництва є її якість, ціна, імідж виробника продукції, екологічність виробництва, логістика та доступність. Тож, задля забезпечення конкурентоспроможності продукції птахівництва, важливо дотримуватись високих стандартів якості, впроваджувати інновації, враховувати потреби споживачів і підтримувати баланс між ціною та якістю.

В той же час, інтелектуальні цифрові рішення сприяють сільськогосподарській індустрії вирішити питання підвищення продуктивності праці та сталого розвитку галузі. При цьому конкурентними перевагами підприємств галузі птахівництва є кліматичні, матеріальні і фінансові ресурси, рівень підготовки кадрів, технології та якість виробництва сільськогосподарської продукції.

Слід зазначити, що в сучасних умовах зростання попиту на продукцію птахівництва як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках галузь стикається з низкою серйозних проблем, які значно стримують конкурентоспроможність продукції, ключовими з яких є:

- зниження купівельної спроможності населення, що пов'язано зі скороченням споживання м'ясної продукції і якісними змінами в асортименті споживання м'ясних продуктів із переходом на бюджетний сегмент. При цьому слід зазначити, що економічна та фізична доступність соціально значущої продукції птахівництва не викликає сумнівів: м'ясо бройлерів є найдешевшим джерелом повноцінного білка тваринного походження, а можливість придбати яйця і м'ясо птиці в необхідному обсязі та асортименті є в усіх регіонах і населених пунктах країни;

- вплив війни, що значним чином ускладнило логістику, призвело до втрати та забруднення сільськогосподарських угідь, знищення деяких птахофабрик на окупованих територіях, зниження обсягів виробництва продукції птахівництва;

- висока вартість використовуваних ресурсів (комбікорми, енергоресурси, кормові добавки, племінна продукція), зокрема через девальвацію національної валюти, що призводить до зростання собівартості яєць і м'яса птиці та зниження рентабельності підприємств;

- дефіцит племінної продукції; слабка матеріально-технічна база підприємств, які здійснюють племінну роботу, і, як наслідок, низький рівень се-

лекційно-племінної діяльності, що порушує технологічні процеси вирощування птиці та унеможливає розширене відтворення;

- висока залежність від імпорту інкубаційних яєць, добових курчат, технологічного обладнання, ветеринарних препаратів, дезінфікуючих засобів, що створює загрозу продовольчій безпеці та підвищує собівартість продукції птахівництва.

Ситуація, що склалася на сучасному ринку, демонструє, що успішність функціонування птахівництва визначається конкурентоспроможністю, а як критерій ефективності розглядається вже не лише наявність прибутку, оскільки пріоритети змінюються на користь вибору стратегії розвитку, яка передбачає збереження лояльності постійних клієнтів, підвищення результативності виробництва, збутової діяльності та задоволення споживчого попиту. Стратегія розвитку передбачає створення ефективної системи підтримки конкурентних переваг, яка відповідно до поставленої мети охоплює комплекс заходів інноваційно-інвестиційного, організаційно-управлінського, соціально-економічного, маркетингового характеру, які, враховуючи кон'юнктуру ринку, орієнтовані на підтримку конкурентних переваг з метою забезпечення розвитку підприємств у сфері виробництва продукції птахівництва на довгострокову перспективу (рис.1).

Система збереження конкурентних переваг як складової загальної стратегії розвитку підприємства може бути спрямована на створення і посилення зовнішніх та внутрішніх компетенцій, а також на розвиток його динамічних здатностей і створення цінності для споживача. Успіх бізнес-структур в конкурентній боротьбі залежить від низки чинників, всю сукупність яких можна представити в проєкціях внутрішніх компетенцій, зовнішніх компетенцій і динамічних здатностей. Саме низькі динамічні здатності, низька адаптація до змін на ринку і управління знаннями є однією із найбільш суттєвих причин слабкої конкурентної позиції вітчизняних бізнес-структур на світовому ринку.

Рис. 1. Модель стратегії формування конкурентних переваг підприємств сфери птахівництва

Висновок. Таким чином, розвиток галузі птахівництва є економічно обґрунтованим, соціально вигідним і одним із найбільш перспективних напрямів для досягнення продовольчої безпеки. Кожен регіон має певні конкурентні переваги, для повного

використання яких слід враховувати специфіку регіональної структури виробництва та споживання різних продуктів харчування, а також орієнтувати нові інвестиційні проекти на найбільш перспективні ринки. При цьому пріоритетне значення має забезпечення фізичної та економічної доступності

продовольства, а також дотримання раціональних норм споживання харчових продуктів.

Подальший розвиток птахівництва має базуватися на сучасних технологіях, збереженні середніх і малих виробників, для яких важливо продовжувати розвиток переробки; впровадженні ресурсозберігаючих технологій; формуванні ефективної системи маркетингу тощо. Каталізатором відновлення темпів зростання виробництва може стати активізація інтеграційних процесів, основою яких є механізм, що враховує інтереси кожного учасника ринку.

Список літератури

1. Аналіз ринку м'яса в Україні. 2023 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-gynka/analiz-gynka-myasa-v-ukraine-2022-god>.

2. Базиволяк С.М., Прокопенко Н.П., Мельник В.В. Функціонування птахівництва за воєнного стану в Україні. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1885248>

3. Вітчизняне сільське господарство в сучасних умовах: виклики та шляхи їх подолання. Доповідь на сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України. Київ, НААН, 2023. 60 с.

4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

5. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку XX ст. : навч. посіб. ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Київ : Знання, 2011. 566 с.

6. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. Олександра Васильєва. К.: Наш Формат, 2018. 722 с

7. Перспективне птахівництво [Електронний ресурс]. URL: <https://agrotimes.ua/interview/perspektyvne-ptahivnyctvo/>

8. Україна ввійшла у ТОП-10 світових експортерів курятини. URL: <https://agronews.ua/news/ukrayina-uvijshla-v-top-10-svitovyh-eksporterivkuryatyny-2/>

9. Ярошенко Ф. І. Птахівництво України: проблеми і перспективи розвитку.: монографія. Київ : Аграрна наука, 2004. 500 с.

УДК 332.1

Бузецький Ігор Григорович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495027>

ЕКОСИСТЕМА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ: ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ, ОСВІТНІХ І СОЦІАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ

Buzetskyi Ihor,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
0009-0002-6767-2138

REGIONAL HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT ECOSYSTEM: INTEGRATION OF DIGITAL, EDUCATIONAL AND SOCIAL PLATFORMS

В роботі визначено що формування й розвиток людського капіталу в сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації стає ключовим чинником конкурентоспроможності регіонів. Здатність територіальних громад, міст і областей забезпечувати ефективну взаємодію між освітою, технологіями та соціальним середовищем є визначальною для сталого соціально-економічного зростання. Особливої актуальності це питання набуває в контексті інтеграції цифрових, освітніх і соціальних платформ, що формують цілісну екосистему розвитку людського капіталу. Визначено що людський капітал охоплює знання, навички, компетентності, цінності та мотивацію людей, які забезпечують їхню продуктивну діяльність у всіх сферах життя. Проте розвиток цього капіталу вже неможливий без залучення цифрових інструментів, новітніх освітніх практик та підтримуючого соціального середовища. Сучасна екосистема має ґрунтуватися на тісній співпраці між органами місцевого самоврядування, освітніми закладами, ІТ-сектором, роботодавцями, громадськими організаціями та громадянами. Така взаємодія створює умови для безперервного навчання, цифрової інклюзії, гнучкого ринку праці та посилення соціальної згуртованості. Подолання бар'єрів вимагає скоординованих зусиль для покращення інфраструктури, забезпечення пристроїв та доступу до Інтернету, підтримки вчителів та забезпечення інклюзивності та ефективності онлайн-освіти. Зазначено що інтеграція цифрових, освітніх і соціальних платформ у регіональному вимірі дозволяє не лише підвищити якість життя населення, але й ефективно реагувати на виклики часу — такі як міграція, старіння населення, нерівний доступ до освіти, цифровий розрив. Регіональний розвиток все більше залежить не лише від наявних матеріальних чи природних ресурсів, а від інтелектуального потенціалу, інноваційності населення, адаптивності освітніх систем і соціальної мобільності. Регіони, які інвестують у розвиток відкритих цифрових рішень, модернізацію освіти та зміцнення соціального капіталу, здатні формувати самодостатню, інноваційну та адаптивну спільноту, що є основою сталого майбутнього країни.

The paper identifies that the formation and development of human capital in the modern conditions of globalization and digital transformation is becoming a key factor in the competitiveness of regions. The ability of territorial communities, cities and regions to ensure effective interaction between education, technologies and the social environment is crucial for sustainable socio-economic growth. This issue becomes particularly relevant in the context of the integration of digital, educational and social platforms that form a holistic ecosystem of human capital development. It is determined that human capital encompasses the knowledge, skills, competencies, values and motivation of people that ensure their productive activities in all spheres of life. However, the development of this capital is no longer possible without the involvement of digital tools, modern educational practices and a supportive social environment. A modern ecosystem should be based on close cooperation between local governments, educational institutions, the IT sector, employers, public organizations and citizens. Such interaction creates conditions for lifelong learning, digital inclusion, a flexible labor market and strengthening social cohesion. Overcoming barriers requires coordinated efforts to improve infrastructure, provide devices and access to the Internet, support teachers and ensure inclusiveness and effectiveness of online education. It is noted that the integration of digital, educational and social platforms in the regional dimension allows not only to improve the quality of life of the population, but also to effectively respond to the challenges of the time - such as migration, population aging, unequal access to education, digital divide. Regional development increasingly depends not only on the available material or natural resources, but also on the intellectual potential, innovativeness of the population, adaptability of education systems and social mobility. Regions that invest in the development of open digital solutions, modernization of education and strengthening of social capital are able to form a self-sufficient, innovative and adaptive community, which is the basis of a sustainable future of the country.

Ключові слова: розвиток регіонів, екосистема, людський капітал, інтеграція, потенціал, зовнішнє середовище.

Keywords: regional development, ecosystem, human capital, integration, potential, external environment.

The paper determines that the formation and development of human capital in the modern conditions of globalization and digital transformation is becoming a key factor in the competitiveness of regions. The ability of territorial communities, cities, and areas to ensure effective interaction between education, technologies, and the social environment is crucial for sustainable socio-economic growth. This issue becomes particularly relevant in integrating digital, educational, and social platforms that form a holistic ecosystem for human capital development. Human capital is determined to encompass people's knowledge, skills, competencies, values, and motivation that ensure their productive activities in all spheres of life. However, the development of this capital would no longer be possible without the involvement of digital tools, modern educational practices, and a supportive social environment. The modern ecosystem should be based on close cooperation between local governments, academic institutions, the IT sector, employers, public organizations, and citizens. Such interaction creates conditions for continuous learning, digital inclusion, a flexible labor market, and increased social cohesion. Overcoming barriers requires coordinated efforts to improve infrastructure, provide devices and access to the Internet, support teachers, and ensure the inclusiveness and effectiveness of online education. It is noted that the integration of digital, educational, and social platforms in the regional dimension allows not only to improve the quality of life of the population but also to effectively respond to the challenges of the time - such as migration, population aging, unequal access to education, digital divide. Regional development increasingly depends not only on the available material or natural resources but also on the intellectual potential, innovativeness of the population, adaptability of education systems, and social mobility. Regions that invest in developing open digital solutions, modernization of education, and strengthening social capital can form a self-sufficient, innovative, and adaptive community, which is the basis of a sustainable future for the country.

Keywords: regional development, ecosystem, human capital, integration, potential, external environment.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Людський капітал у сучасній парадигмі соціально-економічного розвитку регіонів та держави визнається як одне з найважливіших джерел ендogenous довгострокового економічного зростання. Розвиток людини сприймається як один з основних факторів у нових моделях зростання та розвитку національних економічних систем.

З огляду на виклики повоєнного відновлення, внутрішньої міграції, цифрової нерівності та зміни структури зайнятості, інтеграція цифрових, освітніх та соціальних платформ стає не просто інновацією, а необхідністю. Вона дає змогу створювати нові освітні траєкторії, відкривати доступ до публічних сервісів, сприяти працевлаштуванню та залученню соціально вразливих груп. Це особливо ак-

туально для малих та середніх міст, об'єднаних територіальних громад, які прагнуть стати самодостатніми та інноваційно спроможними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Тематика розвитку людського капіталу, цифрових інновацій і регіональних екосистем широко вивчається західними дослідниками, серед яких: Gary Becker, Robert Putnam, Manuel Castells, Enrico Moretti, Henry Etzkowitz, Richard Florida, Michael Porter,

Carlota Perez. Ці автори створили наукову базу для осмислення процесів трансформації регіонального розвитку, де інтеграція цифрових, освітніх і соціальних факторів розглядається як фундамент довгострокового людського розвитку.

Регіональний розвиток все більше залежить не лише від наявних матеріальних чи природних ресурсів, а від інтелектуального потенціалу, інноваційності населення, адаптивності освітніх систем і соціальної мобільності. Тому подальше формування та дослідження цілісної екосистеми, яка поєднує цифрові, освітні та соціальні платформи, є ключовим чинником зміцнення людського капіталу регіонів України.

Мета статті визначення концептуальних підходів та практичних інструментів формування ефективної екосистеми розвитку людського капіталу на регіональному рівні через інтеграцію цифрових, освітніх і соціальних платформ.

Виклад основного матеріалу дослідження У сучасній економічній теорії існують різні підходи до визначення поняття «екосистема» та її інтерпретації, що ускладнює її застосування в економіко-управлінських дослідженнях. Існують різні точки зору на те, який сенс закладається у доцільність вживання префіксу «еко-», коректність зіставлення з біологічними екосистемами. Історично, префікс «еко-» вперше з'явився у працях давньогрецького філософа Гесіода. Він описав, як автономне домашнє господарство - ойкос (οἶκος), як основна економічна одиниця держави, що охоплює всі види діяльності, продукцію і людей, має розподіляти свої ресурси для створення цінності, що максимізують економічні, технологічні та суспільні вигоди. Від поняття ойкосу походять терміни «екологія» та «економіка».

У науковій літературі основоположником впровадження поняття «екосистема» в економіку прийнято вважати Джеймса Мура [7], який представляв екосистему як «динамічні, що розвиваються, що складаються з різноманітних суб'єктів, що створюють і отримують новий зміст у процесі як взаємодії, так і конкуренції». Ключовою особливістю досліджуваного підходу до аналізу соціально-економічного розвитку регіону є можливість урахування механізмів саморегуляції, різних форм відносин між елементами екосистеми, своєчасних реакцій на внутрішні та зовнішні зміни (утворення нових зв'язків), а також зміни складу учасників та елементів екосистеми.

У світовій соціально-економічній науці з'явилися такі поняття, як «соціальна екосистема», «про-

мислова екосистема», «бізнес-екосистема», «підприємницька екосистема», «цифрова екосистема», «інноваційна екосистема», «екосистема соціальних підприємств», «екосистема соціальних інновацій». Підсистем та елементів, проте загальний зміст концепції полягає у взаємодії найбільш значних акторів на мезо- та макрорівнях.

Вивчені принципи та елементи екосистеми формують взаємовідносини між її учасниками, тому екосистемний підхід дозволяє розглянути структуру зв'язків усіх «живих» організмів, що зазнають постійних змін під впливом інтересів і цілей, що трансформуються, а також викликів зовнішнього середовища.

З погляду вживання префікса «еко-» з позиції дослідження екосистеми людського капіталу розуміємо, що людина має подвійну природу. З одного боку, вона є істотою біологічною, продукт еволюційного розвитку живої матерії, що нас зближує з природою, з іншого — істота соціальна, продукт розвитку людського суспільства (екологія людини, економічна екологія, екологія праці, організаційна (популяційна) екологія організацій). Як продукт еволюційного розвитку живої матерії вона є організмом, що володіє такими властивостями, як життєздатність, адаптивність і т.д. Людині, як продукту розвитку людського суспільства, властиві внутрішня самомотивація, здатність до самовиховання, саморозвиток, самореалізація тощо. Ці властивості закладені природою всередині кожної людини як особистісного потенціалу.

Екосистемний підхід до людського капіталу полягає в тому, що в центрі екосистеми знаходиться людина, здатна до праці, а властивості особистісного, трудового потенціалу розглядаються як система вищих цінностей та смислів, що закладена природою та соціумом і є власністю кожної людини. Повне розкриття та реалізація потенціалу людини активізують зростання соціально-економічної ефективності індивідуальної та колективної праці.

Вчені Р. Сунь, С. Лі та В. Лю стверджують, що людський капітал є ресурсами знань, які легко перетворюються в різних організаційних умовах [11]. На думку деяких дослідників, людський капітал «пов'язаний із будь-якими знаннями, навичками,

здібностями та відносинами, якими володіє персонал і які значною мірою сприяють успіху організації [1]. Згідно з іншим визначенням, людський капітал – це довгострокові активи знань, навичок та здібностей (KSA), які дозволяють виробляти товари та послуги в організації [3]. Таким чином, більшість дослідників сходяться на думці, що людський капітал – це сукупність якостей певної особистості, які можна розвивати та коригувати шляхом інвестицій для подальшого збільшення доходів (у тому числі у нематеріальній формі у вигляді морального задоволення, підвищення соціального статусу).

Інтеграція цифрових, освітніх та соціальних платформ у регіональні екосистеми розвитку людського капіталу покращує доступ до навичок, сприяє співпраці та усуває нерівності. Структурований аналіз цієї інтеграції, підтверджений даними досліджень та ініціатив дозволяє виокремити основні компоненти регіональних екосистем людського капіталу:

1)Цифрові платформи. Цифрові інструменти та ініціативи мають вирішальне значення для модернізації освіти та розвитку робочої сили. Онлайн-платформи навчання зменшують регіональні освітні нерівності, надаючи доступ до якісних ресурсів, особливо в недостатньо обслуговуваних районах [6]. В Україні ініціативи цифрової освіти покращили академічну успішність, цифрову грамотність та готовність до роботи, пропонуючи індивідуальний навчальний досвід. Розвиток навичок на основі алгоритмів (наприклад, персоналізовані навчальні шляхи на основі потреб ринку праці) допомагає узгодити освіту з економічними вимогами. Програми цифрової грамотності в Україні показали, що професійна діяльність впливає на рівень впровадження навичок, що вимагає цілеспрямованого навчання. Інструменти дистанційної співпраці дозволяють глобальний обмін талантами, сприяючи інноваціям та продуктивності[5].

В таблиці 1 демонструються ключові цифрові інструменти, які забезпечують доступ населення до державних, освітніх та трудових ресурсів. Вона відображає, як інтеграція цифрових платформ сприяє формуванню компетенцій, підвищенню цифрової грамотності та активній участі громадян у соціально-економічному житті регіону.

Цифрові платформи у розвитку людського капіталу

Назва платформи	Тип платформи	Призначення	Приклади інтеграції у регіоні	Очікуваний ефект для людського капіталу
Дія (Diia)	Електронне урядування	Доступ до публічних послуг онлайн	Реєстрація підприємництва, онлайн-освіта	Спрощення доступу до державних ресурсів
Rozetka Academy	Освітньо-цифрова	Онлайн-курси з підприємництва та ІТ	Співпраця з ОДА та ЦЗ	Підвищення цифрової грамотності
Work.ua / Jooble	Платформи працевлаштування	Пошук роботи, розвиток кар'єри	Створення локальних порталів вакансій	Зменшення рівня безробіття
Prometheus / Coursera	Освітні онлайн-платформи	Масові відкриті онлайн-курси (МООС)	Співпраця з ВНЗ і громадами	Розвиток професійних навичок

Цифрові платформи, такі як онлайн-курси, платформи МООС (наприклад, Prometheus, EdEra) та спеціалізовані урядові ініціативи (Diia.Digital Education, IT-Studios), забезпечують учням по всій Україні, включаючи тих, хто проживає в сільській місцевості або районах, що постраждали від війни, доступ до високоякісних освітніх ресурсів та навчання від педагогів з усього світу [14,18].

Технології цифрової освіти дозволяють створювати персоналізовані траєкторії навчання, дозволяючи учням навчатися у власному темпі та відповідно до їхніх індивідуальних потреб. Це особливо корисне для учнів, які можуть не мати змоги відвідувати традиційні школи через переміщення, інвалідність або інші перешкоди [12]. Такі інструменти, як хмарні технології, мобільні додатки та віртуальні лабораторії, додатково підтримують дистанційне та гнучке навчання, роблячи освіту більш інклюзивною.

З 2022 року Україна значно розширила свою цифрову інфраструктуру, розповсюдивши понад 260 000 цифрових пристроїв серед учнів та вчителів і створивши понад 300 цифрових навчальних центрів. Ці центри пропонують пристрої, високошвидкісний інтернет, навчальні матеріали та психологічну підтримку, безпосередньо орієнтуючись на регіони з обмеженими ресурсами або ті, що сильно постраждали [15].

2) Освітні платформи. Освітні заклади та програми формують основу розвитку людського капіталу. Університети виступають центрами інновацій, сприяючи передачі знань та партнерству між академічними колами, промисловістю та урядом. Ініціативи з навчання протягом усього життя є важливими для підвищення кваліфікації працівників у секторах, що швидко розвиваються. Специфіка регіональної науково-освітньої екосистеми визначає специфіку розвитку людського капіталу, який впливає на організацію та трансформацію науково-освітньої екосистеми регіону.

Цифрова освіта в Україні посилила критичне мислення та навички 21-го століття, безпосередньо підвищуючи можливості працевлаштування. Також потрібно згадати адаптивні навчальні програми, що включають реальні тематичні дослідження та цифрові інструменти, готують студентів до технологічно керованої економіки.

Представлені у таблиці 2 ініціативи охоплюють сучасні формати навчання — від шкільної освіти до перепідготовки дорослого населення. Вони спрямовані на формування затребуваних на ринку праці знань і навичок, зокрема в умовах цифрової трансформації регіональної економіки.

Таблиця 2.

Освітні платформи та програми як ядро розвитку людського капіталу

Назва / Програма	Цільова аудиторія	Тип навчання	Партнери	Регіональний вплив
Нові Освітні Простори	Учні, вчителі	Шкільна та STEAM-освіта	МОН, місцеві громади, бізнес	Розвиток навичок XXI ст., інноваційність
Освітні Хаби	Дорослі, безробітні	Професійне навчання	Мінекономіки, ОТГ, Центри зайнятості	Перенавчання, професійна реінтеграція
Dual Education System	Студенти, роботодавці	Поєднання теорії і практики	ВНЗ, підприємства, ТПП	Підвищення конкурентоспроможності кадрів
EdTech-платформи (наприклад, GIOS, EdEra)	Учні, студенти, викладачі	Онлайн / змішане навчання	ІТ-компанії, освітні стартапи	Доступ до якісної освіти в регіонах

Значна частина учнів та вчителів не має високошвидкісного Інтернету вдома. Наприклад, 46,9% директорів шкіл повідомили про низькошвидкісне підключення до Інтернету, а 8,8% батьків сказали, що їхні сім'ї не мають комп'ютера [18]. Онлайн-навчання вимагає високого рівня самодисципліни та мотивації, що може бути складним для молодших учнів. Вчителі повідомляють, що рівень навчання учнів став помітно нижчим під час онлайн-освіти, і багатьом учням важко засвоювати та використовувати матеріал без безпосередньої допомоги вчителя [8,16].

Триваюча війна спричиняє надмірний стрес, часті тривоги через повітряні тривоги і переміщення, що порушує здатність студентів зосереджуватися та брати участь в онлайн-навчанні. Для студентів, які перебувають за кордоном або переміщені в межах України, адаптація до нових освітніх систем та соціального середовища додає ще більшої складності [9].

Українська система дистанційного навчання все ще розвивається, і багато шкіл покладаються в основному на засоби комунікації, такі як Viber та Telegram, а не на інтегровані освітні платформи. Студенти та вчителі висловлюють потребу в більш практично орієнтованому та інтерактивному цифровому контенті для кращої підтримки результатів навчання.

Війна висвітлила нагальну потребу в надійній цифровій інфраструктурі та інклюзивному доступі до технологій. Хоча цифрова трансформація пропонує шлях до збереження освітніх можливостей в екстремальних умовах, її успіх залежить від усунення прогалин в інфраструктурі, забезпечення доступу до пристроїв та підключення.

3) Соціальні платформи. Соціальна інтеграція та стратегії, орієнтовані на громаду, забезпечують інклюзивність. Державно-приватні партнерства долають розрив між постачальниками освіти та роботодавцями [4]. Громадські мережі сприяють обміну знаннями та культурній згуртованості, що є життєво важливим для підтримки інноваційних екосистем. Наприклад, регіональні інноваційні системи в Європі покладаються на неформальні соціальні мережі для поширення навичок та практик. Політика, орієнтована на рівність, така як субсидований доступ до Інтернету та кампанії з цифрової грамотності, усуває соціально-економічні бар'єри.

Таблиця 3 ілюструє соціальні ініціативи та партнерства, які підсилюють соціальну згуртованість, інклюзію та участь громади у формуванні людського капіталу. Особлива увага приділена цифровим інструментам, що допомагають реалізувати ці проекти ефективно та прозоро.

Таблиця 3.

Соціальні платформи та партнерства у розвитку людського капіталу регіону

Назва ініціативи / проєкту	Ціль	Організатори / Партнери	Цифрова інтеграція	Результати для регіону
Соціальні хаби / простори	Підтримка вразливих груп	Громади, NGO, донори	CRM-системи для допомоги, боти	Інклюзія, підтримка зайнятості
Громадські бюджети онлайн	Громадська участь	Місцева влада, громадськість	Платформи електронної демократії	Підвищення соціального капіталу
Молодіжні ініціативи / стартап-інкубатори	Розвиток молоді	Міські ради, інкубатори, бізнес	Онлайн-менторство, платформи нетворкінгу	Залучення молоді до інновацій
Програма цифрової інклюзії	Доступ до інтернету, навички	ОТГ, Мінцифри, донори	Навчальні модулі, мобільні застосунки	Підвищення цифрової залученості

Для покращення екосистеми розвитку людського капіталу в умовах цифрової трансформації організації та політики повинні визначити пріоритети для таких стратегічних напрямків:

1. Стратегічні рамки розвитку персоналу. Впровадження підбору і навчання на основі компетенцій, що зосереджені на цифровій грамотності, адаптивності і емоційному інтелекті та цільових програм підвищення кваліфікації для усунення прогалин у штучному інтелекті, аналітиці даних та автоматизації [13]. Інтеграція безперервного навчання в «організаційну ДНК» за допомогою платформ мікронавчання та персоналізованих шляхів розвитку.

2. Технологічно підтримувальна навчальна інфраструктура. Розширення доступу до цифрових інструментів навчання, таких як VR-симуляції та хмарні сховища знань, для демократизації розвитку навичок. Використання аналітики даних для відстеження розвитку навичок, прогнозування майбутніх

потреб у компетенціях та налаштування навчальних заходів [13,17].

3. Культурна та структурна адаптація. Сприяння розвитку інноваційно-орієнтованих культур шляхом винагородження експериментів та створення міжфункціональних цифрових робочих груп [10]. Перепроєктування робочих місць для підтримки гібридних моделей, шляхом використання інструментів для співпраці (наприклад, Miro, Asana) для покращення глобальної командної роботи, зберігаючи при цьому соціальну згуртованість.

4. Людиноцентрична цифрова інтеграція. Збалансування автоматизації з людськими навичками, зосередившись на креативності, вирішенні складних проблем та емоційному інтелекті як доповнення до систем штучного інтелекту. Впровадження аналітики благополуччя за допомогою портативних пристроїв Інтернету речей та

інструментів аналізу настроїв для моніторингу психічного здоров'я робочої сили в цифрово-інтенсивному середовищі.

5. Співпраця в галузі політики та екосистеми. Розвиток державно-приватних альянсів навичок для стандартизації цифрових даних та створення галузевих каналів талантів.

6. Лідерство та управління. Навчання лідерів, які добре знаються на цифрових технологіях, за допомогою програм з прийняття рішень на основі даних та управління змінами. Створення посади директора з управління персоналом для узгодження дорожніх карт цифрової трансформації зі стратегіями розвитку робочої сили[13].

Висновки Ініціативи цифрової освіти в Україні відіграли важливу роль у зменшенні освітньої нерівності, зробивши високоякісне, гнучке та інклюзивне навчання доступним для всіх регіонів та населення. Ці зусилля підтримуються значними інвестиціями в інфраструктуру, державними програмами та впровадженням інноваційних цифрових інструментів, що разом забезпечує стійкість та справедливість освіти навіть у часи кризи.

Доступ українських студентів до цифрових освітніх платформ ускладнюється поєднанням технологічних, економічних, педагогічних та психологічних проблем. Подолання цих бар'єрів вимагає скоординованих зусиль для покращення інфраструктури, забезпечення пристроїв та доступу до Інтернету, підтримки вчителів та забезпечення інклюзивності та ефективності онлайн-освіти.

Запропоновані ініціативи вимагають вимірювання рентабельності інвестицій за допомогою таких передових показників, як «швидкість розвитку цифрових навичок» та «коефіцієнт інновацій», забезпечуючи пряму кореляцію інвестицій у людський капітал з організаційною гнучкістю та реагуванням на ринок. Успішне впровадження позиціонує людський капітал не як центр витрат, а як основний рушій стійкої цифрової конкурентоспроможності.

Список використаної літератури

1. Asri U., Hillman V., Zulkifli. The Effect of Human Capital and Physical Capital on Regional Financial Condition: The Moderating Effect of Management Control System. *Heliyon*, 2021, vol. 7, iss. 5. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06945>
2. Enhancing National Ecosystems for Digital Transformation in Industry URL: <https://www.unido.org/solutions/enhancing-national-ecosystems-digital-transformation-industry>
3. Faulds D.J. A Notional Model of Creation, Maintenance, and Enrichment of Human Capital. *Procedia Manufacturing*, 2015, vol. 3, pp. 2011–2018. URL: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2015.07.248>
4. Human Capital. Unlocking the potential URL: <https://www.rcc.int/flagships/3/human-capital>
5. M. Aboelhasan The Role of Digital Transformation in Shaping Human Capital URL: <https://www.linkedin.com/pulse/role-digital-transformation-shaping-human-capital-mahmoud-aboelhasan-pdzgf/>

6. Melnyk, M., Blyznyukov, A., Ciešlik, J. (2023). The impact of digital education initiatives. *SocioEconomic Challenges*, 7(3),1-9. URL: [https://doi.org/10.61093/sec.7\(3\).1-9.2023](https://doi.org/10.61093/sec.7(3).1-9.2023).

7. Moore J.F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition. *Harvard Business Review*, 1993, vol. 3, iss. 71, pp. 75–86. URL: <https://hbr.org/1993/05/predators-and-prey-a-new-ecology-of-competition>

8. N. Sorokina, O. Shelomovska, L. Sorokina, & M. Romaniukha Current challenges to the digitalization of higher education in Ukraine URL: <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/163062>

9. Research Information for the High Commissioner for Human Rights of the United Nations Regarding the Status of Advancement of Digital Education for Youth and Ensuring Their Protection Against Online Threats URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/is-sues/digitalage/cfis/hrc57-promote-digital-education-young-people/subm-solutions-promote-digital-cso-polina-prianykova.pdf>

10. Sugiarto I. Human Resource Development Strategies to Achieve Digital Transformation in Businesses. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)* URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/122c/5a9e256e8e1777f4b2c2be420b02c751b1e1.pdf>

11. Sun R., Li S., Liu W. A Congruence Perspective on How Human and Social Capital Affect Learning Capability and Innovation. *PLoS ONE*, 2020, vol. 15, iss. 4. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231504>

12. The Ministry of Education and Science and PrivatBank have started joint development of a digital platform for distance learning. URL: <https://mon.gov.ua/en/news/mon-i-pryvatbank-rozpochaly-spivpratsiu-zadlia-rozroblennia-tyfrovoyi-platformy-dystantsiinoho-navchannia>

13. The Role of Digital Transformation in Shaping Human Capital URL: <https://www.linkedin.com/pulse/role-digital-transformation-shaping-human-capital-mahmoud-aboelhasan-pdzgf>

14. Ukraine Accelerates e-Literacy through Public Infrastructure URL: <https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/ukraine-accelerates-e-literacy-through-public-infrastructure>

15. Ukraine: Digital transformation of education as a strategic path to resilience and innovation URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/news/ukraine-digital-transformation-education-strategic-path-resilience-and-innovation>

16. V. Shcherbachenko V. Prospects and challenges of online education development in Ukraine. Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві. Том 2 (48), 2023. URL: <https://ser.net.ua/index.php/SER/article/download/496/490/1216>

17. Yu, G. (2025). Digital transformation, human capital upgrading, and enterprise ESG performance: Evidence from Chinese listed enterprises. *Oeconomia*

Copernicana, 15(4),

1508. <https://doi.org/10.24136/oc.3058>

18. Філіппов В.Ю., Емерсон Е., Зайченко К.С., Янгулов Е.П. Поточна ситуація з онлайн освітою та виклики, які стоять перед навчальними закладами

1465-

України під час воєнного стану. *ECONOMICS: time realities*. №3(67), 2023 URL:

<https://economics.net.ua/files/archive/2023/No3/75.pdf>

Бунієв Іван Олександрович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495032>

АДАПТИВНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Buniev Ivan,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0001-8390-7948>

ADAPTABILITY AS A PRINCIPLE FOR DEVELOPING A RISK MANAGEMENT STRATEGY FOR AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню адаптивності як ключовому принципу розробки стратегії ризик-менеджменту підприємств агропромислового виробництва в сучасних умовах.

Встановлено, що у сучасних умовах невизначеності та нестабільності підприємства агропромислового виробництва стикаються з численними ризиками: кліматичними, економічними, технологічними, регуляторними тощо. Адаптивність дозволяє швидко реагувати на зміни та мінімізувати негативний вплив цих ризиків.

Визначено, що для ефективного ризик-менеджменту необхідно впроваджувати динамічні та гнучкі стратегії, що передбачають постійний моніторинг середовища, використання сучасних цифрових технологій та моделювання сценаріїв розвитку подій.

Доведено, що адаптивність передбачає запровадження багатокomпонентних стратегій управління ризиками, зокрема страхування врожайів, диверсифікацію видів діяльності, розвиток альтернативних каналів збуту та інвестиції у новітні технології.

Abstract.

The article studies adaptability as a key principle for developing a risk management strategy for agro-industrial enterprises in modern conditions.

It has been established that agro-industrial enterprises face numerous risks in modern conditions of uncertainty and instability: climatic, economic, technological, regulatory, etc. Adaptability allows you to respond quickly to changes and minimize the negative impact of these risks.

It has been determined that for effective risk management, dynamic and flexible strategies that involve constant environmental monitoring, the use of modern digital technologies, and scenario modeling are necessary.

It has been proven that the use of Big Data, artificial intelligence, drones, and automated farm management systems allows agro-industrial enterprises to quickly analyze risks and adapt their strategies to current challenges.

It is substantiated that adaptability involves implementing multi-component risk management strategies, particularly crop insurance, diversification of activities, development of alternative sales channels, and investments in the latest technologies. Enterprises that develop a culture of adaptability among their employees ensure rapid decision-making and increase competitiveness. Personnel training and developing competencies in risk management play an essential role.

Thus, adaptability as a principle of developing a risk management strategy is a key condition for the effective functioning of agro-industrial enterprises. Using innovations, digital technologies, risk diversification, and human capital development allows them to ensure their sustainability and competitiveness in modern realities.

Ключові слова: агропромислове виробництво, адаптивність, адаптивне управління, підприємства, ризики, ризик-менеджмент, стратегії.

Keywords: agro-industrial production, adaptability, adaptive management, enterprises, risks, risk management, strategies.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами, з якими стикаються підприємства агропромислового виробництва. Висока невизначеність зовнішнього середовища, спричинена змінами клімату, економічною нестабільністю, коливаннями цін на продукцію та ресурси, а також зростаючими екологічними вимогами, потребує нових підходів до управління ризиками.

Традиційні методи ризик-менеджменту, які базуються на стабільних умовах ринку, виявляються недостатньо ефективними в сучасних реаліях. Натомість адаптивний підхід дозволяє підприємствам швидко реагувати на зміни, впроваджувати інноваційні технології, аналізувати великі обсяги даних для прогнозування ризиків і вчасно коригувати свої стратегії. Це особливо важливо в агропромисловому виробництві, де непередбачувані фактори

(глобальні економічні тенденції, війни тощо) можуть суттєво впливати на фінансову стабільність підприємств.

Крім того, розвиток цифрових технологій, посилення глобальної конкуренції та зростаючі вимоги до екологічної стійкості роблять адаптивність не лише бажаною, а й необхідною умовою успішного функціонування підприємств агропромислового виробництва. Використання гнучких стратегій управління ризиками сприяє підвищенню стійкості підприємств, зменшенню негативного впливу кризових ситуацій та забезпеченню їх довгострокового розвитку.

Таким чином, дослідження адаптивності як принципу формування стратегії ризик-менеджменту є важливим для розробки ефективних підходів до управління ризиками, що дозволять агропромисловим підприємствам не лише вижити, а й успішно розвиватися в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо управління ризиками в діяльності підприємств, в тому числі агропромислового виробництва, розкрили в своїх працях вчені: А. Артьомова, В. Вітлінський, Г. Великоіваненко, О. Дуброва, О. Кубай, К. Мазур, Т. Мостенська, М. Олексюк, А. Чайкіна та багато інших.

Не зважаючи на велику кількість ґрунтовних досліджень, враховуючи умови сьогодення, ці питання потребують подальшого аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні адаптивності як ключового принципу розробки стратегії ризик-менеджменту підприємств агропромислового виробництва в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Адаптивність у контексті управління підприємством означає здатність організації швидко та ефективно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Це стратегічна властивість підприємства, яка дозволяє їй залишатися конкурентоспроможною, гнучко змінювати свої бізнес-процеси, стратегії та моделі управління відповідно до нових викликів.

В агропромисловому виробництві адаптивність є особливо важливою через високу залежність підприємств від факторів, які складно передбачити та контролювати. Це можуть бути зміни кліматичних умов, ринкові коливання, політичні ризики, інноваційні прориви або нові законодавчі вимоги. Успішне управління в таких умовах передбачає постійний моніторинг ситуації, аналіз тенденцій та своєчасне коригування стратегічних рішень.

Поняття «адаптивне управління» традиційно використовується в теорії управління складними технічними системами. Виділяють два основних підходи до управління, в тому числі:

– управління за відхиленнями, яке передбачає коригування процесів для мінімізації відхилень від запланованих показників (регулювання);

– управління за цілями, яке спрямоване на коригування шляхів досягнення стратегічних завдань залежно від змінних умов (адаптивне управління) [6].

В контексті управління підприємством ці підходи мають свої особливості. У першому випадку підприємство працює за заздалегідь розробленими планами, а управління спрямоване на мінімізацію відхилень від них. У другому випадку ключову роль відіграє постійний аналіз оперативних результатів порівняно з цільовими показниками, а управлінські рішення приймаються з урахуванням необхідності скоригувати підходи для досягнення запланованих цілей.

Тобто, адаптивне управління – це вибір найбільш ефективного способу досягнення стратегічних завдань, при якому основні цільові показники залишаються незмінними, а короткострокові плани, бюджети та інші оперативні рішення можуть коригуватися в залежності від актуальних змін і нових викликів [6].

Адаптивність підприємства проявляється чез:

- гнучкість у прийнятті управлінських рішень;
- використання інновацій та технологій для підвищення стійкості;
- швидку реакцію на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі;
- постійний аналіз ризиків та коригування управлінських підходів.

Між адаптивністю та ефективністю ризик-менеджменту існує певний взаємозв'язок. Ризик-менеджмент передбачає ідентифікацію, оцінку та мінімізацію загроз для діяльності підприємства. Ефективність ризик-менеджменту безпосередньо залежить від здатності підприємства адаптуватися до мінливих умов.

Якщо підприємство агропромислового виробництва має жорстку та негнучку систему управління ризиками, воно ризикує втратити конкурентні переваги та зазнати збитків у разі виникнення кризової ситуації. Навпаки, адаптивний ризик-менеджмент дозволяє швидко розробляти та впроваджувати альтернативні стратегії в умовах невизначеності.

На нашу думку, основними перевагами адаптивного ризик-менеджменту є (Рис. 1):

- зниження ризиків завдяки оперативному реагуванню (підприємство швидко адаптується до змін та мінімізує негативні наслідки);
- оптимізація ресурсів (адаптивне управління дозволяє ефективніше розподіляти фінансові, людські та матеріальні ресурси);
- використання аналітики та прогнозування (застосування цифрових технологій дає змогу краще оцінювати ризики та передбачати потенційні загрози);
- підвищення конкурентоспроможності (підприємство, яке швидко адаптується до нових умов, має більше шансів на стабільний розвиток).

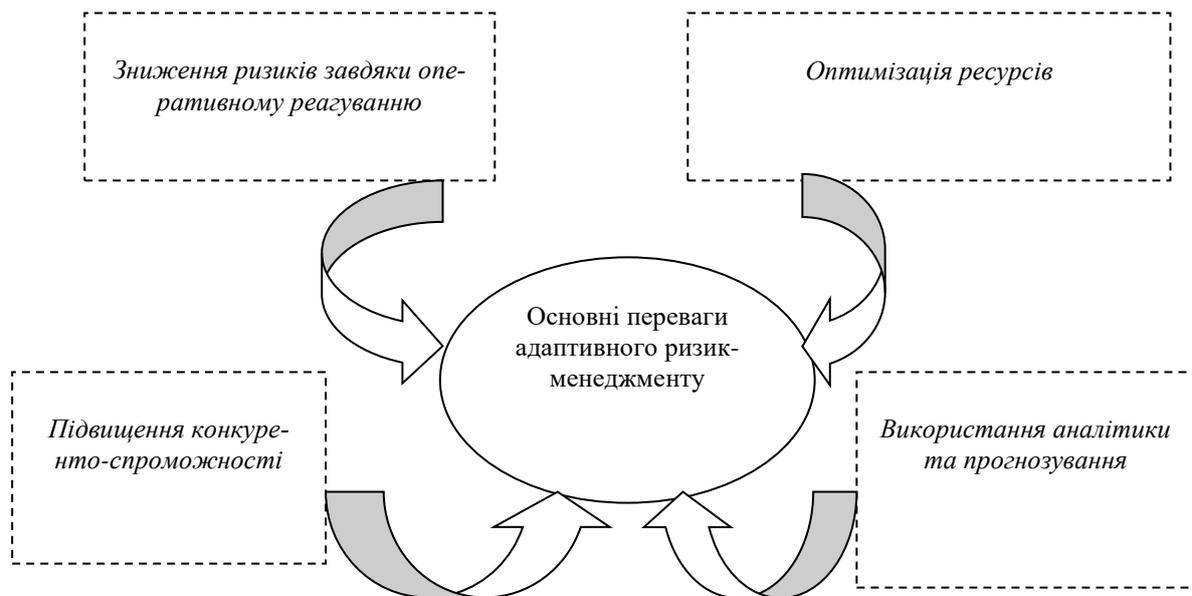

Рис. 1. Основні переваги адаптивного ризик-менеджменту

Джерело: складено автором.

Тож, адаптивність є необхідною умовою ефективного ризик-менеджменту, оскільки вона дає змогу не лише знижувати ризики, а й використовувати можливості, що виникають у процесі змін.

Аналіз наукових праць щодо теми дослідження [1, 2, 3, 5, 8] дозволяє говорити про існування кількох ключових підходів до адаптивного управління ризиками (Рис. 2), які допомагають підприємствам агропромислового виробництва залишатися стійкими в умовах нестабільності, а саме:

1. Проактивний підхід, який передбачає постійний моніторинг середовища та ідентифікацію можливих ризиків ще до їхнього виникнення. Використовуються сучасні аналітичні інструменти, моделі прогнозування та сценарне планування.

2. Гнучке стратегічне планування, коли підприємства розробляють кілька сценаріїв розвитку подій та відповідних стратегій реагування. Наприклад, у разі посухи можуть бути передбачені різні варіанти постачання води або впровадження посухостійких культур.

3. Диверсифікація ризиків, що включає розширення продуктового асортименту, вихід на нові ринки, використання різних каналів постачання та дистрибуції, що допомагає зменшити залежність від окремих чинників.

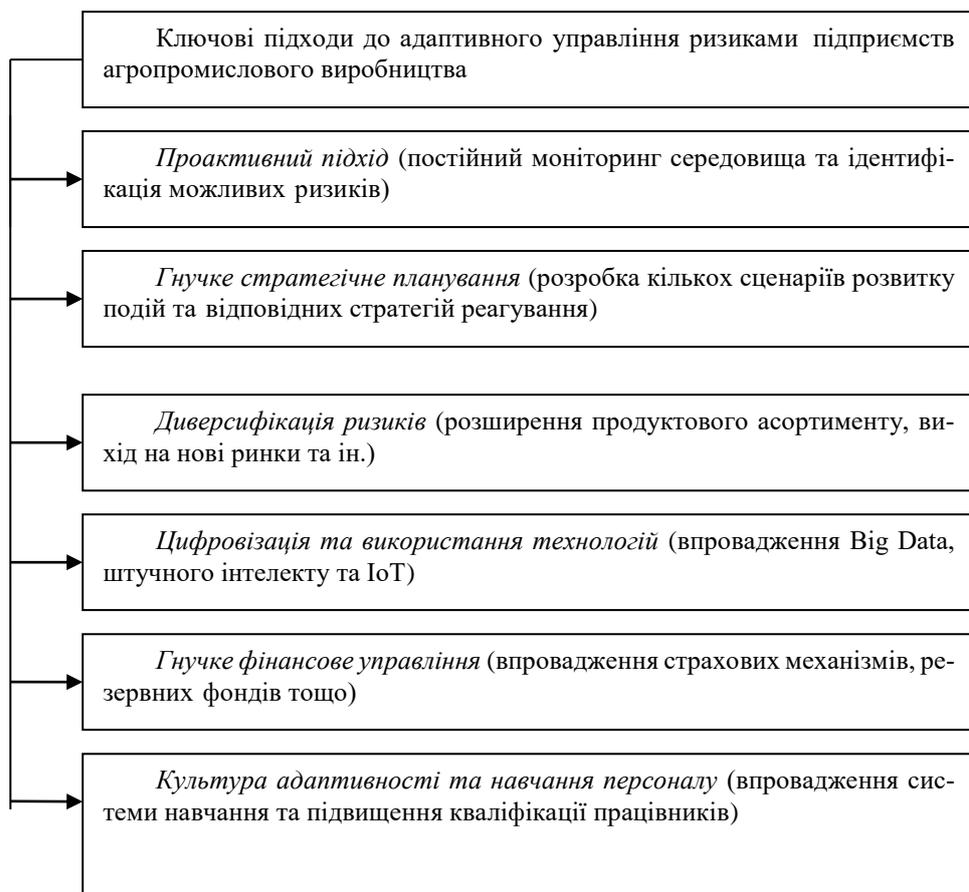

Рис. 2 Ключові підходи до адаптивного управління ризиками підприємств агропромислового виробництва

Джерело: складено автором на підставі [1, 2, 3, 5, 8].

4. Цифровізація та використання технологій – це про впровадження Big Data, штучного інтелекту та IoT, що дозволяє збирати та аналізувати великі обсяги даних для покращення ризик-менеджменту. Це включає прогнозування погодних умов, відстеження ринкових трендів та оптимізацію логістики.

5. Гнучке фінансове управління, яке полягає у впровадженні страхових механізмів, резервних фондів, динамічному плануванні інвестицій та кредитуванні з урахуванням можливих ризиків.

6. Культура адаптивності та навчання персоналу. Підприємство повинно впроваджувати систему навчання та підвищення кваліфікації працівників, щоб вони могли оперативного реагувати на виклики та приймати обґрунтовані рішення.

Застосування цих підходів дозволяє підприємствам агропромислового виробництва знижувати рівень ризиків, підвищувати ефективність роботи та забезпечувати стійкий розвиток навіть у складних умовах.

В рамках нашого дослідження доречно більш детально зупинитися на впровадженні систем раннього попередження та сценарного моделювання як інструмента адаптивного ризик-менеджменту підприємств агропромислового виробництва.

Системи раннього попередження у ризик-менеджменті є механізмом моніторингу зовнішнього

та внутрішнього середовища підприємства для своєчасного виявлення потенційних загроз та реагування на них, основними елементами яких є:

- моніторинг зовнішніх факторів (погодні умови, ринкові ціни, політичні зміни);
- оцінка внутрішніх ризиків (фінансова стійкість, рівень технологічного забезпечення);
- сигнали попередження (показники, що сигналізують про можливі ризики, наприклад, різке коливання цін на зерно або прогноз посухи);
- реакційні механізми (інструменти, що дозволяють швидко адаптуватися до змін, включаючи альтернативні сценарії розвитку подій).

Сценарне моделювання в управлінні ризиками підприємств агропромислового виробництва є методом прогнозування можливих варіантів розвитку ситуацій та вироблення стратегій реагування. Основними етапами сценарного моделювання є:

1. Ідентифікація ключових факторів ризику (наприклад, зміна клімату, валютні коливання, нові регуляторні вимоги).
2. Розробка можливих сценаріїв (оптимістичний, песимістичний, базовий).
3. Аналіз наслідків для підприємства (вплив на виробництво, фінанси, постачання).
4. Формування плану дій для кожного сценарію (диверсифікація постачальників, страхування врожаю, впровадження інноваційних технологій).

5. Оцінка ефективності впровадження сценаріїв шляхом моделювання їх наслідків.

Для ефективного використання систем раннього попередження та сценарного моделювання на підприємствах агропромислового виробництва необхідно:

- впроваджувати автоматизовані системи збору та аналізу даних (Big Data, IoT, AI);
- використовувати сучасні аналітичні платформи для прогнозування ризиків;
- навчати персонал методикам аналізу ризиків та оперативного реагування;
- інтегрувати результати аналізу в загальну стратегію управління підприємством.

Застосування систем раннього попередження та сценарного моделювання дозволяє підприємствам агропромислового виробництва підвищити рівень стійкості до ризиків, зменшити втрати та забезпечити стабільний розвиток. Інноваційні підходи до ризик-менеджменту сприяють формуванню адаптивних бізнес-моделей, що дає змогу ефективно реагувати на виклики сучасного аграрного ринку.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. У сучасних умовах невизначеності та нестабільності агропромислові підприємства стикаються з численними ризиками: кліматичними, економічними, технологічними, регуляторними тощо. Адаптивність дозволяє швидко реагувати на зміни та мінімізувати негативний вплив цих ризиків.

2. Для ефективного ризик-менеджменту необхідно впроваджувати динамічні та гнучкі стратегії, що передбачають постійний моніторинг середовища, використання сучасних цифрових технологій та моделювання сценаріїв розвитку подій.

3. Використання Big Data, штучного інтелекту, дронів, автоматизованих систем управління господарством дозволяє підприємствам агропромислового виробництва оперативно аналізувати ризики та адаптувати свої стратегії відповідно до актуальних викликів.

4. Адаптивність передбачає запровадження багатоконпонентних стратегій управління ризиками, зокрема страхування врожаїв, диверсифікацію видів діяльності, розвиток альтернативних каналів збуту та інвестиції у новітні технології.

5. Підприємства, що розвивають культуру адаптивності серед своїх працівників, забезпечують швидке прийняття управлінських рішень та підвищують конкурентоспроможність. Важливу роль відіграє навчання персоналу та розвиток компетенцій у сфері ризик-менеджменту.

6. В умовах змін клімату та зростання вимог до сталого розвитку адаптивний ризик-менеджмент

має враховувати екологічні фактори та соціальні аспекти, що сприяє довгостроковій стійкості агропідприємств.

Таким чином, адаптивність як принцип розробки стратегії ризик-менеджменту є ключовою умовою ефективного функціонування підприємств агропромислового виробництва. Використання інновацій, цифрових технологій, диверсифікації ризиків та розвитку людського капіталу дозволяє забезпечити їхню стійкість та конкурентоспроможність у сучасних реаліях.

Список використаних джерел

1. Артёмова А. Ю. Процедурні аспекти стратегії управління ризиками. Економіка та суспільство. Вип. 31. 2021. URL: <file:///C:/Users/tata/Downloads/683-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-655-1-10-20211025.pdf> DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-14>
2. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
3. Дуброва О.С. Сучасний погляд на ризик-менеджмент як важливу складову системи управління підприємством. Стратегія економічного розвитку України : наук. зб. Вип. 1(8). Київ : КНЕУ, 2012. С. 446–452.
4. Мазур К.В., Кубай О.Г. Менеджмент аграрного підприємства : навч. посібник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 284 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/25373.pdf>
5. Мостенська Т.Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2010. № 3(7). С. 72–79.
6. Олексюк М. І. Адаптивний підхід до управління ризиками торговельних підприємств. Ефективна економіка № 11, 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2526>
7. Економіка аграрного підприємства: навчальний посібник / О. М. Петрига, Т. І. Яворська, Ю. О. Прус; за ред. О. М. Петриги, Т. І. Яворської. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. 498 с.
8. Чайкіна А. О. Особливості інтеграції ризик-менеджменту в систему управління підприємством. Економіка та суспільство. Вип. 39. 2022. URL: <file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0/Downloads/1337-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1290-1-10-20220613.pdf> DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-5>

*Надьон Руслан Анатолійович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495038>*

МЕНЕДЖМЕНТ ПРАВОВИХ РИЗИКІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: СИНЕРГІЯ ЮРИДИЧНИХ І УПРАВЛІНСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ

*Nadon Ruslan,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming,
Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0008-5188-3460>*

LEGAL RISK MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR: SYNERGY OF LEGAL AND MANAGEMENT INSTRUMENTS

Аграрний сектор України є однією з ключових галузей національної економіки, проте водночас найбільш уразливою до різноманітних ризиків, зокрема — правових. Зміни у земельному законодавстві, недосконалість аграрних контрактів, нестабільність нормативно-правової бази, рейдерські захоплення, проблеми з правами орендарів і власників землі усе це формує складне середовище функціонування сільськогосподарських підприємств. Відтак, питання ефективного менеджменту правових ризиків набуває стратегічного значення. Управління правовими ризиками є ключовим аспектом забезпечення сталого та процвітаючого розвитку сільського господарства. Дослідження робить значний внесок у цьому відношенні, пропонуючи детальний аналіз та рекомендації щодо вирішення правових проблем, з якими стикається сільськогосподарський сектор. Управління правовими ризиками в сільському господарстві вимагає цілісного, міждисциплінарного підходу, який інтегрує як правові, так і управлінські інструменти для вирішення різноманітних та складних ризиків, з якими стикається агробізнес. Синергія між правовими рамками та інструментами управління є важливою для ефективних стратегій пом'якшення, передачі та подолання ризиків. Дослідження покликане сприяти підвищенню стійкості аграрних суб'єктів у правовій площині та зміцненню інституційної безпеки агросектору в умовах регуляторної мінливості та економічної нестабільності. Менеджмент правових ризиків в аграрному секторі — це цілісна система заходів, спрямованих на виявлення, оцінку, моніторинг і мінімізацію правових загроз, які можуть вплинути на фінансову, господарську чи репутаційну стійкість агропідприємства. Його ефективність забезпечується поєднанням юридичних інструментів (договірної захисту, юридичної експертизи, правового консалтингу) з управлінськими механізмами — системою внутрішнього контролю, ризик-менеджментом, стратегічним плануванням. Використання синергії цих інструментів дозволяє створити адаптивну правову культуру в межах підприємства, забезпечити превентивну дію на ризики та знизити витрати, пов'язані з юридичними конфліктами. Важливу роль відіграє впровадження комплаєнс-програм, цифрових юридичних сервісів, систем автоматизованого контролю за дотриманням законодавства.

Ukraine's agricultural sector is one of the key sectors of the national economy. Still, at the same time, it is the most vulnerable to various risks, particularly legal ones. Changes in land legislation, imperfection of agricultural contracts, instability of the regulatory and legal framework, raider seizures, and problems with the rights of tenants and landowners all form a complex environment for the functioning of agricultural enterprises. Therefore, the issue of effective management of legal risks acquires strategic importance. Legal risk management is a key aspect of ensuring agriculture's sustainable and prosperous development. The study makes a significant contribution in this regard, offering a detailed analysis and recommendations for solving legal problems faced by the agricultural sector. Legal risk management in agriculture requires a holistic, interdisciplinary approach that integrates legal and management tools to address the diverse and complex risks farmers and agribusiness face. The synergy between legal frameworks and management tools is essential for practical strategies for mitigating, transferring, and overcoming risks. The study is designed to help increase the legal resilience of agricultural entities and strengthen the institutional security of the farm sector in conditions of regulatory variability and economic instability. Legal risk management in the farm industry is a holistic system of measures aimed at identifying, assessing, monitoring, and minimizing legal threats that may affect an agricultural enterprise's financial, economic, or reputational stability. It is ensured by combining legal tools (contractual protection, legal expertise, legal consulting) with management mechanisms - an internal control system, risk management, and strategic planning. Using the synergy of these tools allows you to create an adaptive legal culture within the enterprise, ensure preventive action on risks, and reduce costs associated with legal conflicts. Implementing compliance programs, digital legal services, and automated control systems for compliance with legislation plays an important role.

Ключові слова: управління, ризики, контроль, інструменти, законодавство, сільськогосподарська діяльність.

Keywords: management, risks, control, tools, legislation, agricultural activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді
Сільське господарство є одним з найважливіших секторів економіки, традиційно завдяки сприятливим природним умовам, що робить значний внесок для національної економіки. Однак, як і інші сектори, сільське господарство також стикається з різними викликами та ризиками, що впливають на його ефективність та стабільність. Дослідники визнають юридичний ризик одним з основних компонентів сільськогосподарських ризиків, поряд із виробничим ризиком, ринковим ризиком, фінансовим ризиком та ризиком, пов'язаним з людськими ресурсами. Цей ризик пов'язаний з недотриманням законів, що регулюють сільськогосподарську діяльність. Вкрай важливо розуміти та керувати правовими ризиками для забезпечення сталого та процвітаючого зростання сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій
Значна кількість українських та зарубіжних дослідників роблять внесок у розвиток аграрного права та управлінських стратегій мінімізації юридичних ризиків у сільському господарстві України – Шевченко О., Мельник О., Удуг І., Крупчан О., Коваленко Н., Пирогова Т., Кваша О., Moretti E., Trebilcock M., Porter M., Ostrom E., Hamilton N., Mooney P. та інші.

Питання управління правовим ризиком є складним і багатограним. Правова відповідальність у сільському господарстві тісно пов'язана з виконанням ділових угод і контрактів, дотриманням екологічних норм, несенням інституційної відповідальності та дотриманням державної політики, а також з браком інформації та консультацій з експертами галузі. Дослідження створили міцну основу для розуміння та вирішення цих правових ризиків у сільському господарстві, щоб розробити кращі та більш доцільні методи управління.

Мета статті обґрунтування концептуальних засад та практичних підходів до ефективного менеджменту правових ризиків в аграрному секторі шляхом поєднання юридичних і управлінських інструментів.

Виклад основного матеріалу дослідження
Поняття «ризик» історично формувалося на основі сприйняття людиною небажаних подій, які можуть бути пов'язані з тією чи іншою діяльністю. У джерелах, що стосуються різних галузей, ризик зазвичай пояснюється як небезпека, невдача. Ризик у сільськогосподарському виробництві – це можливість виникнення подій чи обставин, які можуть негативно вплинути на досягнення поставленої мети та призвести до втрат чи небажаним наслідкам. При цьому ризик, який завжди має негативні наслідки, може представляти у галузях сільського господарства також можливість для розвитку, впровадження інновацій та покращення практичної діяльності. З точки зору управлінської діяльності, ризик описується як подія, яка ймовірно вплине на досягнення стратегічних та операційних цілей організації в майбутньому.

Для зменшення його негативного впливу слід управляти ризиками та застосовувати системний підхід до цієї діяльності. Системний підхід до уп-

равління ризиками розуміється як сукупність принципів, методів та ресурсів, спрямованих на оптимізацію взаємодії організації з її внутрішнім та зовнішнім середовищем, управління, що включає реалізацію комплексної цілеспрямованої діяльності організації. Такий підхід виявляється у забезпеченні безпеки політичних, соціальних, фінансових та економічних процесів; у розробці заходів щодо управління ризиками на всіх етапах виробництва товару; у підвищенні безпеки за рахунок використання обмеженого обсягу ресурсів, та, нарешті, управління ризиками має спиратися на свою стратегію та тактику

Управління ризиком у сільськогосподарському виробництві – це систематичний та цілеспрямований процес, заснований на аналізі, оцінці, прийнятті рішень та реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків потенційних ризиків та максимізацію можливостей для досягнення стійкості функціонування та отримання прибутку у сільськогосподарській діяльності. У сільськогосподарських підприємствах основною метою управління ризиками є отримання найбільшого прибутку, частина якого буде направлена в резервні фонди для подолання ризикових ситуацій та забезпечення безперервності та ефективності виробничої діяльності. Сучасні ринкові умови економіки при їх мінливості змушують агробізнес активно включати в систему управління ризик-менеджмент.

Незважаючи на те, що в міжнародній практиці спостерігаються різні підходи щодо класифікації сільськогосподарських ризиків, у проектах, що реалізуються в різних країнах під наглядом Світового банку, ОЕСР та ФАО протягом останніх десятиліть [1,2,4], ризики, характерні для сільського господарства, в основному поділяються на п'ять основних груп:

- 1) виробничі (операційні) ризики безпосередньо пов'язані з діяльністю та подіями, що призводять до формування кінцевого продукту;
- 2) ринкові ризики пов'язані з невизначеністю щодо цін на вхідні та вихідні ресурси виробничого процесу;
- 3) фінансові ризики пов'язані з різними фінансовими активами та кредитами. Ризики, пов'язані з сільськогосподарською власністю та фізичним капіталом, також можна віднести до фінансових ризиків;
- 4) інституційні ризики останнім часом набувають важливого значення для сільського господарства. До цієї групи належать державні рішення та впливи, які можуть вплинути на прибутковість сільського господарства. Наприклад, прийняття законів та політики, що посилюють екологічні вимоги;
- 5) інші ризики включають ризики, які не класифіковані у вищезазначених групах.

Концептуально ризик-менеджмент у суб'єктах господарювання схожий із класичним управлінням самим підприємством. Дослідниками обґрунтовано такі функції ризик-менеджменту у сільськогосподарській організації:

прогнозування – це формування уявлення про можливі майбутні стани суб'єкта господарювання та його підрозділів з урахуванням перспективного розвитку;

організація – налагодження взаємодії учасників трудового колективу з метою реалізації програми ризик-менеджменту відповідно до визначених норм, процедур та регламентів;

регулювання – здійснення цілеспрямованого управлінського впливу для забезпечення стабільності об'єкта управління в умовах відхилення від запланованих параметрів;

координація – забезпечення взаємодії та узгодженості дій між усіма елементами системи управління ризиками, включаючи управлінський апарат і профільних спеціалістів;

стимулювання – створення умов для підвищення зацікавленості ризик-менеджерів та інших працівників у досягненні ефективних результатів у процесі управління ризиками;

контроль – здійснення перевірки якості організації заходів щодо зниження та запобігання ризикам у діяльності підприємства.

Необхідна для ефективної діагностики, аналізу та управління ризиками у сільськогосподарських

підприємствах інформація міститься у виробничій, фінансовій та управлінській звітності, перспективних планах і прогнозах. Вона також збирається в процесі аналізу організаційної структури господарства, вивчення технологічних карт і виробничих програм, відвідування підрозділів, використання стандартизованих опитувальників, анкетування, експертних консультацій у галузі сільського господарства, а також аналізу відкритих даних про партнерів, що не становлять комерційної таємниці.

В таблиці 1 зазначено актуальні загрози, які аграрії вважають найбільш критичними. Провідне місце займають цінові та ринкові ризики, кліматичні та природні ризики, фінансові ризики, техногенні та екологічні ризики.

Важливо також відзначити правові ризики, які включають непередбачуваність законодавчих змін, правову невизначеність у сфері землекористування, податкового регулювання та аграрних контрактів. Вони часто поєднуються з інституційними та регуляторними ризиками однак мають окрему вагу в управлінській практиці аграрного бізнесу. Знання та аналіз цих ризиків є ключем до розробки адаптивних стратегій, що забезпечать стабільність і конкурентоспроможність агросектору.

Таблиця 1

Сприйняття основних ризиків в аграрному секторі України

Категорія ризику	Частка сприйняття (%)	Короткий опис
Цінові та ринкові ризики	30%	Коливання цін на зернові, зростання логістичних витрат, зниження рентабельності.
Кліматичні та природні ризики	25%	Посухи, повені, ерозія ґрунтів, вплив змін клімату на врожайність.
Фінансові ризики	20%	Високі ставки кредитування, недостатній доступ до фінансування, валютні коливання.
Інституційні та регуляторні ризики	15%	Нестабільність законодавства, зміни в земельній політиці, податкові зміни.
Техногенні та екологічні ризики	10%	Забруднення ґрунтів, нераціональне використання добрив, технічні збої.

Джерело: сформовано на основі [7,9,10,11].

Методичні підходи ризик-менеджменту в своєму розвитку пройшли шлях від способів визначення ймовірності настання ризику, величини можливих втрат, привабливості варіантів вкладення капіталу і раціональності поведінки підприємця (суб'єкта господарської діяльності) до складних моделей і теорій, що дозволяють управляти даним явищем за допомогою його страхування, перерозподілу, диверсифікації виробництва, а також передбачати глобальні виклики, що зачіпають цілі галузі, національні економіки, регіональні та світові ринки.

Аналіз правових ризиків аграрного сектору свідчить про зростаючу складність юридичного середовища, зумовлену частими змінами в земельному, екологічному, податковому та трудовому законодавстві. Через свою природу сільськогосподарська діяльність піддається певним юридичним ризикам. Серед найчастіших є порушення екологічного законодавства, конфлікти щодо власності, нещасні випадки на виробництві та проблеми з без-

пекою харчових продуктів. Мінімізація юридичного ризику залежить від знання того, як контролювати ці ризики.

Правові ризики зазвичай поділяються на дві категорії:

- особисті юридичні ризики: питання, пов'язані з сім'єю, подружнім майном та спадщиною.

- бізнес-правові ризики: договірні зобов'язання, цивільна відповідальність (така як недбалість та порушення порядку), дотримання нормативних вимог та екологічні зобов'язання[3]. До прикладів таких ризиків можна віднести:

- відповідальність за незаконне проникнення худоби або забруднення навколишнього середовища (наприклад, стік гною, занесення пестицидів);

- об'єктивна відповідальність згідно з такими принципами, як *Rylands v. Fletcher*, де фермери можуть нести відповідальність за збитки навіть без недбалості, якщо небезпечні речовини потрапляють з їхньої власності;

- договірні ризики від порушень договорів купівлі-продажу, постачання або оренди, що може

привести до фінансових втрат або судових позовів[3].

Таблиця 2 демонструє, що найвищу ймовірність і вплив мають ризики, пов'язані із землею, по-

датками та екологією — сферами, які безпосередньо впливають на стабільність аграрного бізнесу. Це вимагає системного підходу до ідентифікації та профілактики юридичних загроз.

Таблиця 2.

Основні правові ризики аграрного підприємства

Категорія ризику	Приклад/Суть ризику	Потенційні наслідки	Ймовірність виникнення	Рівень впливу
Земельні відносини	Недійсний договір оренди, конфлікти з пайовиками	Судові спори, втрата права користування	Висока	Високий
Податкове законодавство	Невірна звітність, непрозора оптимізація	Штрафи, перевірки, блокування рахунків	Середня	Високий
Екологічне регулювання	Недотримання норм щодо пестицидів, забруднення ґрунтів	Санкції, відкликання ліцензій	Середня	Середній
Праця та безпека працівників	Відсутність трудових договорів, нещасні випадки	Позови, кримінальна відповідальність	Низька	Високий

Управління ризиками у сільському господарстві включає в себе різноманітні інструменти, спрямовані на ідентифікацію, оцінку, управління та моніторинг ризиків. Розгляд інструментів (таблиця 3) показав ефективність поєднання класичних юридичних практик (юридичний аудит, страхування,

LegalTech) з сучасними управлінськими механізмами (CRM-системи, внутрішнє навчання, цифровий контроль). Саме інтеграція цих підходів створює синергетичний ефект, підвищуючи адаптивність підприємства до змін.

Таблиця 3.

Юридичні та управлінські інструменти мінімізації правових ризиків

Інструмент	Тип (юридичний/управлінський)	Механізм дії	Очікуваний результат
Комплексний юридичний аудит	Юридичний	Виявлення прогалин у договорах, реєстрах тощо	Попередження ризиків через правові помилки
CRM із контролем документації	Управлінський	Цифрове управління договорами, термінами, актами	Зменшення людського фактору, автоматизація
Страхування правових ризиків	Юридичний	Переклад частини ризику на страхову компанію	Компенсація збитків при форс-мажорах
Навчання менеджерів з права	Управлінський	Підвищення правової обізнаності керівного складу	Зменшення управлінських помилок
Використання LegalTech	Синергія	Автоматизація правової експертизи, ризик-аналізу	Прискорення прийняття рішень, мінімізація витрат

Поєднання правових інструментів (контрактів, страхування, протоколів дотримання вимог) із ширшими стратегіями управління (диверсифікація, кліматично розумне сільське господарство, інформаційні системи) створює більш стійку сільськогосподарську діяльність. Ця інтеграція дозволяє:

- краще виявлення та визначення пріоритетів ризиків;
- адаптовані механізми пом'якшення, передачі та подолання ризиків;
- покращену здатність адаптуватися до змінного правового та регуляторного середовища[5,6].

Правові та управлінські інструменти повинні регулярно переглядатися та оновлюватися, щоб залишатися ефективними. Постійний моніторинг, оцінка та навчання є важливими для реагування на нові ризики, правові розробки та операційні зміни.

Запровадження системи моніторингу правових ризиків (таблиця 4) дозволяє не лише оперативно виявляти порушення чи невідповідності, а й формувати аналітичну базу для прийняття стратегічних управлінських рішень. Цифрові сервіси, такі як LegalTrack, Power BI або Liga360, відіграють ключову роль у своєчасному реагуванні на зовнішні та внутрішні юридичні виклики.

Система моніторингу правових ризиків: структура та функції

Компонент системи	Завдання	Інструменти реалізації	Частота моніторингу
Юридичний комплаєнс	Контроль відповідності законодавству	Legal compliance-системи, електронний аудит	Щоквартально
Контроль договірних зобов'язань	Відстеження строків, умов та обсягів зобов'язань	CRM-система з LegalTrack	Щомісячно
Моніторинг нормативних змін	Виявлення змін у земельному, екоправі тощо	Автоматизовані правові монітори (наприклад, Liga360)	Щотижня
Аудит ризиків у виробничому циклі	Виявлення порушень у трудовому чи екозаконодавстві	Check-листи, інспекційні звіти	Раз на півріччя
Реєстрація інцидентів	Фіксація юридичних інцидентів та дій на них	Інцидент-менеджмент-система, Power BI для аналітики	У режимі реального часу

Сільськогосподарські підприємства сприймають виробничий ризик як більшу загрозу, особливо повені. Це показує, що вплив умов навколишнього середовища та зміни клімату є основними факторами, які впливають на сприйняття ризиків. За важливістю маркетинговий ризик посідає друге місце. У цьому відношенні найбільший страх пов'язаний з коливаннями цін та високою конкуренцією на ринку. Тобто, стабільність ринку та цінова визначеність є ключовими елементами успіху сільськогосподарського підприємства та сталого розвитку, адже аграрії стурбовані своїми прибутками, боргами та відсотками, які їм доводиться сплачувати. Цей фактор показує, що фінансовий менеджмент та фінансова стабільність є важливими питаннями.

Ефективне управління правовими ризиками є вирішальним компонентом забезпечення сталості та прибутковості сільськогосподарської діяльності в постійно мінливому правовому середовищі. Одним із найважливіших інструментів захисту від неочікуваних збитків є поліси страхування сільськогосподарських підприємств. Ретельний огляд страхових полісів може допомогти виявити невідповідності та покращити покриття ризиків. Крім того, життєво важливим є розвиток та підтримка добрих стосунків із партнерами - відкрите та сумлінне спілкування може запобігти виникненню конфліктів та потенційних правових проблем.

Щоб пом'якшити або запобігти наслідкам несприятливих ризикових подій, повинні застосовуватися належні сільськогосподарські практики, які можуть допомогти мінімізувати ризики та підвищити сталість сільськогосподарської діяльності. Розуміння контрактів та угод також є важливим для запобігання спорам та забезпечення повної реалізації правових переваг.

Захист навколишнього середовища має вирішальне значення не лише для дотримання законодавства, але й для суспільного іміджу та довгострокової стійкості сільськогосподарських підприємств. Тому необхідно використовувати найкращі сільськогосподарські практики для захисту навколишнього середовища. Крім того, знання та правильне застосування правових положень є важливими для уникнення порушень та можливих правових наслідків.

Членство в кооперативах та кластерах пропонує можливості, які можуть бути вигідними. Кооперативи дозволяють отримувати прибуток від продажу своєї продукції, закупівлі сировини оптом та доступу до кредитів за вигідними процентними ставками. Кластери, з іншого боку, забезпечують економічні, управлінські та політичні переваги. Горизонтальна координація та інтеграція в ланцюжку створення вартості допомагають впоратися з ризиками та підвищити ефективність.

Таким чином, менеджмент правових ризиків — це не лише інструмент захисту, а й елемент стратегічного розвитку аграрного бізнесу, який формує правову передбачуваність і інвестиційну привабливість галузі. В умовах інтеграції України до європейського правового простору питання правової безпеки в аграрному секторі мають бути пріоритетом державної та корпоративної політики. Його ефективність забезпечується поєднанням юридичних інструментів (договірного захисту, юридичної експертизи, правового консалтингу) з управлінськими механізмами — системою внутрішнього контролю, ризик-менеджментом, стратегічним плануванням. Використання синергії цих інструментів дозволяє створити адаптивну правову культуру в межах підприємства, забезпечити превентивну дію на ризики та знизити витрати, пов'язані з юридичними конфліктами.

Висновки ефективний менеджмент правових ризиків в агросекторі можливий лише за умови постійної правової обізнаності, цифровізації юридичних процесів та створення єдиної інтегрованої системи контролю. Синергія юридичних і управлінських інструментів не тільки мінімізує втрати, але й забезпечує стабільність і розвиток підприємства в умовах високої правової динаміки. Завдяки стратегічному поєднанню правових та управлінських інструментів, зацікавлені сторони в сільському господарстві можуть краще передбачати, запобігати та реагувати на правові ризики, тим самим захищаючи свою діяльність та підтримуючи стаке зростання сектору.

Список використаної літератури

1. FAO, "Managing risk in farming by David Kahan", URL: www.fao.org/publications, 2013
2. Government of India Planning Commission, "Report of Working Group on Risk Management in

Agriculture for XI Five Year Plan (2007 – 2012)”, New Delhi, 2011

3. Russell A. Flint Legal Issues of Risk Management in Agriculture URL: https://wcds.ualberta.ca/wcds/wp-content/uploads/sites/57/wcds_archive/Archive/1998/ch10.htm

4. S. Kimura, J. Antón, “Risk Management in Agriculture in Australia,” OECD Committee for Agriculture, www.oecd.org/agriculture, 2011

5. Singla, S. and Sagar, M. "Integrated risk management in agriculture: an inductive research", Journal of Risk Finance, Vol. 13 No. 3, 2012 pp. 199-214. <https://doi.org/10.1108/15265941211229235>

6. Understanding Agricultural Liability: Legal Risk Management Considerations URL: <https://extension.umd.edu/resource/understanding-agricultural-liability-legal-risk-management-considerations-fs-995/>

7. Експерт назвав найбільші ризики для українських аграріїв: великі запаси, низькі ціни, логістика URL: [https://superagronom.com/news/17838-](https://superagronom.com/news/17838-ekspert-nazvav-naybilshi-riziki-dlya-ukrayinskih-agrariyv-veliki-zapasi-nizki-tsini-logistika?utm_source)

[ekspert-nazvav-naybilshi-riziki-dlya-ukrayinskih-agrariyv-veliki-zapasi-nizki-tsini-logistika?utm_source](https://superagronom.com/news/17838-ekspert-nazvav-naybilshi-riziki-dlya-ukrayinskih-agrariyv-veliki-zapasi-nizki-tsini-logistika?utm_source)

8. Ефективні методи управління ризиками в аграрному секторі URL: <https://agro-business.com.ua/agro/kermo-kerivnyka/item/26758-efektyvni-metody-upravlinnia-ryzykamy-v-ahrarnomu-sektori.html>

9. Кліматичні зміни вже настали: посуха та втрата родючості є найбільшими ризиками для українських аграріїв URL: <https://superagronom.com/news/20020-klimatichni-zmini-vje-nastali-posuha-ta-vtrata-rodyuchosti-ye-naybilshimi-rizikami-dlya-ukrayinskih-agrariyv>

10. Названо основні ризики аграрних компаній у найближчі роки – глобальне дослідження URL: <https://agropolit.com/news/8613-nazvano-osnovni-riziki-agrarnih-kompaniy-u-nayblijchi-roki>

11. Характерні ознаки прояву ризиків в аграрному секторі та необхідність їх страхування URL: https://pidru4niki.com/1079031755491/strahova_sprava/silskogospodarske_strahuvannya?utm_source

Валентина Хачатрян

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-0620-3223

Олена Красняк

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-1645-1431

Вікторія Стратійчук,

доктор філософії зі спеціальності «Економіка»
доцент кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0002-9754-5028

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495050>

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Valentina Khachatryan**Olena Krasnyak****Viktoria Stratiychuk,**

INNOVATIVE STRATEGIES OF ANTI-CRISIS POLICY AS A MEANS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE

Анотація

У статті розглядаються інноваційні стратегії антикризової політики як ефективний інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Проаналізовано сучасні підходи до розробки антикризових заходів, що базуються на використанні новітніх технологій, цифровізації бізнес-процесів та адаптивного управління. Зазначено, що впровадження інновацій дозволяє зміцнити здатність, посилити адаптивність підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам та мінімізувати ризики та забезпечити довгострокову конкурентоспроможність. Обґрунтовано доцільність інтеграції інноваційної складової в стратегічне планування антикризових дій як ключового чинника збереження економічної стабільності. Визначено ключові елементи економічної безпеки та способи їх забезпечення через інноваційні стратегії в антикризовій політиці підприємства.

Abstract

The article considers innovative strategies of anti-crisis policy as an effective tool for ensuring the economic security of an enterprise in an unstable external environment. Modern approaches to the development of anti-crisis measures based on the use of the latest technologies, digitalization of business processes and adaptive management are analyzed. It is noted that the introduction of innovations allows to strengthen the ability, increase the adaptability of the enterprise to withstand external and internal challenges and minimize risks and ensure long-term competitiveness. The feasibility of integrating the innovative component into the strategic planning of anti-crisis actions as a key factor in maintaining economic stability is substantiated. The key elements of economic security and ways of ensuring them through innovative strategies in the anti-crisis policy of the enterprise are identified.

Ключові слова: підприємства, інноваційні стратегії, економічна безпека підприємства, антикризова політика, конкурентоспроможність, криза, ризик

Key words: enterprises, innovative strategies, economic security of the enterprise, anti-crisis policy, competitiveness, crisis, risk

Постановка проблеми. Економічна безпека підприємства є важливим аспектом стабільності та розвитку будь-якого підприємства в умовах глобалізації та постійних економічних змін. З огляду на постійні зовнішні та внутрішні економічні виклики, підприємства змушені застосовувати різноманітні

стратегії для забезпечення своєї економічної безпеки. Пріоритетним напрямом виступає інноваційні стратегії антикризової політики, які сприяють не тільки збереженню бізнесу в умовах кризових явищ, але й дозволяють забезпечити його довго-

строкову конкурентоспроможність. У цьому контексті важливим є впровадження новітніх технологій, адаптація до змінюваного ринкового середовища та гнучкість під час ухвалення управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В. Дергачова, Т. Кротова зазначають, що для ефективного впровадження інновацій у житті та вибору оптимальних шляхів здійснення нововведень і аналізу джерел отримання необхідних коштів, підприємство повинно розробити антикризову та інноваційну стратегію. Вона повинна враховувати зміни внутрішнього і зовнішнього середовища, а також максимально посилювати позиції підприємства у порівнянні з конкурентами [1].

А. Дмитренко наголошує, антикризове управління, як і будь-яка інша діяльність, буде успішним, якщо його реалізація орієнтується не на досягнення тимчасових ефектів, а на формування стійкого позитивного становища підприємства на ринку [2, с. 50].

Є. Намлієв та А. Копеч акцентують увагу на реалізації антикризового управління, що передбачає впровадження обраних стратегій та заходів, орієнтованих на стабілізацію діяльності підприємства та зменшення негативних наслідків кризи, що може включати оптимізацію витрат, реструктуризацію боргів, пошук нових ринків збуту, впровадження інноваційних технологій тощо. Головною метою обраних заходів є не лише подолання кризи, а й забезпечення економічної безпеки, подальшого розвитку та зростання підприємства [3, с. 160].

Автори [4], зазначають, що в контексті антикризової політики важливим є розробка та реалізація стратегій соціально-економічного розвитку, що включають підвищення ефективності управління, інноваційну діяльність та вдосконалення корпоративної культури. Автори вважають, що такий підхід не лише дозволяє мінімізувати потенційні ризики, а й забезпечує довгострокове зростання та розвиток підприємства.

Вітчизняний досвід свідчить, що антикризову стратегію впроваджують, коли показники діяльності підприємства досягають такого рівня, що стає неможливим не лише виживання, але й подальше його існування [5, с. 134].

Готовність підприємства до розробки та впровадження інноваційної стратегії розвитку є важливою частиною досягнення стійкого економічного зростання, використання переваг науково-технічного прогресу та забезпечення високої конкурентоспроможності, що можливо тільки за умови активі-

зації та зміцнення інноваційної, виробничої та фінансової складових у системі управління підприємством [6].

На наш погляд, вихід підприємства з кризового стану вимагає розробки інноваційної стратегії управління, яку неможливо реалізувати без переходу до нового антикризового управління, що у свою чергу, сприятиме прискоренню стабілізаційних процесів діяльності забезпечуючи економічну безпеку підприємства.

Виклад основних результатів дослідження.

Визначальним чинником забезпечення економічної безпеки підприємства є своєчасне виявлення та усунення загроз його діяльності. Відтак, запобігання ризикам і їх нейтралізація стають основними чинниками забезпечення економічної безпеки підприємства.

Поняття економічної безпеки підприємства розглядається як такий рівень захищеності його діяльності (включаючи підрозділи та господарські операції), за якого система захисту від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, як комплекс взаємопов'язаних структурних елементів, гарантує його стабільний розвиток і досягнення стратегічних цілей у довгостроковій перспективі. Проте, економічна безпека орієнтована на забезпечення тривалого сталого розвитку підприємства, незалежно від циклічних закономірностей його функціонування, що досягається шляхом впровадження дієвого механізму захисту від реальних і потенційних загроз, який являє собою систему взаємопов'язаних структурних елементів. До загроз економічній безпеці підприємства належать як реальні, так і потенційні можливість деструктивного впливу різних факторів на його розвиток, що може спричинити економічні збитки.

Формування системи економічної безпеки підприємства здійснюється для виконання наступних функцій (рис.1), кожна з яких сприяє розвитку підприємства та мінімізації ризиків.

Згідно з актуальними науковими джерелами, дослідники, які зосереджені на проблемах економічної безпеки підприємства, класифікують різні загрози за такими критеріями: рівнем ймовірності: з низькою, середньою та високою ймовірністю виникнення; характером прояву: реальні та потенційні; джерелами виникнення: внутрішні та зовнішні; часовим періодом: поточні та довготривалі; об'єктом зазіхання: майно, технології, інформація тощо; можливістю передбачення: прогнозовані та не прогнозовані; розміром можливої шкоди: з допустимим, критичним та катастрофічним рівнем збитків.

Рис. 1. Ключові функціональні напрями системи економічної безпеки

Головною метою економічної безпеки підприємства є формування таких механізмів і процесів, які забезпечать оперативне реагування та ухвалення управлінських рішень, що забезпечить можливість обирати найефективніші напрями розвитку

та створити надійну основу для стабільного зростання як у теперішньому, так і в майбутньому. Також виділяють основні завдання економічної безпеки, рисунок 2.

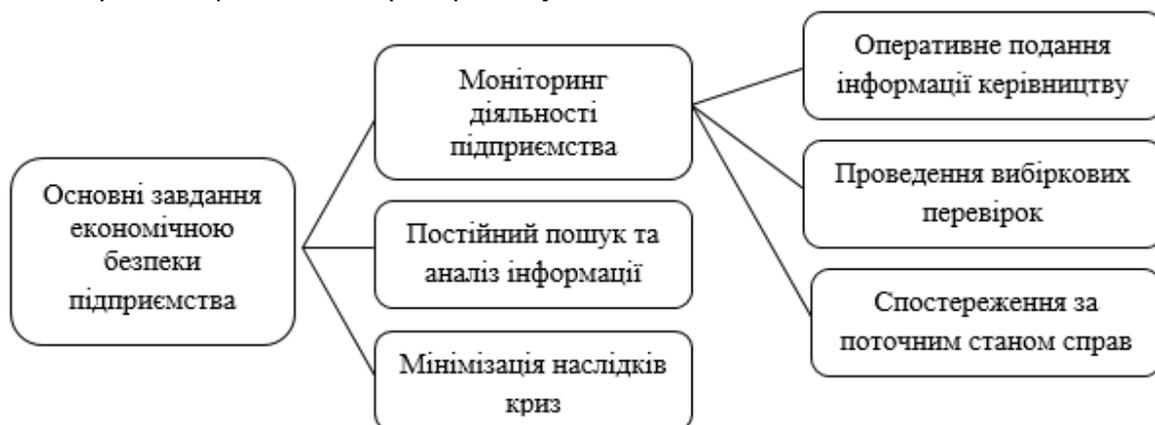

Рис. 2. Основні завдання економічної безпеки підприємства

На нашу думку, загрози економічній безпеці слід аналізувати через основні детермінанти, які поділяються за рівнями:

- мікрорівень охоплює: фінансову, кадрово-інтелектуальну, техніко-технологічну, інформаційну, ресурсно-виробничу, управлінську та збутову сфери;
- на мезорівні розглядаються: характеристики сфери діяльності, контрагентів та територіальні фактори;
- на макрорівні враховуються: політичні, економічні, соціальні, технологічні, інституційні та природно-екологічні фактори.

Такий підхід дозволяє комплексно оцінювати загрози та визначити найбільш уразливі аспекти економічної безпеки підприємства. Систематичне розподілення загроз економічній безпеці підприємства доцільніше досліджувати не за джерелами виникнення, а за ключовими детермінантами, тобто

функціональними складовими, що пояснюється: по-перше, вплив зазначених факторів може виявитись як позитивним (сприяючи підвищенню рівня економічної безпеки), так і негативним (створюючи загрози). По-друге, вони мають різну силу впливу, що потребує розробки методики оцінки та інтеграції в систему загальної комплексної оцінки рівня економічної безпеки підприємства, враховуючи комплекс дій, спрямованих на усунення загроз або кризових ситуацій, стабілізацію економічного стану підприємства та його відновлення після фінансових або організаційних проблем.

Серед загроз економічній безпеці, які класифікуються за функціональними складовими, науковці [11] виділяють: загрози ринкової безпеки, що включають загрози маркетингової, інформаційної безпеки та безпеки конкурентоспроможності; загрози ресурсної безпеки, які охоплюють фінансову, кадрову та виробничо-технологічну безпеку; загрози

інноваційної безпеки, що складаються із загроз інвестиційної, екологічної та наукової безпеки.

Вивчення кризових явищ та їх впливу на економіку в умовах дестабілізаційних процесів, що охоплюють соціально-економічну систему на макро-, мезо- та мікрорівнях, передбачає активний розвиток наукових досліджень. Їх метою є створення методики формування дієвої системи антикризового управління, яка забезпечуватиме економічну стійкість і мінімізуватиме ризики коливаний під час кризових ситуацій [3].

Антикризова політика – це сукупність заходів, націлених на подолання економічних криз, стабілізацію економічної ситуації підприємства та його відновлення після фінансових чи організаційних труднощів. Основними цілями антикризової політики підприємства є стабілізація ситуації, зниження рівня ризиків, запобігання подальшому поглибленню кризи, створення умов для відновлення і сталого розвитку. Антикризова політика підприємства включає стратегії скорочення витрат, оптимізацію структури витрат, диверсифікація продукції, освоєння нових ринків збуту, фінансова реструктуризація (збереження стабільності), аналіз і управління ризиками, впровадження антикризових заходів, їхніх правових наслідків та ймовірності виникнення непередбачуваних (форс-мажорних) обставин тощо.

Як зазначає О. Побережний, стратегія антикризового управління ґрунтується на підході «від майбутнього до сьогодні», на протизагроз традиційній логіці «від минулого до майбутнього», що передбачає часткову відмову керівників від суто раціонального підходу до управління, та систематичну роботу з подолання опору зовнішнім змінам при реалізації стратегії. Прийняті підприємством антикризові стратегічні рішення мають багатофункціональний характер, що дозволяє їх комплексно застосовувати в різних сферах діяльності – від вирішення споживчих питань і реагування на конкурентне середовище до оптимізації організаційної структури, а також розподілу або перерозподілу відповідальності та ресурсів [8].

Система антикризового управління на підприємствах відрізняється специфікою, але ґрунтується на загальних принципах:

1. Постійне дослідження динаміки та природи факторів, що впливають на розвиток підприємства. Інструменти антикризового управління стають надзвичайно важливими не лише під час кризи, а насамперед завдяки здатності завчасно виявляти й запобігати загрозам, які супроводжують здійснення економічної діяльності.

2. Оперативне реагування на зміни, які порушують стабільність економіки підприємства, а також своєчасне виявлення передумов кризових ситуацій – важливі завдання антикризової команди. Проте ще більш вагомим чинником є здатність швидко й оперативно реагувати на зміну економічних показників і негайно розробляти заходи для уникнення або запобігання негативних наслідків кризи.

3. Реагування на негативні фактори має бути

адекватною до рівня загроз. Для подолання кризи необхідно залучати такі ресурси й створювати такі умови, які забезпечать ефективний опір несприятливим змінам.

Маємо підстави констатувати, що антикризове управління слід розглядати як сукупність внутрішніх і зовнішніх впливів на об'єкт управління за допомогою різних методів і інструментів. Його результатом є мінімізація потенційної шкоди від кризи, встановлення контролю над ситуацією, запобігання або вихід із кризи. Одним із завдань антикризового рівня є необхідність діагностики та контролю ситуації в перехідний період за для передбачення загроз та впровадження інноваційних стратегій.

Інноваційні стратегії є важливим інструментом для гарантування стійкості економічного стану підприємства в кризових умовах. Вони передбачають застосування новітніх технологій та бізнес-моделей для адаптації до змін, зниження витрат та покращення конкурентних позицій на ринку. Основні інноваційні стратегії враховують:

- впровадження цифрових технологій – використання сучасних інформаційних технологій для автоматизації бізнес-процесів, аналізу даних та моніторингу фінансового стану, що дозволяє знижувати витрати, підвищувати ефективність та адаптивність до змін на ринку;

- інноваційні моделі бізнесу – адаптація до нових економічних умов за допомогою зміни бізнес-моделей;

- розвиток нових продуктів і послуг – підприємства, що інвестують у дослідження та розвиток нових продуктів і послуг, мають більші шанси на успішне подолання кризи завдяки розширенню асортименту та залученню нових клієнтів;

- інноваційне фінансування – використання альтернативних джерел фінансування, таких як краудфандинг, венчурний капітал, бізнес-янгели чи інші фінансові інструменти для забезпечення ліквідності та фінансування інноваційних проєктів.

Отже, інновації в антикризовому управлінні – це нові підходи, технології, управлінські рішення та інструменти, що дають змогу ефективніше реагувати на кризові виклики.

Під час розроблення стратегії інноваційного розвитку, як ми вважаємо, необхідно зосередитися на визначенні основних цілей, яких прагне підприємство; виявити проблеми, виходячи з результатів попередніх аналізів та розробити схему процесів. Однак слід пам'ятати, що зовнішнє середовище в якому працює підприємство, постійно змінюється, тому потрібно передбачити різні зміни, а також бути готовим до прийняття термінових незапланованих рішень.

Tin Primorac, Toni Kozina, Ivan Turčić зазначають, що рівень захищеності основних інтересів підприємства є чинником, який забезпечує його стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [10].

Отже, інноваційні стратегії дозволяють підприємствам швидко реагувати на зміну ринку, адаптувати бізнес-процеси до нових реалій, знижувати

залежність від зовнішніх економічних факторів, розробляти нові продукти відповідно до актуальних потреб споживачів, підвищувати рівень гнучкості та адаптації до змін. Завдяки цьому підприємства можуть зменшити залежність від нестабільних зовнішніх факторів та підтримувати стабільний рівень захищеності економіки підприємства навіть в умовах економічних турбулентностей.

Проте, економічна безпека підприємства ви-

значається як здатність підприємства стабільно функціонувати під впливом економічної, соціальної, політичної та екологічної нестабільності, що включає в себе забезпечення стабільного фінансового становища, захисту від фінансових і ринкових ризиків, гнучкість підприємства щодо змін у зовнішньому економічному середовищі. Основні чинники економічної безпеки і заходи для їх забезпечення через інноваційні стратегії в антикризовій політиці підприємства відобразимо в таблиця 1.

Таблиця - 1

Ключові елементи економічної безпеки та способи їх забезпечення через інноваційні стратегії в антикризовій політиці підприємства

Елемент економічної безпеки	Напрями забезпечення	Інноваційні стратегії в антикризовій політиці
Фінансова безпека	Забезпечення стабільності та ліквідності підприємства, зменшення фінансових ризиків	Впровадження цифрових фінансових інструментів для моніторингу та управління ризиками, використання фінансових інновацій
Інформаційна безпека	Забезпечення безпеки інформаційних ресурсів (комерційної, технічної та управлінської інформації) від зовнішніх загроз, забезпечення конфіденційності даних	Впровадження систем захисту даних та інформаційних технологій для зменшення ризиків інформаційних атак
Ринкова безпека	Захист від негативних змін на ринку, збереження конкурентоспроможності	Використання інноваційних бізнес-моделей, аналіз ринку за допомогою Big Data, реагування на зміни ринку
Організаційна безпека	Створення ефективних внутрішніх процесів, підтримка структури управління	Інноваційне управління бізнес-процесами за допомогою автоматизації, впровадження нових організаційних моделей
Виробнича безпека	Забезпечення стабільності виробничих ресурсів, зменшення залежності від людського ресурсу в умовах кризи	Ефективне використання ресурсів на інноваційній основі, сталість технологічного процесу, безперебійність постачання
Кадрова безпека	Прогнозування ризиків втрати ключових кадрів	Використання кваліфікованих працівників, зменшення ризиків «відтоку» персоналу
Антикризова політика підприємства	Заходи, спрямовані на подолання кризових явищ і стабілізацію бізнесу.	Впровадження нових технологій, оптимізація витрат і ресурсів, диверсифікація.

У межах антикризової політики, інновації можуть бути спрямовані на забезпечення кожного з ключових аспектів економічної безпеки. Особливої актуальності дане питання набуває в сучасних умовах, коли зовнішні виклики часто носять довготривалий або системний характер. Відповіддю на ці виклики стає антикризова політика, в якій провідне місце займають інноваційні стратегії. Саме через інновації підприємства можуть не лише зберегти свою економічну безпеку, а й отримати додаткові конкурентні переваги. Удосконалення антикризового управління підприємства з метою забезпечення його економічної безпеки дозволяє більш ефективно виявляти, аналізувати та мінімізувати ризики, які можуть загрожувати фінансовій стабільності та стійкості підприємства, тим самим запобігаючи кризовим ситуаціям. Водночас удосконалення управлінських процесів, впровадження систем моніторингу та раннього попередження сприяють підприємству швидше та ефективніше

реагувати на зовнішні зміни та їх вплив на діяльність підприємства.

Інноваційні стратегії дозволяють підприємству діяти проактивно, а не лише реагувати на загрози, скоротити витрати без втрати якості, швидше відновлюватися після кризи й забезпечити гнучкість управління, залучати інвестиції, демонструючи інноваційний потенціал. Підприємства, які впроваджують інноваційні стратегії, демонструють вищу здатність до адаптації в умовах непередбачуваних змін, зменшення залежності від окремих ринків, постачальників, клієнтів, покращення внутрішньої стійкості завдяки цифровим рішенням, швидшу реакцію на загрози та можливість забезпечуючи стійкість навіть у надзвичайно складних обставинах.

В Україні, з огляду на економічну нестабільність, багато підприємств вже застосовують інноваційні стратегії для підвищення своєї економічної безпеки. Прикладом може бути впровадження циф-

рових платформ для управління бізнесом, розширення електронної комерції, використання блокчейн-технологій для забезпечення безпеки фінансових транзакцій та інше.

Водночас бізнес усвідомлює можливості для відновлення інноваційної діяльності через галузеві програми підтримки, фіскальні стимули та інші заходи, що реалізуються державою. У квітні 2023 року, Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) проведено щомісячне опитування підприємств. Результати опитувань свідчать про зміну пріоритетів бізнесу, лише на 3%. Підприємці відзначили застарілі технології як перешкоди для розширення та зростання виробництва, що вказує на найнижчий показник за всі періоди досліджень ІЕД. Основна проблема застарілих технологій часто залишалася поза увагою, затінена іншими «нагальними» викликами. Крім того, економічні кризи зазвичай ще більше зменшували інтерес до технологій українського бізнесу. Тому, у період світової економічної кризи 2008–2009 років і економічної кризи в Україні з початком російської агресії у період 2014–2015 роках бізнес практично не звертав увагу на застарілі технології. Єдиним винятком стали кризові ситуації, пов'язані з пандемією COVID-19, коли увага підприємців до технологій досягла найвищого рівня за останнє десятиліття [7]. Незважаючи на війну, інновації залишаються важливими для значної частини виробничого сектора.

Наразі основними проблемами є несприятлива економічна та політична ситуація (враховуючи продовження воєнних дій), підвищення обсягів державного боргу, низький попит та посилення інфляційних процесів.

Отже, у сучасних умовах зростаючої турбулентності зовнішнього середовища, частого виникнення кризових явищ та посилення конкуренції проблема забезпечення економічної безпеки підприємства стає надзвичайно важливою. Класичні методи антикризового управління не завжди є ефективними в умовах стрімкого технологічного розвитку та зміни бізнес-парадигм, тому обґрунтованою є необхідність інтеграції інноваційної складової в стратегічне планування антикризових дій.

Інноваційні підходи дозволяють підприємствам не лише оперативного реагувати на кризи, а й формувати проактивні механізми попередження загроз. Застосування цифрових технологій, автоматизація процесів, впровадження гнучких управлінських моделей сприяють підвищенню адаптивності та конкурентоспроможності організації. Інновації забезпечують можливість швидкої трансформації бізнес-моделі, освоєння нових ринків і мінімізації втрат у кризових ситуаціях. Включення інноваційної складової у стратегічне планування антикризових заходів формує підґрунтя для системного та довгострокового забезпечення економічної стабільності. Такий підхід дозволяє не лише зменшити вразливість підприємства до зовнішніх і внутрішніх загроз, а й створити умови для сталого розвитку в умовах постійних змін.

Отже, інновації мають розглядатися не як додатковий, а як центральний елемент сучасної антикризової стратегії. Правильно сформовані та своєчасно реалізовані антикризові стратегії дозволяють не лише зберегти стабільність у складні періоди, а й забезпечити довгострокову економічну безпеку підприємства. Успішні підприємства розглядають кризу не як загрозу, а як можливість трансформації та стратегічного зростання.

Висновки. Отже, досліджуючи формування стратегії антикризової політики та її вплив на забезпечення економічної безпеки, що є станом захищеності ключових інтересів підприємства й гарантує його стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, можна зрозуміти важливість глибокого аналізу та комплексного підходу до формування такої політики.

Інноваційні стратегії антикризової політики є ключовим засобом для забезпечення економічної безпеки підприємства, який дає змогу не лише ефективно реагувати на кризові ситуації, а й забезпечувати довгострокову стабільність та конкурентоспроможність. Сьогодні, коли зміни відбуваються надзвичайно швидко, інновації є важливою умовою стабільності та розвитку бізнесу. Гарантування економічної безпеки підприємства в умовах кризи вимагає стратегічного підходу. Інноваційні стратегії, інтегровані в антикризову політику, є ефективним інструментом не лише для подолання поточних викликів, але й для формування довгострокової стійкості. Підприємства, які інвестують у розвиток, адаптацію та інновації – є тими, хто не просто виживає, а будує нову модель зростання навіть у періоди нестабільності.

Список використаних джерел:

1. Дергачова В.В., Кротова Т.В. Інноваційна стратегія як напрям антикризового управління. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/issue/view/2656>
2. Дмитренко А.І. Стратегії антикризової діяльності промислових підприємств. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*. 2009. №4(20). С. 49–53.
3. Намлієв Є., Копеч А. Стратегії антикризової політики як засіб забезпечення економічної безпеки підприємств. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. №4. С.157–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-22>
4. Naida A., Sitkovska A., Shevchenko A., Palii S., Shved T. Socio-economic development of enterprises in a permanent crisis. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. №4. P.145–150. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-4/145>
5. Кунденко А. В., Мороз Н. В., Логвиненко А. І. Використання інноваційної стратегії в системі антикризового управління підприємством. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2012. № 3 (15). С. 130–137.
6. Свідерський В.П., Пустова В.В., Лазарев Б.О. Формування та реалізація інноваційної стратегії розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск № 16. С. 468–473.
7. Інновації під час війни не на часі, але як без них відновити країну? *Дзеркало тижня*. URL:

<https://zn.ua/ukr/macroeconomics/innovatsiji-pid-chas-vijni-ne-na-chasi-ale-jak-bez-nikh-vidnoviti-krajinu.html>

8. Побережний О.М. Необхідність розробки стратегії антикризового управління на ВАТ «УМАНЬПИВО» Черкаської області. URL: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1178>

9. Хачатрян В.В., Стратійчук В.М. Інноваційні підходи до розробки політики фінансування оборотних активів корпорацій в умовах кризи. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences.*

2024. №334(5). С. 412–417.

10. Primorac, T., Kozina, T., & Turčić, I. (2018). Economic security of enterprises. *Poslovna izvrsnost – Business excellence*. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/315021>

11. Хачатрян В., Красняк О. (2024). Економічна безпека в умовах воєнного стану як фактор формування ринку молодіжної праці. *Міжнародний науковий журнал з менеджменту, економіки та фінансів*, 3 (1), 24–37. <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20240301.03>

Царенко Дмитро Григорович,
науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві
Інституту тваринництва НААН,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495061>

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Tsarenko Dmytro,
Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0008-0721-2053>

ORGANIZATION OF STRATEGIC PLANNING AS A COMPONENT OF RISK MANAGEMENT IN AGRARIAN BUSINESS

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню організації стратегічного планування як складової ризик-менеджменту аграрного бізнесу.

Встановлено, що в умовах високої невизначеності та мінливості ринкового середовища, особливо посилені воєнним станом, ефективне стратегічне планування повинно бути нерозривно пов'язане з ідентифікацією, оцінкою та управлінням потенційними ризиками.

Доведено, що завчасне врахування потенційних загроз на етапі формування стратегії дозволяє розробити проактивні заходи для їх мінімізації або уникнення, знижуючи таким чином вразливість агробізнесу.

Визначено, що оцінка ризиків допомагає виявити потенційні перешкоди на шляху досягнення стратегічних цілей, що дозволяє коригувати плани, розробляти альтернативні сценарії та підвищувати їхню гнучкість.

Обґрунтовано, що кадровий потенціал є критично важливим внутрішнім фактором успішної інтеграції стратегічного планування та ризик-менеджменту.

Abstract.

The article is devoted to studying the organization of strategic planning as a component of agribusiness risk management.

It is established that in conditions of high uncertainty and variability of the market environment, especially intensified by martial law, effective strategic planning must be inextricably linked with identifying, assessing, and managing potential risks.

It is proven that strategic planning acts as a tool for preventive risk management. Early consideration of potential threats at the strategy formation stage allows for developing proactive measures to minimize or avoid them, thus reducing agribusiness' vulnerability.

It is determined that risk management ensures the realism and adaptability of strategic plans. Risk assessment helps identify potential obstacles to achieving strategic goals, which allows plans to be adjusted, alternative scenarios developed, and flexibility increased.

It is substantiated that human resources are a critically crucial internal factor in successfully integrating strategic planning and risk management. The availability of qualified specialists capable of conducting strategic analysis, identifying risks, and developing effective response measures is a determining condition for the effectiveness of the agrarian business management system in unstable conditions.

Martial law significantly raises the issue of integrating strategic planning and risk management in the agricultural sector.

Thus, strategic planning as an integral component of risk management is not only desirable but necessary for the effective management of modern agrarian business, especially in conditions of high uncertainty and numerous risks. Successful integration of these two functions ensures stability, adaptability, and competitiveness of agricultural enterprises in the long term.

Ключові слова: аграрний бізнес, кадровий потенціал, конкурентоздатність, ризик-менеджмент, стратегічне планування, стратегічний розвиток.

Keywords: agrarian business, human resource potential, competitiveness, risk management, strategic planning, strategic development.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному та мінливому аграрному секторі, де панують жорстка конкуренція, нестабільність цін на сировину, залежність від погодних умов, технологічні

інновації та зростаючі вимоги споживачів, ефективне управління ризиками набуває критичного значення для забезпечення стійкості та розвитку аграрних підприємств. В умовах постійних зовнішніх

і внутрішніх викликів, здатність аграрного бізнесу не лише реагувати на непередбачені обставини, але й проактивно їх передбачати та мінімізувати негативні наслідки, стає ключовим фактором успіху.

Саме в цьому контексті організація стратегічного планування виступає не просто інструментом для визначення довгострокових цілей та шляхів їх досягнення, а й невід'ємною складовою ефективною системи ризик-менеджменту. Стратегічне планування дозволяє аграрним підприємствам ідентифікувати потенційні ризики на ранніх етапах, оцінити їх можливий вплив на діяльність та розробити превентивні заходи для їх запобігання або пом'якшення.

Інтеграція ризик-менеджменту в процес стратегічного планування забезпечує комплексний підхід до управління аграрним бізнесом. Вона дозволяє не лише реагувати на вже існуючі ризики, але й враховувати їх при формуванні стратегічних цілей та виборі оптимальних шляхів їх реалізації. Такий підхід сприяє більш обґрунтованому прийняттю управлінських рішень, підвищує адаптивність підприємства до змін зовнішнього середовища та зміцнює його конкурентні позиції на ринку.

Особливо актуальною ця тема є для аграрного бізнесу України, який сьогодні функціонує в умовах значної невизначеності, пов'язаної з геополітичною ситуацією, змінами в законодавстві, коливаннями на світових ринках та зростаючим впливом кліматичних змін. Впровадження ефективною системи стратегічного планування, інтегрованої з ризик-менеджментом, дозволить вітчизняним аграрним підприємствам підвищити свою стійкість до криз, оптимізувати використання ресурсів, залучити інвестиції та забезпечити сталий розвиток у довгостроковій перспективі.

Таким чином, дослідження та впровадження ефективних механізмів організації стратегічного планування як ключового елементу ризик-менеджменту є надзвичайно важливим для забезпечення конкурентоздатності та сталого розвитку аграрного бізнесу в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання, шляхи стабілізації та стратегічне планування розвитку аграрного сектору економіки в умовах деструктивних змін національної економіки є предметом дослідження в публікаціях таких науковців: Ю. Вигівська, Т. Добрунік, О. Єранкін, О. Зоря, О. Ковбаса, І. Лепетан, Л. Михайлова, Н. Правдюк, С. Руденко, С. Турчина та ін.

Зазначені автори значно посприяли розв'язанню питань, що стосуються відстеження проблемних аспектів розвитку аграрного сектору економіки та доведення важливості запровадження регуляторних інструментів для заохочення підприємництва в агробізнесі. Проте, зважаючи на нестабільне політико-економічне становище в Україні, ці питання залишаються актуальними для подальших наукових розвідок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні організації стратегічного планування як складової ризик-менеджменту аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні стратегічний розвиток агробізнесу розуміється як складний процес якісних і кількісних змін, націлений на довгострокові успіхи та конкурентоздатність в умовах мінливого ринку [4].

Важливо зазначити, що в умовах війни розробка та впровадження стратегій розвитку підприємств аграрного бізнесу суттєво залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, які кардинально змінюють звичні підходи до стратегічного управління та вимагають від бізнесу високої здатності до пристосування [5].

Серед зовнішніх факторів ключовим є безпека, що охоплює захист виробничих засобів, працівників і шляхів постачання. Воєнні дії прямо впливають на можливість ведення сільськогосподарської діяльності, доступ до землі та збереження врожаю. Особливо гостро стоїть проблема мінунання сільськогосподарських земель, що блокує їх використання та потребує значних зусиль для розмінування. Стосовно внутрішніх факторів, то, на нашу думку, ключову роль відіграють кадри агропідприємств.

Щодо стратегічного планування в системі ризик-менеджменту агробізнесу, то його слід розуміти як процес визначення довгострокових цілей та розробки планів і дій для мінімізації потенційних негативних наслідків ризиків, що можуть вплинути на досягнення цих цілей у сільськогосподарському підприємстві.

Іншими словами, це інтеграція управління ризиками в загальний процес стратегічного планування агробізнесу. Замість того, щоб розглядати ризики окремо, стратегічне планування в контексті ризик-менеджменту передбачає:

1. Ідентифікацію потенційних ризиків – визначення всіх можливих ризиків, які можуть вплинути на діяльність агробізнесу та досягнення його стратегічних цілей. Ці ризики можуть бути пов'язані з виробництвом (погодні умови, хвороби, шкідники), ринком (коливання цін, попит), фінансами (кредитні ризики, зміни валютних курсів), законодавством, операційною діяльністю тощо.

2. Оцінку ризиків – аналіз імовірності виникнення кожного ризику та потенційного впливу на бізнес (фінансові втрати, зрив виробництва, репутаційні збитки тощо). Це допомагає визначити пріоритетні ризики, які потребують найбільшої уваги.

3. Розробку стратегій управління ризиками – визначення конкретних дій та заходів для зменшення ймовірності настання ризиків або мінімізації їхніх наслідків. Ці стратегії можуть включати, в тому числі:

– уникнення ризику (відмова від діяльності, пов'язаної з високим рівнем ризику);

– зменшення ризику (впровадження заходів контролю для зниження ймовірності або впливу ризику, наприклад, страхування, диверсифікація культур, використання стійких сортів);

– передача ризику (перекладання відповідальності за ризик на третю сторону, наприклад, через контрагування, хеджування);

– прийняття ризику (усвідомлене рішення прийняти ризик і не вживати спеціальних заходів для його управління. Зазвичай застосовується для ризиків з низькою ймовірністю та незначним впливом).

4. Інтеграцію стратегій управління ризиками в стратегічні плани – включення розроблених заходів управління ризиками в загальні стратегічні плани агробізнесу. Це означає, що при прийнятті стратегічних рішень враховуються потенційні ризики та способи їхнього контролю.

5. Моніторинг та перегляд – постійне відстеження ризиків та ефективності впроваджених стратегій, а також періодичний перегляд планів у зв'язку зі змінами внутрішнього та зовнішнього середовища.

Зазначимо, що управління ризиками не є відокремленою функцією, а органічно інтегроване в усі аспекти діяльності підприємств аграрного бізнесу. Сьогодні це центральний елемент менеджменту, що поєднує врахування ризиків зі стратегічними цілями та пронизує різні сфери корпоративного управління. Отже, між системами управління ризиками та управління підприємством існує тісний взаємозв'язок, що передбачає їхнє нерозривне співіснування та взаємодію, яка може проявлятися на структурному (як єдина цілісна система), процесуальному (через інтеграцію в процеси прийняття рішень) та цілеспрямованому (через спільний набір стратегічних цілей) рівнях [8].

Отже, стратегічне планування відіграє важливу роль в системі ризик-менеджменту агробізнесу, що проявляється у:

– підвищенні стійкості – допомагає агробізнесу бути більш стійким до непередбачуваних подій та криз;

– покращенні прийняття рішень – забезпечує більш обґрунтовані та зважені стратегічні рішення з урахуванням потенційних ризиків і можливостей;

– оптимізації використання ресурсів – дозволяє ефективніше розподіляти ресурси на заходи з управління найбільш значущими ризиками;

– збільшенні прибутковості – мінімізація втрат від ризиків сприяє збереженню та зростанню прибутковості агробізнесу;

– підвищенні довіри інвесторів та кредиторів – демонструє відповідальний підхід до управління бізнесом та його стабільність.

Тож, стратегічне планування в системі ризик-менеджменту є невід'ємною частиною успішного та сталого розвитку агробізнесу в умовах мінливого та невизначеного сільськогосподарського середовища.

Головною метою стратегічного планування у аграрному бізнесі є підвищення стійкості, конкурентоздатності та забезпечення сталого розвитку

підприємства шляхом інтеграції ідентифікації, оцінки та реагування на потенційні ризики в процес формування та реалізації стратегічних цілей. Вона включає в себе такі ключові аспекти, в тому числі:

– проактивне управління ризиками. Замість реактивного підходу до вже існуючих проблем, стратегічне планування дозволяє виявляти потенційні ризики на ранніх етапах, ще до того, як вони можуть завдати значної шкоди бізнесу;

– інтеграцію ризиків у процес прийняття стратегічних рішень. Розгляд потенційних ризиків стає невід'ємною частиною процесу формування стратегічних цілей, вибору стратегій та розподілу ресурсів. Це дозволяє приймати більш обґрунтовані та зважені рішення.;

– мінімізацію негативного впливу ризиків. Завдяки завчасно розробленим планам реагування та превентивним заходам, стратегічне планування допомагає зменшити ймовірність настання негативних подій та пом'якшити їх наслідки у разі виникнення;

– підвищення адаптивності та гнучкості бізнесу. Врахування потенційних ризиків у стратегічних планах робить підприємство більш підготовленим до непередбачених змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі, підвищуючи його здатність швидко адаптуватися до нових умов;

– забезпечення сталого розвитку. Ефективне управління ризиками, інтегроване в стратегічне планування, сприяє довгостроковій стабільності та зростанню аграрного бізнесу, захищаючи його від криз та забезпечуючи досягнення стратегічних цілей;

– оптимізацію використання ресурсів. Розуміння потенційних ризиків дозволяє більш ефективно розподіляти ресурси, спрямовуючи їх на заходи з запобігання ризикам або мінімізації їх наслідків, а також на реалізацію стратегічних можливостей.

Стратегічне планування, виступаючи ключовим елементом ризик-менеджменту, є інструментом для забезпечення довгострокового успіху аграрного бізнесу в умовах невизначеності та мінливості ринкового середовища.

Аналіз наукових джерел щодо теми дослідження [1, 2, 3, 6, 7] дозволяє згрупувати загальні етапи стратегічного планування, які можуть бути застосовані до ризик-менеджменту в аграрному бізнесі (Рис. 1), в тому числі:

1. Визначення цілей та завдань. На цьому етапі визначаються стратегічні цілі аграрного бізнесу та завдання ризик-менеджменту, спрямовані на їх досягнення.

2. Ідентифікація ризиків. Виявляються потенційні ризики, які можуть вплинути на діяльність аграрного підприємства. Ці ризики можуть бути пов'язані з природними факторами, ринковими коливаннями, технологічними змінами, фінансовими аспектами тощо.

3. Аналіз ризиків. Оцінюється ймовірність виникнення кожного ідентифікованого ризику та потенційний вплив на бізнес. Це допомагає визначити

пріоритетні ризики, які потребують особливої уваги.

4. Розробка стратегій ризик-менеджменту. На цьому етапі розробляються стратегії та методи для

управління пріоритетними ризиками. Це може включати запобігання ризикам, їх мінімізацію, передачу (наприклад, страхування) або прийняття.

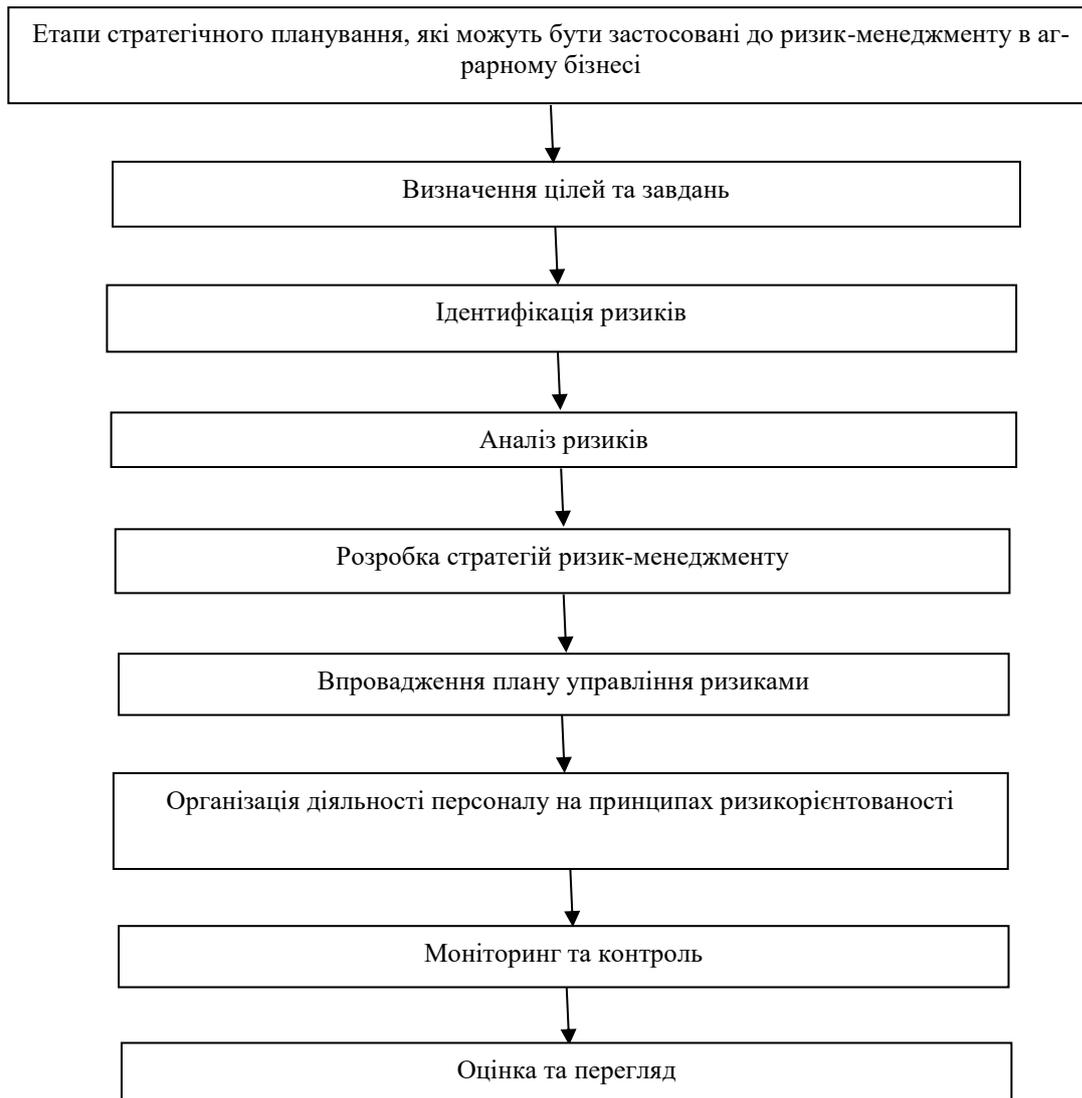

Рис. 1 Етапи стратегічного планування, які можуть бути застосовані до ризик-менеджменту в аграрному бізнесі

Джерело: складено автором на підставі [1, 2, 3, 6, 7].

5. Впровадження плану управління ризиками. Розроблені стратегії та методи впроваджуються в операційну діяльність аграрного підприємства.

6. Організація діяльності персоналу на принципах ризикорієнтованості. Така діяльність передбачає управління кадрами з урахуванням потенційних ризиків та можливостей. Це означає, що рішення щодо найму, навчання, розвитку та мотивації працівників приймаються на основі аналізу ризиків для досягнення цілей організації та мінімізації негативних наслідків. Такий підхід дозволяє більш ефективно використовувати людські ресурси та підвищувати стійкість бізнесу.

7. Моніторинг та контроль. Здійснюється постійний моніторинг ефективності впроваджених заходів управління ризиками та контроль за виникненням нових ризиків. За потреби вносяться корективи до плану управління ризиками.

8. Оцінка та перегляд. Періодично проводиться оцінка ефективності всього процесу ризик-менеджменту та перегляд стратегій управління ризиками з урахуванням змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі аграрного бізнесу.

Таким чином, стратегічне планування, виступаючи ключовим елементом ризик-менеджменту, є інструментом для забезпечення довгострокового успіху аграрного бізнесу в умовах невизначеності та мінливості ринкового середовища.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки щодо організації стратегічного планування як невід'ємної частини ризик-менеджменту в аграрному бізнесі:

1. Інтеграція стратегічного планування та ризик-менеджменту є ключовим фактором стійкості та конкурентоздатності аграрних підприємств. В

умовах високої невизначеності та мінливості ринкового середовища, особливо посилені війсьним станом, ефективне стратегічне планування повинно бути нерозривно пов'язане з ідентифікацією, оцінкою та управлінням потенційними ризиками.

2. Стратегічне планування виступає інструментом превентивного ризик-менеджменту. Завчасне врахування потенційних загроз на етапі формування стратегії дозволяє розробити проактивні заходи для їх мінімізації або уникнення, знижуючи таким чином вразливість агробізнесу.

3. Ризик-менеджмент забезпечує реалістичність та адаптивність стратегічних планів. Оцінка ризиків допомагає виявити потенційні перешкоди на шляху досягнення стратегічних цілей, що дозволяє коригувати плани, розробляти альтернативні сценарії та підвищувати їхню гнучкість.

4. Ефективна організація стратегічного планування включає в себе:

- визначення чітких стратегічних цілей з урахуванням ризиків та можливостей;
- проведення комплексного аналізу ризиків на всіх етапах стратегічного планування;
- розробку заходів з управління ризиками як складової стратегічних ініціатив;
- впровадження системи моніторингу та контролю за реалізацією стратегії та зміною ризикового середовища.
- залучення всіх ключових стейкхолдерів до процесу стратегічного планування та ризик-менеджменту.

5. Військовий стан суттєво актуалізує питання інтеграції стратегічного планування та ризик-менеджменту в аграрному секторі. Безпекові ризики, порушення логістичних ланцюгів, втрата кадрового потенціалу та інші наслідки війни вимагають переосмислення традиційних підходів до стратегічного управління та посилення ролі ризик-менеджменту у забезпеченні виживання та подальшого розвитку аграрних підприємств.

6. Кадровий потенціал є критично важливим внутрішнім фактором успішної інтеграції стратегічного планування та ризик-менеджменту. Наявність кваліфікованих фахівців, здатних здійснювати стратегічний аналіз, ідентифікувати ризики та розробляти ефективні заходи реагування, є визначальною умовою ефективності системи управління аграрним бізнесом в умовах нестабільності.

Таким чином, організація стратегічного планування як невід'ємної складової ризик-менеджменту є не просто бажаним, а необхідним елементом ефективного управління сучасним аграрним бізнесом, особливо в умовах високої невизначеності та численних ризиків. Успішна інтеграція цих двох функцій забезпечує стійкість, адаптивність та конкурентоздатність аграрних підприємств у довгостроковій перспективі.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку конкретних методологічних підходів та інструментів інтеграції стратегічного планування та ризик-менеджменту для різних типів аграрних підприємств з урахуванням специфіки воєнного та післявоєнного періодів.

Список використаних джерел

1. Вигівська Ю.І. Моделювання діяльності підприємств агропромислового комплексу. Агросвіт. 2011. №16. С. 6–9.
2. Добрунік Т., Кузнецова О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. Економіка та суспільство. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>
3. Єранкін О.О. Маркетинг підприємств АПК в умовах глобалізації: [монографія]. К.: КНЕУ, 2009. 423 с.
4. Зоря О. П. Теоретико-методологічні засади формування стратегії розвитку аграрних підприємств. Інфраструктура ринку. 2019. № 33. С. 171–177.
5. Ковбаса О.М. Компоненти стратегічного розвитку аграрного підприємництва в Україні. Економіка та суспільство. Вип. 67.2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-123>
6. Михайлова Л. І., Турчина С. Г. Кадровий менеджмент в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Суми: Козацький вал, ВАТ «СОД», 2009. 240 с.
7. Правдюк Н.Л., Лепетан І.М., Бурко К.В. Тактичний та стратегічний менеджмент підприємств: обліковий аспект: монографія. Вінниця. Видавництво ФОП Кушнір Ю.В. 2020. 448 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/25408.pdf>
8. Руденко С., Гіржева О., Рижикова Н., Накісько О. Ризик-менеджмент у системі антикризового стратегічного управління аграрних підприємств. Modeling the development of the economic systems, (3), 2023. С. 155–162. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-9-21>

JURISPRUDENCE

УДК 342.9

Астахов Д.С.
Купін А.П.

Національний університет «Запорізька політехніка»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Astahov D.S.
Kupin A.P.

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION SUPPORT SYSTEMS FOR LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Анотація.

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку систем інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності в Україні та світі. Проаналізовано ключові інновації у сфері цифрових технологій, аналітики великих даних, штучного інтелекту та інформаційної безпеки, що застосовуються правоохоронними органами. Розкрито основні виклики, які постають перед правоохоронною системою в умовах інформаційного суспільства, а також запропоновано шляхи інтеграції сучасних IT-рішень у правозастосовну практику. Особливу увагу приділено питанням міжвідомчої інтеграції інформаційних платформ, захисту персональних даних та розвитку цифрової грамотності співробітників поліції.

Abstract

The article examines current trends in the development of information support systems for law enforcement activities in Ukraine and worldwide. It analyzes key innovations in the fields of digital technologies, big data analytics, artificial intelligence, and information security applied by law enforcement agencies. The main challenges facing the law enforcement system in the context of the information society are outlined, along with proposed ways to integrate modern IT solutions into law enforcement practices. Special attention is given to issues of interagency integration of information platforms, personal data protection, and the development of digital literacy among police personnel.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, правоохоронна діяльність, великі дані, штучний інтелект, кібербезпека, цифрова трансформація, криміналістичні системи, національна безпека.

Key words: information support, law enforcement activities, big data, artificial intelligence, cybersecurity, digital transformation, forensic systems, national security.

Правоохоронна діяльність у XXI столітті неможлива без ефективного інформаційного забезпечення. Швидка еволюція цифрових технологій формує нові підходи до збирання, обробки, аналізу та обміну інформацією, що прямо впливає на якість превентивної роботи, оперативної-розшукової діяльності та розслідування злочинів. В умовах війни, гібридних загроз та зростання кіберзлочинності ці питання набувають особливої актуальності.

Інформаційне забезпечення правоохоронної діяльності набуває вирішального значення в умовах цифровізації суспільства. Сучасні технології відкривають широкі можливості для ефективнішої боротьби зі злочинністю, забезпечення безпеки громадян та захисту національних інтересів. Водночас ці процеси вимагають збалансованого підходу до технічного, правового та етичного аспектів цифрової трансформації правоохоронних органів. Впровадження сучасних IT-рішень має здійснюватися в межах правової держави, з урахуванням міжнародних стандартів прав людини.

Інформаційні технології і системи (IT/С) – це перш за все інструмент, що служить для досягнення

поставлених цілей шляхом координації виробничо-інформаційних процесів. Але просте володіння цим інструментом, як і будь-яким іншим, ще не гарантує успіху, в той час як його відсутність рівнозначна повному провалу. Тому головна відзнака сучасних IT/С – не кількість засобів, витрачених на їх розробку і впровадження, а додана ними вартість. Щоб інвестиції приносили користь, необхідно вміти використовувати IT, а не просто володіти ними. Володіння інструментом інформаційних технологій – необхідна, але ще недостатня умова успіху в бізнесі.

Дійсний ключ до інформаційних технологій – це знання, вміння цілеспрямовано координувати дії інших в суспільно-виробничих процесах. Без цих знань інформаційні технології залишається інструментом, і не більше того, просто «кусом заліза» з програмним забезпеченням. Інструментом потрібно вміти користуватись, причому там, де це необхідно. Саме знання, а не гроші стають головною формою капіталу сучасного світу. Знання, що визначаються як «цілеспрямована координація

діяльності», стають найбільш продуктивною формою капіталу. Праця (виконання операцій) стає роботою (узгодженням операцій), а робота перетворюється в роботу зі знаннями, яку краще виконують незалежні спеціалісти, що самостійно супроводжують виробничі процеси, керують ними і безпосередньо отримують за це винагороду. [1]

ІТ/С в найближчій перспективі створюють масове виробництво на замовлення (МС - mass customization), яке буде представляти собою новий спосіб розробки, виробництва, продажу і розповсюдження товарів і послуг: індивідуалізованих, виготовлених у відповідності з вимогами конкретних покупців і таких, які продаються за ціною серійних стандартних виробів.

У такому розумінні МС виникають з синтезу двох традиційних підходів: масового виробництва і виготовлення на замовлення. МС за рахунок розвитку ІТ/С збережуть кращі властивості обох підходів: низьку вартість і високу якість. Саме ІТ/С стануть інструментами проектування і створення відповідних продуктів і їх індивідуалізації. Виробництво товарів і послуг, які ідеально і надовго задовільняють конкретного покупця без будь-яких значних компромісів між ціною, якістю і часом поставки ввійде в число нових технологічних можливостей виробників. Організація і обслуговування МС буде здійснюватись засобами ІТ/С. Мета виробників майбутнього полягатиме не в тому, щоб виробляти на замовлення товари і послуги, а в тому, щоб виробляти на замовлення вартість для конкретних людей. Відповідними інструментами стануть вартісні ланцюжки конкретного покупця й ініційовані покупцем схеми виробництва, реалізація яких буде покладатися на відповідні компоненти ІТ/С. [1]

Загальноприйнятої класифікації комп'ютерних інформаційних систем не існує, тому доцільно їх класифікувати за певними ознаками: сферою діяльності: державні, територіальні, галузеві, підприємств, рівнем автоматизації процесів управління: інформаційно-пошукові, інформаційно-відповідкові, інформаційно-керуючі, системи підтримки прийняття рішень, інтелектуальні. ступенем централізації обробки інформації: централізовані, децентралізовані, інформаційні системи колективного використання; ступенем інтеграції функцій: багаторівневі з інтеграцією за рівнями управління, багаторівневі з інтеграцією за рівнями планування. [2]

Стан інформатизації та проблеми, які потребують розв'язання, а саме підвищення ефективності роботи і взаємодії через максимальне використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації завдань органами системи МВС, визначено серед основних підходів з досягнення цілей стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України.

Одночасно розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», запровадження єдиної ін-

формаційної системи МВС, а також розвиток сучасних електронних технологій у найбільш актуальних напрямках діяльності органів виконавчої влади, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, визначено серед основних завдань модернізації державного управління за допомогою інформаційнокомунікаційних технологій (далі - ІКТ) у сфері охорони прав і свобод людини. [3]

Визначення цих завдань пріоритетними на рівні Уряду масштабів і динаміки застосування інформаційно-комунікаційних технологій, як інструменту реалізації владних повноважень у сферах відповідальності Міністерства та підтверджує необхідність реалізації галузевої програми інформатизації.

З моменту затвердження Концепції інформатизації Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, продовжували відбуватись автономні процеси розвитку відокремлених автоматизованих інформаційних систем по кожному напрямку діяльності. Такий стан речей не відповідає сучасним вимогам до організації інформаційних взаємодій та якості інформаційних ресурсів. Процеси інформатизації потребують переосмислення, що обумовлено сучасними викликами для МВС, як багатопрофільного цивільного відомства, що координує діяльність органів, які реалізують державну політику у сфері внутрішніх справ. Кардинально змінилося ставлення до забезпечення інформаційних потреб, необхідна комплексна реорганізація та оптимізація відомчих інформаційних ресурсів, створення базового інструменту для автоматизації управлінських процесів системи органів внутрішніх справ, а також інтеграція до загальнодержавної системи інформаційних ресурсів та сервісів. Системна інтеграція повинна стати основним інструментом формування приватно-державного партнерства у напрямку створення сервісєнтованого інформаційного середовища. Потрібна не «реформа» існуючого, а створення нового інструменту з врахуванням міжнародного досвіду та найкращих практик.

Вище зазначений комплекс проблем ускладнює можливість ефективного виконання завдань, віднесених до сфер відповідальності Міністерства внутрішніх справ, а також уповільнює налагодження електронної взаємодії апарату Міністерства та його територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, Національної гвардії України, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України (далі - ЦОВВ), з іншими органами державної влади, а також місцевого самоврядування. Робота з удосконалення міжвідомчої взаємодії вважається МВС одним із пріоритетних напрямів, про що свідчать практичні заходи. МВС систематично отримує від державних

органів звернення щодо: встановлення достовірності ідентифікації особи, чинності документів, статусу особи в кримінальному провадженні та інше, відповідна інформація надається на запити Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Пенсійного фонду, Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури України, Національного банку України, Міністерства соціальної політики, Державної судової адміністрації та ін. Наразі взято курс на організацію інформаційної взаємодії з державними органами за межами сфери правоохоронної діяльності. Вже організовано взаємодію з електронними ресурсами Національного банку України, з відповідними пропозиціями до МВС звернулося Міністерство юстиції України, Національне Агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами. [4]

Разом з тим, обмін інформацією між ресурсами державних органів відбувається за принципом формування запиту та відповіді безпосередньо користувачем, тоді як доцільно забезпечити автоматизований доступ у межах повноважень і агрегацію даних.

До цього часу залишається неузгодженою архітектура взаємодії між автоматизованими інформаційними системами, бракує стандартизованих інтеграційних інтерфейсів для обміну даними.

Таким чином, поточна ситуація характеризується відсутністю стратегічних планів розвитку складових частин інфраструктури – серверного обладнання, систем зберігання даних, телекомунікаційного обладнання, систем захисту інформації.

Утворено велику кількість інформаційних баз (банків) даних і картотек та дрібних обчислювальних центрів, що значно ускладнює систематизацію, зберігання та аналітичну обробку інформації, як наслідок відсутність достовірних статистичних відомостей про ефективність реалізації підрозділами системи МВС та ЦОВВ завдань, віднесених до сфер їх відповідальності, що в свою чергу унеможливує як належне перспективне прогнозування, так і оперативне прийняття дієвих управлінських рішень.

Актуальним для органів системи МВС є завдання з розширення спектру сервісних послуг для населення. Забезпечено повноцінне функціонування територіальних сервісних центрів, здійснюються реєстраційні операції із транспортними засобами. Запроваджено електронні послуги, серед іншого, замовлення довідки про несудимість. Взято участь в розбудові громадської ініціативи – інтерактивного багатофункціонального онлайн-проєкту «Взаємодія поліції та громади», що сприяє налагодженню комунікації між поліцією та громадами міст і містечок України. Проєкт мав дві складові: сервіси «Спитай поліцейського» та «Електронний кабінет дільничного». Перший сервіс дає можливість просто та швидко отримати відповіді, як від представників поліції так і кваліфікованих юристів.

Наразі, сервісні послуги, у тому числі в електронній формі, надаються різними органами системи МВС, разом з тим, до цього часу відсутня уніфікована система електронної взаємодії між населенням та підрозділами системи МВС та ЦОВВ в процесі надання послуг, що призводить до втрати часу та створює перешкоди для вчасного та якісного обслуговування фізичних та юридичних осіб. У той же час, в результаті створення Єдиного державного демографічного реєстру, що функціонує в системі МВС, започатковано використання унікального номеру запису реєстру, що є єдиним ідентифікатором особи, який присвоюється людині один раз (при реєстрації народження), в ньому міститься зашифрована інформація про стать та дату народження людини. Використання вказаного унікального номеру обмежено цим реєстром, тоді як запровадження єдиної інтегрованої інформаційної системи дозволить використовувати цей номер як фундамент для надання населенню електронних послуг на базі єдиного онлайн-сервісу з використанням інструментів швидкого та безпечного доступу до державних реєстрів.

Недосконала нормативно-правова база (наявність десятків неузгоджених наказів, угод, протоколів та регламентів, підготовка яких здійснювалася несистемно та вибірково) перешкоджає повноцінній інформаційній взаємодії. Діяльність підрозділів системи МВС та ЦОВВ у сфері інформатизації регулюють десятки нормативно-правових актів, які регулюють функціонування, використання та порядок обміну інформацією між ресурсами, розпорядниками яких є різні органи державної влади. Незважаючи на значні зусилля, витрачені на розробку цих документів, нормативно-правова база у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій не відповідає сучасним вимогам і темпу розвитку, правове регулювання діяльності носить громіздкий, суперечливий і взаємодоповнюючий характер у різних нормативно-правових актах, тому вимагає уніфікації та гармонізації, у тому числі з нормами європейського законодавства. Організація ефективної електронної взаємодії інформаційних ресурсів і забезпечення їх належної якості потребує розробки та впровадження нового, системного, нормативно-правового і організаційно-методичного середовища.

Відсутність єдиних стандартів та класифікаторів для забезпечення функціонування інформаційних автоматизованих систем призводить до розрізненості форматів накопичення та зберігання інформації, неможливості реалізації принципу інтегрованості інформаційних ресурсів. Використовуються морально застарілі технології обробки і передачі інформації та ІТ-продукти, які побудовано на технологіях різних генерацій, що призводить до нескоординованих витрат матеріально-технічних і часових ресурсів, проблем при локальному пошуку даних, так і при обміні інформацією із зовнішніми ресурсами.

Існує потреба у заходах з підвищення рівня кіберзахисту галузевих інформаційних ресурсів та

впровадження і забезпечення функціонування систем управління інформаційною безпекою в підрозділах системи МВС та ЦОВВ, процеси із розбудови ІТ – інфраструктури повинні відбуватися у тісній взаємодії із структурованою безпекою.

Важливим завданням є перебудова системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб підрозділів системи МВС та ЦОВВ, що забезпечуватимуть функціонування електронних інформаційних ресурсів, та підтримання їх знань на рівні, необхідному для якісного виконання покладених завдань.

Сукупність вищезгаданих факторів зумовлює потребу у виробленні і закріпленні нових концептуальних основ розбудови галузевої інформатизації, що дозволить підвищити ефективність виконання завдань, віднесених до сфер впливу МВС, а також своєчасно реагувати відповідно до мінливості суспільних відносин.

Література:

1. Виганяйло С. М. Інформаційне забезпечення професійної діяльності: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2021. 110 с.

2. Сезонова, І. К. Інформатика для правоохоронців: навч. посіб. / І. К. Сезонова; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2015. – 182 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1311>

3. Вишня В. Б. Основи інформаційної безпеки: навч. посіб. / В.Б. Вишня, О.С. Гавриш, Е.В. Рижков. Дніпро: ДДУВС, 2020. 128 с. <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4206>

4. Заплотинський Б.А. Інформаційні технології в юридичній діяльності. Посібник. Київський інститут інтелектуальної власності та права НУ “Одеська юридична академія”, кафедра інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності, 2018.–108с

Астахов Д.С.

Купін А.П.

Національний університет «Запорізька політехніка»

**ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ**

Astahov D.S.

Kupin A.P.

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

**CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL
ENSURING OF PUBLIC ORDER****Анотація.**

У статті здійснено комплексний аналіз системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку в Україні. Розглянуто основні завдання, функції та повноваження органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у забезпеченні публічного порядку. Особливу увагу приділено аналізу системи охорони публічного порядку. Запропоновано напрямки удосконалення нормативного забезпечення та координації дій суб'єктів системи.

Abstract.

The article presents a comprehensive analysis of the system of subjects involved in the administrative and legal ensuring of public order in Ukraine. It examines the main tasks, functions, and powers of executive authorities, local self-government bodies, and civil society institutions engaged in maintaining public order. Particular attention is given to the analysis of the public order protection system. The article also proposes directions for improving regulatory support and the coordination of actions among the system's subjects.

Ключові слова: публічний порядок, адміністративне право, правоохоронні органи, Національна поліція, громадська безпека, муніципальна варта, адміністративно-правове регулювання, суб'єкти управління.

Key words: public order, administrative law, law enforcement agencies, National Police, public safety, municipal guard, administrative and legal regulation, governing entities.

Публічний порядок є невід'ємною умовою нормального функціонування демократичного суспільства та правової держави. Забезпечення цього порядку потребує чіткої організації діяльності різних суб'єктів, насамперед у сфері адміністративного права. З огляду на актуальні виклики сьогодення, зокрема агресію проти України та трансформацію органів державного управління, зростає потреба у переосмисленні функціонального наповнення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку.

На нашу думку, систему охорони публічного порядку необхідно розглядати як соціально об'єктивну систему, котра складається з комплексу правових засобів, методів і гарантій, за допомогою яких забезпечується охорона суспільних відносин від протиправних посягань, а також діяльність спеціальних державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, об'єднань громадян, уповноважених законом забезпечувати публічний порядок і безпеку.

Зазвичай систему охорони публічного порядку тлумачать у широкому та вузькому аспектах. У широкому розумінні – це діяльність усіх учасників суспільних відносин, спрямована на забезпечення публічного порядку, додержання прав і свобод людини, їх реалізацію, а також дотримання законності і правопорядку.

Суб'єктами охорони публічного порядку у вузькому розумінні є державні спеціальні органи, уповноважені на забезпечення владної діяльності із захисту суспільних відносин у сфері охорони публічного порядку; громадські організації та об'єднання громадян; окремі громадяни, які можуть здійснювати повноваження з охорони публічного порядку у визначених законом межах і формах.

Переходячи до характеристики системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку, передусім варто звернути увагу на те, що сьогодні в теорії адміністративного права відсутній загальноприйнятий підхід до класифікації суб'єктів забезпечення публічного порядку.

Проаналізувавши найбільш поширені підходи, можна дійти до висновку, що цих суб'єктів доцільно ділити на дві групи, а саме: загальні та спеціальні.

В основу запропонованої класифікації суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку покладено такий критерій, як особливості їх компетенції [1].

Загальні суб'єкти визначають засади внутрішньої політики держави і стратегію державного управління у сфері внутрішньої безпеки, зокрема публічної безпеки та порядку, як у звичайних

умовах життєдіяльності, так і в умовах виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій. Такі суб'єкти наділені широкими владними повноваженнями, що дають їм змогу вирішувати в основному конституційно й законодавчо закріплені стратегічні завдання в зазначеній сфері, а також реалізувати державну політику щодо забезпечення внутрішньої безпеки та порядку.

До них належать:

Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Рада національної безпеки і оборони України тощо.

До спеціальних суб'єктів забезпечення публічного порядку можна зарахувати органи виконавчої влади й правоохоронні органи, діяльність яких безпосередньо спрямована на здійснення заходів щодо забезпечення захисту об'єктів публічної безпеки та порядку.

До них належать: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України тощо.

Особливу увагу необхідно приділити аналізу завдань, які мають входити до компетенції суб'єктів охорони публічного порядку. Так, аналіз наукової літератури та чинного законодавства дає нам можливість виокремити такі загальні завдання:

– по-перше, розробка й реалізація нормативно-правових актів у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки;

– по-друге, створення умов для сталого й ефективного нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, фінансового, інформаційного та іншого забезпечення публічного порядку й безпеки;

– по-третє, здійснення контрольно-наглядової діяльності в зазначеній сфері.

Система суб'єктів, які безпосередньо виконують завдання з охорони публічного порядку, має включати органи виконавчої влади, підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, а також громадські організації та окремих громадян за умови, що всі вони або кожен із них окремо здійснюють чи здійснювали заходи щодо охорони та зміцнення публічного порядку, запобігання правопорушенням, боротьби зі злочинністю.

Суб'єкти охорони публічного порядку мають особливий правовий статус, що пов'язаний із їх компетенцією й повноваженнями [3]. Відразу ж зауважимо, що наукове дослідження питання про сутність правового статусу суб'єктів охорони публічного порядку має принципове значення, оскільки дає змогу на рівні науковотеоретичних узагальнень більш повно вивчити особливості їх будови, структури, порядок функціонування й на цій основі розробити такий варіант закріплення правового статусу окремих суб'єктів охорони публічного порядку в нормативних актах, який забезпечував би їх найвищу ефективність.

У загальному розумінні правовий статус – це встановлене нормами права наявне становище суб'єкта в певній системі.

Спеціальний правовий статус суб'єкта охорони публічного порядку являє собою сукупність його прав, обов'язків, заборон і відповідальності, встановлених законодавством і притаманних тільки йому.

Спеціальним правовим статусом у сфері охорони публічного порядку наділені спеціально уповноважені органи, які спрямовують свою діяльність на розроблення та реалізацію заходів, пов'язаних із процесами виявлення, нейтралізації, обмеження чи подолання антигромадських вчинків, що посягають або можуть посягати на стан публічного порядку.

Зокрема, спеціальним правовим статусом суб'єкта охорони публічного порядку наділені Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші центральні виконавчі органи, прокуратура тощо.

До основних елементів спеціального правового статусу суб'єктів охорони публічного порядку необхідно зарахувати їх призначення, завдання, функції, а також конкретні владні повноваження.

У своїй сукупності ці елементи становлять основу правового статусу й утворюють правосуб'єктність будь-якого суб'єкта системи охорони публічного порядку [4].

Кожний суб'єкт охорони публічного порядку, залежно від правового статусу, має свої компетенції та повноваження, визначені в законі. Також діяльність таких суб'єктів має здійснюватись із дотриманням певних принципів. Основними з них є такі:

а) верховенство права;

б) верховенство закону;

в) рівність усіх перед законом;

г) забезпечення повного й реального здійснення суб'єктивних прав; д) незалежне й ефективне правосуддя;

е) ефективна робота всіх правоохоронних органів тощо.

Основним суб'єктом охорони публічного порядку є Національна поліція України. Саме на неї покладається завдання стосовно реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, організації й координації діяльності правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та охорони публічного порядку.

Завдання й функції Національної поліції як складової частини правоохоронної системи України регулюється Законом України «Про Національну поліцію», на прийняття якого вплинула низка політичних, економічних і соціальних чинників, а саме: європейський вибір розвитку України, подальша демократизація суспільного життя, зростання пріоритету загальнолюдських цінностей, утвердження верховенства права тощо. Саме вони поставили на порядок денний необхідність визначити нові завдання щодо реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, усебічного укріплення публічного порядку й законності [2].

Діяльність поліції у сфері охорони публічного порядку базується на принципах: верховенства закону, провадження діяльності відповідних підрозділів поліції виключно з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань; єдності системи правоохоронних органів України, її максимальної економічності і гнучкості структурної побудови; пріоритету орієнтації служби й підрозділу на вирішення завдань боротьби зі злочинністю та підтримання публічного порядку; тісної співпраці з місцевими органами державної виконавчої влади щодо забезпечення правопорядку на їхніх територіях; участі в наданні соціальної та правової допомоги громадянам; сприяння в межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Між тим поліція – не єдиний орган, що відповідає за забезпечення публічного порядку. Реалізація цього завдання лежить у площині спільного відання держави та її органів, а також органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян. Особливу увагу в дослідженні пропонуємо приділити саме органам місцевого самоврядування, на які, згідно з чинним законодавством, поряд з іншими функціями життєзабезпечення громадян покладено виконання також правоохоронної функції.

Покладання цієї функції на органи місцевого самоврядування є необхідною умовою функціонування самого місцевого самоврядування; забезпечення на території громади режиму законності; підтримки взаємодії всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, інших державних і недержавних органів та організацій, які здійснюють функції нагляду й контролю за дотриманням законодавства в різних сферах суспільного життя громади.

Правоохоронна функція може здійснюватись органами місцевого самоврядування в найрізноманітніших формах: контролю, організації, взаємодії, забезпечення фінансування охоронних заходів, правотворчих і правозастосовних заходах тощо. Виконуючи правоохоронну функцію, органи місцевого самоврядування реалізують повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян на території обслуговування.

Проаналізувавши роль і місце органів місцевого самоврядування в охороні публічного порядку, можна дійти до таких висновків:

- єдиної й цілісної системи заходів місцевого самоврядування в охороні публічного порядку на території громади не існує;

- сьогодні назріла необхідність проведення реформи системи органів місцевого самоврядування, зокрема щодо посилення їх ролі та можливостей у забезпеченні публічного порядку на території обслуговування;

- органи місцевого самоврядування, а також їхні структурні підрозділи, на яких покладаються функції з охорони публічного порядку, не є повноцінним і самостійним складовим елементом системи органів охорони публічного порядку Міністерства внутрішніх справ України.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення публічного порядку в Україні є багаторівневою та динамічною. Вона охоплює широкий спектр державних і недержавних організацій, що виконують профілактичні, охоронні, координаційні та контрольні функції. Для досягнення ефективності в забезпеченні публічного порядку необхідна не лише правова визначеність, а й системна міжвідомча співпраця, активне залучення громадянського суспільства та сучасні підходи до публічного управління.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. Змінена та доповнена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/page>.

3. Батраченко О.В. Поняття та ознаки публічного порядку як об'єкта адміністративно-правової охорони / О.В. Батраченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.29-2/part_3/20.pdf.

4. Подоляка А. Громадський порядок: сутність, поняття та форми забезпечення / А. Подоляка // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009.

Ведмеденко Максим Павлович

*Курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Нагорний Олег Романович

*Курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Копилов Едуард Володимирович

*Викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної Поліції України,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495075>

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ОРД ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Vedmedenko Maksym Pavlovych

Nahorniy Oleg Romanovych

Kopylov Eduard Vladimirovich

FORMATION OF THE METHODS OF PROSECUTORAL INSPECTION OF THE ACTIVITY OF THE ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE MINDS OF THE MILITARY STAN

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування методики прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану. У роботі розглянуто законодавчі підстави здійснення прокурорського контролю відповідно до Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», Конституції України та Кримінального процесуального кодексу. Проаналізовано проблеми, що виникають у зв'язку з обмеженим доступом до інформації, складністю документообігу та підвищеною оперативною напруженістю в умовах війни. Зазначено, що недосконалість нормативно-правового регулювання та відсутність уніфікованої процедури скасування незаконних рішень у сфері ОРД знижує ефективність прокурорського нагляду. Запропоновано напрями вдосконалення методики прокурорського нагляду, зокрема щодо процесуального супроводу ОРС, взаємодії між органами слідства і прокуратурою.

Abstract.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the methodology of prosecutorial supervision over the implementation of operational and investigative activities by units of the National Police of Ukraine under martial law. The work considers the legislative grounds for the implementation of prosecutorial control in accordance with the Laws of Ukraine "On Operational and Investigative Activities", "On the Prosecutor's Office", the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code. The problems arising from limited access to information, the complexity of document circulation and increased operational tension in wartime are analyzed. It is noted that the imperfection of regulatory and legal regulation and the absence of a unified procedure for the cancellation of illegal decisions in the field of ORD reduce the effectiveness of prosecutorial supervision. Directions for improving the methodology of prosecutorial supervision are proposed, in particular regarding procedural support for ORD, interaction between investigative bodies and the prosecutor's office.

Ключові слова. *Нагляд, оперативно-розшукова діяльність, Національна поліція України, воєнний стан, законність, права людини, прокуратура, повноваження прокурора, кримінальне провадження, нормативно-правове регулювання, оперативно-розшукова справа, негласні заходи, методика нагляду, конституційні гарантії, досудове розслідування.*

Keywords. *Surveillance, operational and investigative activities, National Police of Ukraine, martial law, legality, human rights, prosecutor's office, prosecutor's powers, criminal proceedings, regulatory and legal regulation, operational and investigative case, covert measures, supervision methodology, constitutional guarantees, pre-trial investigation.*

У теперішніх умовах збройної агресії проти України питання забезпечення законності у сфері діяльності правоохоронних органів, зокрема оперативно-розшукової, набуває особливої ваги. Націо-

нальна поліція України, виконуючи функції з протидії злочинності, активно застосовує заходи оперативно-розшукового характеру, які мають підвищений ризик порушення прав та свобод людини, особливо в умовах дії правового режиму воєнного

стану. Зважаючи на це зростає значення ефективного прокурорського нагляду за дотриманням вимог законодавства при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. Проте на практиці існують значні труднощі у реалізації контролюючих функцій прокуратури в умовах обмеженого доступу до інформації, зміни порядку документообігу, оперативної обстановки та необхідності гарантування безпеки працівників правоохоронних органів. Метою статті є визначення теоретичних і практичних засад формування методики прокурорського нагляду за здійсненням ОРД підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану.

В статті 2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" чітко визначено поняття ОРД- це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [6].

Також в статті 14 цього ж закону зазначено перелік прокурорських повноважень в рамках ОРД, а саме:

1) безперешкодно входить в усі приміщення органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність;

2) вимагає для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти щодо оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові справи, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення оперативно-розшукових заходів;

3) доручає керівникам відповідних органів проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону;

4) дає письмові вказівки про проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження та виявлення кримінальних правопорушень, про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутні;

5) дає згоду на продовження строку проведення оперативно-розшукової діяльності;

6) отримує пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність;

7) перевіряє скарги на порушення законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, з ознайомленням у необхідних випадках з оперативно-розшуковими матеріалами;

8) скасовує незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону;

9) вживає заходів щодо усунення порушень законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності і щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності;

10) опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів. Принесення протесту зупиняє

проведення оперативно-розшукових заходів, дозвіл на які дано судом [6].

Відповідно до статті 25 Закону України "Про прокуратуру" Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" та Кримінальним процесуальним кодексом України [7].

Відповідно до ст. 131-1 Конституції України, прокуратура здійснює такі функції: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [2]. Основною метою прокурорської діяльності є забезпечення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, запобігання можливим правопорушенням, що обмежують конституційні права учасників кримінального провадження, а також їх відновлення у випадку порушення. Прокурорський нагляд, як форма державної діяльності, що реалізується виключно органами прокуратури, може бути описаний як комплекс постійних заходів з контролю за дотриманням законності у відповідних суспільних взаємовідносинах. Цей контроль здійснюється уповноваженим органом з використанням законодавчо визначених повноважень та спрямований на попередження, виявлення та припинення правопорушень, а також притягнення винних до відповідальності. Отже, в умовах воєнного стану прокурорський нагляд виступає різновидом державної діяльності, що здійснюється від імені держави, включаючи органи місцевого самоврядування. Загалом, прокурорський нагляд є однією з гарантій кримінального процесу, що сприяє забезпеченню дотримання законності органами досудового слідства та поновленню порушених прав громадян. Цілі прокурорського нагляду відображають кінцевий результат, до досягнення якого спрямована діяльність прокуратури загалом, та є її найважливішою функцією. Цілі прокурорського нагляду визначаються статусом прокуратури, її роллю та місцем у системі державних органів [3].

Сьогодні прокурор має право прийняти рішення протягом десяти діб з моменту одержання повідомлення про закриття оперативно-розшукової справи. Але в Законі не визначено, яким актом та якою процедурою скасовується незаконна постановою про заведення ОРС як у разі, коли у ній не було проведено жодної оперативно-розшукової дії, так і тоді, коли у ній вже здійснюються оперативно-розшукові дії. Вважаємо, що прокурор у будь-якому разі повинен бути наділений повноваженнями щодо винесення постанови про скасування вказаної постанови про заведення незаконної ОРС, тим більше, що аналогічна практика застосовується

у кримінальному провадженні, сприяє усуненню занадто широкого тлумачення, не впливає на об'єктивність проведення ОРД, а навпаки, дасть змогу оперативно усунути недоліки при дотриманні законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності, що надалі може тільки позитивно позначитись на допустимості доказової бази [1].

У процесі нормативно-правового вдосконалення оперативно-розшукової діяльності (ОРД) роль прокурора має бути зміцнена за наступними напрямками: процесуальний супровід оперативно-розшукових справ, проведення оперативно-розшукових заходів та забезпечення дотримання прав людини [4]. Процесуальний супровід прокурором оперативно-розшукових справ після легалізації матеріалів ОРД у кримінальному провадженні, паралельно з оперативним супроводом оперативними працівниками відкритого за матеріалами ОРД кримінального провадження, має утворити злагоду систему нагляду та взаємодії задля досягнення цілей кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства. На поточний момент, керівник оперативного підрозділу, де знаходяться оперативно-розшукові справи, порушені стосовно осіб, які планують вчинення злочинів, у разі виявлення ознак кримінального правопорушення під час проведення оперативно-розшукових заходів, негайно направляє відповідні матеріали до відповідного органу досудового розслідування для закріплення за цією оперативно-розшуковою справою слідчого, з метою забезпечення методичного супроводу її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу [3].

Слід звернути увагу на те, що розвиток оперативно-розшукової ситуації в умовах сучасних викликів є важливим аспектом діяльності правоохоронних органів. Однією з основних проблем, що постають перед системою забезпечення правопорядку, є криміналізація суспільства. Зростаючий рівень злочинності, нові види кримінальних правопорушень і методи їх вчинення вимагають адаптації оперативно-розшукової діяльності до нових умов. Кримінальні угруповання стають більш організованими та витонченими, що ускладнює завдання правоохоронців у виявленні та запобіганні злочинам [5]. Аналіз Конституції України свідчить, що вищезазначені питання та їх забезпечення потребують вдосконалення та уточнення [9].

Виклики сьогодення, пов'язані з військовою агресією російської федерації вказують на необхідність зміни стандартних підходів до функцій та обов'язків окремих правоохоронних органів України. Реалії війни показали, що правоохоронна система України не була готова до такої кількості воєнних злочинів, які принесла на територію України російська федерація. Вказані обставини змусили правоохоронну систему налаштуватися на нові реалії і ключове місце, не зважаючи на підслідність воєнних злочинів, в розслідуванні воєнних злочинів посіли саме органи та підрозділи Національної поліції. Чи не малу роль щодо виявлення та фіксації фактів вчинення воєнних злочинів

у вказаній системі відіграють підрозділи кримінальної поліції та органи досудового розслідування Національної поліції України [7].

Прокурорський нагляд за підрозділами, що проводять оперативно-розшукову діяльність в умовах воєнного стану має важливе значення для впорядкування й удосконалення організації й діяльності оперативних підрозділів поліції. Розглянуті нами питання носять дискусійний характер та потребують обговорення з метою їх подальшого вдосконалення в практичній діяльності щодо попередження, виявлення і припинення злочинів [8].

Удосконалення регулювання участі прокурора під час проведення операційно-розшукової діяльності оперативними підрозділами, а також їх взаємодії, є необхідним кроком у створенні сучасних та результативних оперативних груп. Це дозволить їм самостійно та ефективно виконувати завдання відповідно до своїх функцій. Удосконалення роботи оперативних підрозділів тісно пов'язане з прокуратурою, яка має ключову роль у розслідуванні та підсудності справ ОРД. Починаючи з ініціації справи, прокурор володіє значними повноваженнями і відповідальністю протягом усього процесу, аж до прийняття рішення судом у кримінальному провадженні.

Якісна організація досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачає, що взаємодія між органами досудового розслідування та уповноваженими підрозділами, що проводять операційно-розшукову діяльність, виходить за межі простої комбінації окремих оперативно-розшукових заходів і прихованих дій, які здійснюються з використанням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Процесуальний статус прокурора та роль прокуратури визначаються законодавством, зокрема Законом України «Про прокуратуру». Згідно з цим Законом, прокурор має багатофункціональну роль, включаючи нагляд за дотриманням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (далі - ОРД), дізнанням та досудовим слідством.

Прокурорський нагляд за дотриманням законів оперативними підрозділами, які здійснюють операційно-розшукову діяльність має важливе значення. Він охоплює ряд аспектів, таких як законність заходів, здійснених в ході операційно-розшукової діяльності, дотримання прав та свобод громадян, регламенти проведення операційно-розшукових заходів, законність прийнятих рішень та дотримання встановленого порядку [3, с. 34].

В умовах воєнного часу та збройної агресії проти України надзвичайно зростає важливість належного прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю, яку здійснюють підрозділи Національної поліції. Хоча негласні методи виявлення та документування злочинів є ефективними, вони пов'язані з потенційним ризиком порушення конституційних прав та свобод громадян. Отже, першочерговим обов'язком прокуратури є забезпечення балансу між результативністю бо-

ротьби зі злочинністю та суворим дотриманням вимог законності. Не дивлячись на законодавче закріплення повноважень прокурора у сфері ОРД, існує низка проблем. Вони пов'язані з недосконалим процедурним регулюванням, відсутністю чітких алгоритмів реагування на виявлені порушення, а також з ускладненим доступом до матеріалів оперативно-розшукових справ в умовах воєнного стану. Це призводить до зниження ефективності прокурорського контролю та загрози його формального характеру.

Список використаних джерел:

1. Дьомін Ю. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю / Ю. Дьомін // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 67–73 URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua> (дата звернення 09.05.2025).
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 10.05.2025).
3. Копилов Е.В. Деякі аспекти здійснення прокурорського нагляду за проведенням оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції України в умовах воєнного стану. *Colloquium-journal* № 17 (176) 20.06.2023. С. 33-37.
4. Копилов Е.В. Особливості організації прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-

розшукової діяльності. *Colloquium-journal*. 2024. С. 77-80.

5. Копилов, Е.В. "Щодо питання значення прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами національної поліції України в умовах воєнного стану." *Colloquium-journal* 10 (2023): 169.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст.303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 13.05.2025).

7. Дараган В.В., Карповський С.В., Копилов Е.В. Стан та перспективи розвитку підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування у закладах вищої освіти МВС України. Scientific monograph. Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 4 dated 24.04.2023.

8. Копилов Е.В. Щодо питання значення прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами національної поліції України в умовах воєнного стану. *«Colloquium-journal»* 2023-04 № 10 (169). С. 46.

9. Копилов Е. В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. Міжнародний юридичний науковий електронний журнал № 5-450 від «1» червня 2022 р. м. Запоріжжя: www.lsej.org.ua.

УДК 343.13

Носик Данило Андрійович*Курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ***Майборода Анна Сергіївна***Курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ***Копилов Едуард Володимирович***Викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України, Дніпровський державний університет внутрішніх справ*<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495079>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ СУМІЖНИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Nosyk Danylo Andriyovych
Mayboroda Anna Serhiivna
Kopylov Eduard Volodymyrovych

SPECIFIC ISSUES OF THE RELATIONSHIP OF OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES WITH RELATED TYPES OF ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT FORCES

Анотація.

У статті розглянуті питання співвідношення оперативно-розшукової діяльності із суміжними видами діяльності правоохоронних органів. Оперативно-розшукова діяльність (Далі - ОРД) є важливим елементом правоохоронної системи, що спрямована на виявлення, попередження та розкриття злочинів. Її ефективність значною мірою залежить від взаємодії з іншими видами діяльності, такими як кримінальний процес, криміналістика, приватна детективна діяльність та іншими. Також визначено спільні та відмінні риси та проаналізовано правові та організаційні аспекти їх взаємодії.

Abstract.

The article examines the issues of the correlation of operational and investigative activities with related types of law enforcement activities. Operational and investigative activities (hereinafter - ORD) are an important element of the law enforcement system, aimed at detecting, preventing and solving crimes. Its effectiveness largely depends on interaction with other types of activities, such as criminal proceedings, forensics, private detective activities and others. Common and distinctive features are also identified and the legal and organizational aspects of their interaction are analyzed.

Ключові слова. Оперативно-розшукова діяльність, правоохоронна система, кримінальний процес, розслідування злочинів, кримінальне судочинство, детективна діяльність, психологія, інформаційна аналітика, кібербезпека.

Keywords. Operational and investigative activities, law enforcement system, criminal process, crime investigation, criminal justice, detective activities, psychology, information analytics, cybersecurity.

Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) є складовою частиною системи заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку та безпеки в державі. Вона тісно пов'язана з іншими видами діяльності, такими як кримінальний процес, криміналістика, приватна детективна діяльність тощо. Розуміння співвідношення ОРД із цими видами діяльності є важливим для ефективного функціонування правоохоронної системи.

ОРД та кримінальний процес мають спільну мету – боротьбу зі злочинністю, однак відрізняються за формами та методами діяльності. ОРД здійснюється до порушення кримінального провадження і має негласний характер, тоді як кримінальний процес починається після порушення кримінального провадження і є публічним. Проте, ці види діяльності взаємодіють між собою, особливо на етапі досудового розслідування, де резуль-

тати ОРД можуть бути використані як докази в кримінальному процесі [1]. Криміналістика є науковою основою для ОРД, надаючи методи та засоби для виявлення, фіксації та дослідження доказів. ОРД, у свою чергу, забезпечує практичне застосування криміналістичних знань у процесі розслідування злочинів. Таким чином, між ОРД і криміналістикою існує тісний взаємозв'язок, що сприяє підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю [2].

Приватна детективна діяльність є формою недержавної правоохоронної діяльності, що здійснюється на підставі договору з клієнтом. На відміну від ОРД, яка здійснюється державними органами, приватна детективна діяльність має обмежені повноваження і не може включати заходи, що порушують права та свободи громадян. Проте, у деяких випадках результати приватного розслідування можуть бути використані в кримінальному процесі [3].

Негласна слідча (розшукова) діяльність є складовою частиною ОРД і включає проведення оперативно-розшукових заходів без розголошення їх змісту та учасників. Ця діяльність здійснюється з метою отримання доказів та інформації, необхідної для розслідування злочинів. Вона регламентується законодавством і підлягає контролю з боку судових органів [4]. Оперативні підрозділи здійснюють ОРД у межах кримінального судочинства, виконуючи доручення слідчих та прокурорів. Їх діяльність спрямована на виявлення та документування злочинів, затримання підозрюваних, забезпечення безпеки учасників процесу тощо. Таким чином, оперативні підрозділи є важливою ланкою в системі кримінального правосуддя [5].

Криміналістична тактика розробляє методи та прийоми розслідування злочинів, які можуть бути використані в ОРД. Вона надає рекомендації щодо проведення слідчих дій, використання технічних засобів, організації взаємодії між правоохоронними органами тощо. ОРД, у свою чергу, забезпечує практичне застосування криміналістичної тактики в реальних умовах [6]. Оперативно-розшукова діяльність є невід'ємною частиною системи заходів боротьби зі злочинністю. Її ефективність значною мірою залежить від взаємодії з іншими видами діяльності, такими як кримінальний процес, криміналістика, приватна детективна діяльність тощо. Розуміння співвідношення ОРД із цими видами діяльності дозволяє забезпечити комплексний підхід до розслідування злочинів та підвищити ефективність правоохоронної системи в цілому.

Сучасні дослідження вказують на необхідність інтеграції кримінального аналізу в ОРД. Так, у статті Є. Сердюк, А. Лукаш та А. Кисельова розглядається кримінальний аналіз як наукова основа для прийняття обґрунтованих рішень у сфері боротьби зі злочинністю. Автори підкреслюють, що кримінальний аналіз сприяє підвищенню ефективності ОРД шляхом виявлення закономірностей злочинної діяльності та прогнозування її розвитку [7]. Крім того, в умовах воєнного стану особливої актуальності набуває використання соціальних мереж як інструменту ОРД. Д. Зінченко та О. Джафарова досліджують можливість використання соціальних мереж для виявлення та документування злочинної діяльності, підкреслюючи їх значення в умовах обмеженого доступу до традиційних джерел інформації [8].

Для поглибленого вивчення ОРД рекомендується ознайомитися з сучасними навчальними посібниками. Зокрема, посібник О. О. Подобного "Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика" охоплює історичні аспекти становлення ОРД, її правові основи та сучасні практики [9]. Ще одним важливим джерелом є навчальний посібник під загальною редакцією С. В. Албула, який розглядає питання історичних аспектів становлення ОРД, її завдань, правової основи, принципів, системи підрозділів, що мають право здійснювати ОРД, та напрямів використання її результатів [10].

Сучасні дослідження та навчальні посібники свідчать про необхідність постійного оновлення знань та підходів у сфері ОРД. Інтеграція кримінального аналізу, використання соціальних мереж та врахування особливостей воєнного стану є ключовими факторами підвищення ефективності ОРД. Навчальні посібники та підручники надають необхідну теоретичну та практичну базу для підготовки фахівців у цій сфері.

Виклики сьогодення, пов'язані з військовою агресією російської федерації вказують на необхідність зміни стандартних підходів до функцій та обов'язків окремих правоохоронних органів України. Вказані обставини змусили правоохоронну систему налаштуватися на нові реалії і ключове місце, не зважаючи на підслідність воєнних злочинів, в розслідуванні воєнних злочинів посіли саме органи та підрозділи Національної поліції. Враховуючи вказане, доцільно було б доповнити відповідні нормативні акти, які регулюють питання діяльності як органів досудового розслідування так і оперативних підрозділів визначивши відповідні функції, які вони спроможні виконувати задля швидкого і повного розслідування воєнних злочинів [11]. Оперативно-розшукова діяльність, як елемент системи забезпечення національної безпеки та правопорядку, посідає унікальне місце серед інших правозастосовних практик. Вона діє на стику права, кримінології, кримінального процесу, психології, інформаційної аналітики та навіть кібербезпеки. Такий міждисциплінарний характер ОРД зумовлює її тісне переплетіння із суміжними сферами як теоретично, так і на практиці. З цієї точки зору співвідношення ОРД з іншими формами правоохоронної діяльності є не лише питанням методології, а й практичної ефективності боротьби зі злочинністю.

Так, проаналізоване вище дослідження Сердюк Є., Лукаш А. та Кисельова А. [7] свідчить про те, що кримінальний аналіз як інструмент систематизації інформації про злочинні прояви може не просто доповнити ОРД, але й трансформувати її у більш гнучку, аналітично орієнтовану систему. Такий підхід дозволяє здійснювати профілактичні заходи на основі емпіричних даних, а не лише в межах традиційного «реактивного» реагування на злочин. На мою думку, саме інтеграція кримінального аналізу в ОРД є стратегічною умовою її актуалізації в умовах цифрової доби. Також, дослідження Зінченка Д. та Джафарової О. [8] влучно підкреслює нові вектори розвідки у кіберпросторі. Із розвитком інформаційних технологій оперативна робота дедалі частіше переходить у віртуальний вимір, де злочинці ведуть комунікацію, планують правопорушення або навіть реалізують злочини без фізичної присутності. Це зумовлює необхідність не лише технічної, а й нормативної адаптації інструментів ОРД до таких умов. Слід зазначити, що законодавство ще не повною мірою охоплює ці реалії, тому й надалі зростатиме роль інтерпретації норм під час проведення негласних заходів із використанням цифрових технологій. У процесі правозастосування ОРД вступає у функціональну взаємодію з:

Кримінальним процесом – де результати ОРД можуть бути як підставою для початку досудового розслідування, так і доказами в кримінальному провадженні за умови належного документування (ч. 2 ст. 99 КПК України).

Адміністративною юрисдикційною діяльністю, коли йдеться про запобігання правопорушенням або виявлення адміністративно караних дій, зокрема в міграційній чи антинаркотичній політиці.

Аналітичною та інформаційною діяльністю, що використовує результати ОРД для формування профілів правопорушників, криміногенних регіонів тощо.

Контрозвідкою та безпековою діяльністю, особливо в умовах воєнного стану, коли відбувається активний обмін інформацією між структурами МВС, СБУ, ЗСУ та іншими суб'єктами національної безпеки.

Така взаємодія є не просто сукупністю паралельних процесів, а складною системою, де кожна функція доповнює іншу. Це дозволяє підвищити загальну ефективність реагування на сучасні загрози.

Особливу роль оперативно-розшукова діяльність відіграє в умовах гібридної агресії, коли державі доводиться діяти в умовах постійної загрози терактів, кібератак, деструктивного впливу агентурних мереж. У таких умовах інформація стає стратегічним ресурсом, а ОРД – інструментом її здобуття та перетворення на ефективні управлінські рішення. Зокрема, вона виконує ключову функцію у:

- виявленні агентів впливу противника;
- профілактиці внутрішньої дестабілізації;
- захисті інфраструктурно важливих об'єктів;
- оперативному реагуванні на надзвичайні події.

Це має важливе значення для впорядкування й удосконалення організації й діяльності оперативних підрозділів поліції та безпосередньо впливає на якість попередження та розкриття злочинів, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [14, с. 60].

Отже, система оперативних підрозділів правоохоронних органів України будується за чітко визначеною вертикальною структурою, що забезпечує ефективне управління, координацію та виконання правоохоронних завдань. Вона складається з трьох основних рівнів: центрального, регіонального та місцевого, кожен з яких має власні функції, підрозділи та штатну структуру. Центральний рівень відповідає за стратегічне планування та нормативне забезпечення, регіональний здійснює безпосереднє керівництво та контроль, а місцевий рівень забезпечує реалізацію оперативно-розшукової діяльності на територіях конкретних адміністративних одиниць. Завдяки високій мірі відповідальності та професіоналізму у ході використання сил ОРД, оперативні підрозділи ефективно реагують на порушення законодавства та забезпечують захист

прав громадян, навіть у найскладніших умовах воєнного конфлікту. Вищенаведене підкреслює необхідність постійної підтримки та вдосконалення механізмів володіння навичками ОРД, а також розвитку системи контролю за діяльністю правоохоронних органів у воєнний період [13].

Розширення повноважень оперативних підрозділів в умовах воєнного стану має супроводжуватися посиленням контролю за дотриманням прав людини. Разом з тим, аналіз Конституції України свідчить, що вищезазначені питання та їх забезпечення потребують вдосконалення та уточнення [12]. Баланс між безпекою та законністю залишається надзвичайно тонким, і саме правова наука має виступати арбітром у формуванні таких балансів. Оперативно-розшукова діяльність є тим «невидимим фронтом», який захищає інтереси держави та громадян. Її ефективність залежить не лише від професіоналізму співробітників, а й від законодавчої чіткості, наукового супроводу та міжвідомчої координації. Співвідношення ОРД із суміжними видами діяльності демонструє, що вона не може існувати у відриві від решти правоохоронної системи, а її успіх базується саме на гармонійній інтеграції до єдиної безпекової структури.

У подальших наукових дослідженнях доцільно розвивати порівняльну методологію аналізу ОРД, враховуючи міжнародний досвід, тенденції цифровізації розшукової діяльності та етичні аспекти її реалізації в умовах військового стану.

Список використаних джерел:

1. Щадило А. Співвідношення діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві з оперативно-розшуковою діяльністю // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 4. – С. 261–274.
2. Іерусалимов І.О. Співвідношення й взаємодія оперативно-розшукової та криміналістичної діяльності при виявленні й розслідуванні злочинів // Актуальні проблеми досудового розслідування. – 2017. – С. 113–114.
3. Шиян А.Г. Співвідношення оперативно-розшукової і приватної детективної діяльності // Всеукраїнський саміт приватних детективів: матеріали доповідей. – Дніпро: ДДУВС, 2018. – С. 259–263.
4. Князев С.М. Негласна робота як фундаментальна категорія теорії оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2019. – № 2. – С. 72–78.
5. Обаль О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при виявленні ознак економічних злочинів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2019. – № 27. – С. 123–128.
6. Грібов М.Л. Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики // Методологія і організація експертно-криміналістичного забезпечення боротьби з злочинністю. – 2015. С. 85–90.
7. Сердюк Є., Лукаш А., Кисельов А. Кримінальний аналіз і оперативно-розшукова діяльність: сучасні особливості // Universum. – 2024. – №

9. – URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/issue/view/june2024/86>.
8. Джафарова О. В, Зінченко Д.А. Соціальні мережі як інструмент оперативно-розшукової діяльності поліції під час воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Хмельницький. 2024. С. 475-478.
9. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О. О. Подобний. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.
10. Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Щурат Т. Г. Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / за заг. ред. проф. С. В. Албула. – Одеса: ОДУВС, 2023. – 375 с.
11. Дараган В.В., Карповський С.В., Копилов Е.В. Стан та перспективи розвитку підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування у закладах вищої освіти МВС України. Scientific monograph. Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 4 dated 2023. С.40-53.
12. Копилов Е.В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. Юридичний науковий електронний журнал № 5-450 2022. С. 34-36.
13. Копилов Е.В. Прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тактичні прийоми. Colloquium-journal № 6 (199) 2024. С. 37-41.
14. Копилов Е.В. Формування етапів прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану: деякі особливості історико-правового аналізу. Colloquium-journal № 28 (187) 2023. С. 57-60.

Светловська Діана Вадимівна
Курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Лях Владислав Олександрович
Курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Копилов Едуард Володимирович
Викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Дніпровський державний
університет внутрішніх справ
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495086>

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Svetlovskaya Diana Vadymivna
Lyakh Vladislav Alexandrovich
Kopylov Eduard Volodymyrovych

TACTICAL METHODS OF PROSECUTORIAL SUPERVISION OF THE IMPLEMENTATION OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES BY UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Анотація.

У науковій роботі здійснено комплексне дослідження тактичних прийомів, що застосовуються прокурорами при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю підрозділів Національної поліції України в умовах воєнного стану. Особлива увага приділена аналізу впливу воєнного часу на характер і форми наглядової діяльності, обмеження прав і свобод громадян, що допускаються згідно з законодавством у період збройного конфлікту, а також підвищеній потребі в дотриманні принципів законності, доцільності та оперативності.

Розглянуто особливості взаємодії прокурора з оперативними підрозділами, включаючи специфіку контролю за використанням негласних слідчих (розшукових) дій, збереженням державної таємниці, а також дотриманням прав осіб, які можуть потрапити під законне оперативне спостереження чи інші форми втручання. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу, з урахуванням змін, запроваджених у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану.

У роботі визначено типові тактичні прийоми прокурорського реагування, які дозволяють забезпечити ефективний нагляд у складних умовах воєнного часу: вибіркоче цілеспрямоване документування, оцінка правових ризиків у реальному часі, застосування принципу пріоритетності захисту національної безпеки за збереження основоположних прав людини тощо. Порушено питання оптимізації міжведомчої координації, удосконалення методичних підходів у діяльності прокурорів, а також необхідності професійної підготовки кадрів у сфері нагляду за ОРД.

Зроблено висновки щодо необхідності подальшого удосконалення законодавчої бази та адаптації прокурорської практики до викликів сучасної безпекової ситуації в Україні.

Abstract.

This scientific paper presents a comprehensive study of tactical methods employed by prosecutors in overseeing the operational and investigative activities of the units of the National Police of Ukraine under martial law. Particular attention is paid to the analysis of the impact of wartime conditions on the nature and forms of prosecutorial supervision, including restrictions on civil rights and freedoms permitted under martial law, and the heightened need to adhere to the principles of legality, expediency, and prompt response.

The paper examines the specifics of interaction between prosecutors and operational units, focusing on the control over the use of covert investigative (detective) actions, the protection of state secrets, and the observance of the rights of individuals subjected to lawful surveillance or other forms of interference. Relevant legal acts regulating this area are analyzed, taking into account the amendments introduced due to the implementation of martial law.

The study identifies typical tactical approaches in prosecutorial response that ensure effective supervision under wartime conditions: targeted selective documentation, real-time legal risk assessment, application of the

principle of national security priority while preserving fundamental human rights, among others. Issues of optimizing interdepartmental coordination, improving methodological approaches in prosecutorial activity, and the need for specialized training of prosecutors in the field of operational and investigative oversight are addressed.

Conclusions are made regarding the necessity of further improvement of the legal framework and the adaptation of prosecutorial practice to the challenges of the current security situation in Ukraine.

Ключові слова: прокурорський нагляд, оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, Національна поліція України, тактичні прийоми, правовий режим, державна безпека, наглядова функція.

Keywords: prosecutorial supervision, operational and investigative activities, martial law, National Police of Ukraine, tactical methods, legal regime, state security, supervisory function.

Метою статті є аналіз та систематизація тактичних прийомів, які використовуються прокурорами при здійсненні нагляду за ОРД підрозділів НПУ в умовах воєнного стану, а також визначення напрямів удосконалення цієї діяльності.

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, роль прокуратури в забезпеченні законності оперативно-розшукової діяльності (ОРД) підрозділів Національної поліції України (НПУ) набуває особливої актуальності. Зміни в законодавстві та розширення повноважень правоохоронних органів вимагають від прокурорів застосування ефективних тактичних прийомів для належного нагляду за ОРД.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність - це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [1]. Оперативно-розшукова діяльність охоплює широкий спектр заходів, серед яких - збір, аналіз і обробка оперативної інформації, здійснення оперативно-розшукових дій, використання спеціальних технічних засобів тощо. Її основною метою є виявлення, припинення та розкриття злочинів, затримання осіб, причетних до їх вчинення, а також забезпечення збирання достовірних доказів для подальшого кримінального провадження [2, с. 117].

В умовах воєнного стану прокурорський нагляд за проведенням оперативно-розшукової діяльності набуває особливої ваги. Він виступає ключовим елементом забезпечення законності та захисту прав людини під час реалізації оперативних заходів у надзвичайних обставинах. Здійснення такого нагляду ґрунтується на положеннях Конституції України, міжнародних стандартах у сфері прав людини, а також внутрішніх нормативних актах і процедурах, що регламентують діяльність органів прокуратури.

У період воєнного стану особливої важливості набувають як використання результатів оперативно-розшукової діяльності, так і визначення змісту та завдань прокурорського нагляду у цій сфері. Такий нагляд виступає як окремий, специфічний вид державної діяльності, що полягає у здійсненні уповноваженим органом контролю за дотриманням законів конкретними суб'єктами з метою попередження та виявлення порушень чинного законодавства, а також захисту прав і свобод людини та громадянина. Це, у свою чергу, підкреслює

як державне, так і суспільне призначення діяльності прокурора [3, с. 44].

На нашу думку, слід розглянути питання суті прокурорського нагляду та його значення в умовах воєнного стану. Прокурорський нагляд - це форма державного контролю, що здійснюється уповноваженими органами прокуратури з метою забезпечення точного й неухильного дотримання законів усіма органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами [3, с. 45].

У сфері оперативно-розшукової діяльності (ОРД) прокурорський нагляд означає перевірку законності підстав для здійснення ОРД, контроль за дотриманням прав і свобод осіб, щодо яких здійснюються оперативні заходи, запобігання зловживанням, перевищенню повноважень або неправомірному втручанням в особисте життя громадян, забезпечення правової оцінки здобутої оперативної інформації, зокрема в процесі досудового розслідування [4, с. 58].

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що передбачає обмеження низки конституційних прав, активізацію дій силових структур і підвищену загрозу безпеці держави. В таких умовах прокурорський нагляд набуває нових функціональних рис:

1. Посилення ролі прокурора як гаранта законності у сферах, де підвищується ризик правопорушень з боку уповноважених органів;

2. Контроль за законністю обмежень прав і свобод, що запроваджуються в рамках воєнного стану;

3. Моніторинг правомірності оперативно-розшукових заходів, які часто проводяться в умовах обмеженого часу та з підвищеним рівнем секретності;

4. Забезпечення справедливості при використанні ОРД в інтересах державної безпеки без порушення норм міжнародного права.

Прокурорський нагляд у цей період виконує ключові функції. Наприклад: забезпечує те, щоб навіть у надзвичайних умовах дії правоохоронців залишалися в межах правового поля; контролює щоб заходи, спрямовані на безпеку, не порушували основоположних прав і свобод; недопускає перевищення службових повноважень з боку працівників НПУ, СБУ чи інших оперативних підрозділів; забезпечує відкритість та підконтрольність навіть у складні періоди формує у громадян відчуття справедливості й правового захисту; сприяє ефективному функціонуванню органів безпеки в межах закону [5].

Посилення ролі прокурора як гаранта законності. Оперативно-розшукова діяльність є важливим інструментом у боротьбі з криміналітетом, тероризмом, корупцією та іншими загрозами для національної безпеки. В умовах воєнного стану, коли загострюються загрози з боку внутрішнього і зовнішнього ворога, роль цієї діяльності ще більше посилюється. Прокурор, як суб'єкт нагляду за законністю, здійснює контроль за дотриманням законодавства при проведенні оперативно-розшукових заходів. Він має право реагувати на порушення прав людини, перевіряти наявність підстав для проведення ОРД і приймати участь у процесі правозастосування [5].

У період воєнного стану важливою є перевірка дій правоохоронців на відповідність вимогам Конституції та законів України, а також міжнародним стандартам прав людини. В умовах воєнного стану оперативно-розшукові заходи часто пов'язані з обмеженням прав громадян (наприклад, обмеження права на приватність, свободу пересування, та ін.). Це підвищує важливість нагляду прокурора за їх законністю. Прокурор повинен вживати заходів для запобігання зловживанню службовим становищем та інших порушень прав громадян. Прокурор має посилені повноваження, що дозволяє йому більш ефективно здійснювати нагляд за законністю ОРД, включаючи перевірку правомірності затримань, обшуків та інших заходів. Зокрема, важливим є створення механізмів швидкої перевірки дій правоохоронців, щоб не допустити зловживань та порушень прав людини [6].

Контроль за законністю обмежень прав і свобод під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України (НПУ) в умовах воєнного стану є критично важливим аспектом правової охорони в цей складний період. Воєнний стан, як правило, передбачає тимчасові обмеження певних прав і свобод громадян для забезпечення національної безпеки та захисту територіальної цілісності держави. Проте ці обмеження повинні бути пропорційними та відповідати вимогам міжнародного права.

У період воєнного стану, згідно з Конституцією України та міжнародними стандартами, можлива тимчасова модифікація прав і свобод громадян для забезпечення національної безпеки. Однак будь-які обмеження повинні відповідати принципам необхідності, пропорційності та обмеженості. Прокурор та інші правозахисні органи повинні здійснювати контроль за дотриманням цих принципів при проведенні оперативно-розшукової діяльності.

Проведення оперативно-розшукових заходів, накладає певні обмеження на права громадян, зокрема на їх особисту недоторканність, право на приватність, свободу пересування тощо. Прокурор виконує функцію нагляду за законністю таких заходів, перевіряючи, чи дотримуються права громадян під час їх проведення, чи є достатні підстави для таких дій і чи не порушуються конституційні права.

Прокурор має важливу роль у перевірці правомірності застосування обмежень, пов'язаних з оперативно-розшуковою діяльністю. Прокурор повинен перевіряти наявність законних підстав для застосування заходів, які обмежують права і свободи громадян, встановлювати, чи відповідають ці заходи вимогам міжнародних норм та стандартів, реагувати на порушення прав і свобод громадян, які можуть виникати в процесі здійснення ОРД, зокрема у випадках зловживань або перевищення повноважень з боку правоохоронців [7, с. 80].

В умовах воєнного стану ризик порушення прав людини через надмірне застосування обмежень значно зростає. Це може включати випадки незаконних затримань, обшуків без належних підстав, обмеження свободи пересування або порушення права на приватність. Ось чому нагляду за дотриманням законності та прав людини в цих умовах приділяється особлива увага. Для того, щоб гарантувати, що обмеження прав і свобод громадян є законними, прокурор може використовувати такі механізми: проведення перевірок діяльності правоохоронців; оскарження неправомірних рішень та дій у судах: залучення незалежних комісій або правозахисних організацій до моніторингу ситуації; видача рекомендацій щодо вдосконалення процедур проведення ОРД, щоб зменшити ймовірність порушень прав людини.

Найскладнішою задачею прокурора є забезпечення балансу між необхідністю обмежити деякі права для забезпечення безпеки і захисту країни та забезпеченням базових прав людини. Прокурор, з одного боку, поважає важливість безпеки та стабільності держави, але з іншого — виступає як гарант того, щоб ці обмеження не порушували основоположних прав і свобод громадян.

Моніторинг правомірності оперативно-розшукових заходів прокурором є також важливою складовою функції нагляду за законністю діяльності правоохоронних органів, особливо під час проведення оперативно-розшукових заходів, які можуть обмежувати права і свободи громадян. Такий моніторинг здійснюється для забезпечення дотримання Конституції України, міжнародних стандартів прав людини та національного законодавства.

Прокурор здійснює контроль за законністю оперативно-розшукових заходів з урахуванням принципів законності, необхідності, пропорційності, прозорості і підзвітності.

Прокурор має кілька основних функцій, коли йдеться про нагляд за законністю оперативно-розшукових заходів [8, с. 40]:

1. Прокурор повинен перевіряти, чи є достатні підстави для проведення оперативно-розшукових заходів, таких як обшуки, прослуховування телефонних розмов, затримання тощо. Він також має перевіряти, чи дотримуються всі вимоги щодо отримання дозволів (наприклад, дозволів суду).

2. Прокурор перевіряє законність процесуальних документів, що стосуються проведення ОРД, таких як постанови, санкції, протоколи тощо, щоб виявити можливі порушення.

3. Прокурор має право стежити за тим, чи не порушуються права громадян під час проведення ОРД. Це включає перевірку відсутності зловживань з боку правоохоронців, порушень прав на особисту недоторканність, право на приватність, свободу пересування тощо.

4. У разі виявлення порушень прокурор має право здійснювати відповідні процесуальні дії, зокрема, подавати заяви до суду для оскарження неправомірних дій чи рішень правоохоронних органів.

5. Прокурор контролює строки та умови проведення оперативно-розшукових заходів, щоб уникнути їхнього надмірного тривання або безпідставного порушення прав осіб.

Прокурор використовує різноманітні інструменти для моніторингу правомірності ОРД. Прокурор може проводити перевірки щодо законності застосування оперативно-розшукових заходів, вивчаючи документи, матеріали справ та дані, отримані в ході ОРД. В разі необхідності прокурор може ініціювати судовий процес, якщо виявлено порушення прав або неправомірність застосованих заходів. Для перевірки правильності проведення ОРД прокурор може залучати незалежних експертів або юристів. Прокурор може взаємодіяти з іншими державними органами, зокрема з уповноваженими органами з прав людини, для моніторингу правомірності ОРД. Аналіз Конституції України свідчить, що вищезазначені питання та їх забезпечення потребують вдосконалення та уточнення [10].

В умовах воєнного стану операції, що здійснюються правоохоронними органами, можуть носити більш інтенсивний характер і мати значні обмеження для прав і свобод громадян. Прокурор повинен здійснювати особливий контроль за тим, щоб ці обмеження не порушували основоположних прав, а також за тим, щоб оперативно-розшукові заходи проводились із урахуванням міжнародних норм і стандартів.

Якщо прокурор виявляє, що оперативно-розшукові заходи проводяться з порушенням закону або прав громадян, він має вимагати скасування незаконних рішень чи рішень, що порушують права людини, звертатися до суду для отримання правової оцінки дій правоохоронців, оформлювати акти прокурорського реагування для усунення порушень та недопущення їх у майбутньому. Забезпечення справедливості під час здійснення оперативно-розшукової діяльності - це ключовий аспект правозахисної функції прокуратури, що передбачає не лише дотримання формальних вимог законодавства, а й контроль за тим, щоб дії правоохоронних органів не порушували принципів рівності, об'єктивності, гуманності та пропорційності.

Справедливість у сфері ОРД полягає у [9, с. 146]:

1. Рівності всіх перед законом - незалежно від статусу особи, соціального положення, поглядів тощо.

2. Недопущенні свавілля - оперативні заходи повинні проводитися лише з реальними підставами, а не як засіб тиску або переслідування.

3. Дотриманні прав людини - навіть в умовах війни або надзвичайних обставин держава повинна поважати основоположні права.

Прокурор, як представник держави і наглядач за дотриманням законності, має забезпечити, щоб ОРД проводилось виключно на законних підставах, не було спрямовано проти осіб з політичних, етнічних чи особистих мотивів, не порушувало презумпцію невинуватості, не супроводжувалося неправомірним тиском на свідків чи підозрюваних.

Прокурор реалізує принцип справедливості через правову оцінку підстав для ОРД, відслідковування пропорційності заходів, контроль за строками ОРД, відкликання або зупинення незаконних дій, реагування на скарги громадян.

Під час воєнного стану справедливість набуває ще більшого значення. По-перше, виникає ризик легітимізації надмірного насильства чи контролю. По-друге, ОРД може бути спрямовано на виявлення внутрішніх загроз, але повинно залишатися в межах законності. По-третє, прокурор зобов'язаний забезпечити, щоб навіть в умовах обмежень права громадян не ставали заручниками безконтрольних дій держави.

Можемо дійти висновку, що у сучасних умовах воєнного стану, коли органи Національної поліції України активно залучені до забезпечення національної безпеки та протидії злочинності, особливої актуальності набуває питання ефективного прокурорського нагляду за законністю оперативно-розшукової діяльності. Тактичні прийоми прокурорського нагляду повинні бути гнучкими, професійно обґрунтованими та адаптованими до специфіки воєнного часу. Застосування таких тактичних прийомів, як системний аналіз підстав і правомірності ОРД, моніторинг дотримання прав і свобод осіб, своєчасне реагування на виявлені порушення та міжвідомча взаємодія, дозволяє не лише підвищити якість наглядової діяльності, а й мінімізувати ризики зловживань і порушень законності. Прокурор у таких умовах виступає не лише як контролер, але і як гарант справедливості, балануючи між потребами державної безпеки та дотриманням прав людини.

Отже, тактична компетентність прокурора, адаптована до умов воєнного стану, є необхідною умовою ефективного правозастосування та забезпечення верховенства права в оперативно-розшуковій сфері.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» № 2135-ХІІ від 18.02.1992 р., поточна редакція від 09.08.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 09.05.2025).

2. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. С. В. Албул, С. О. Єгоров, С. В. Поляков, Т. Г. Щурат; за заг. ред. проф. С.В. Албула. Одеса. ОДУВС, 2023. 375 с

3. Копилов Е.В. Щодо питання значення прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної

поліції України в умовах воєнного стану. *Colloquium-journal* № 10 (169) 2023. С. 43-46. 3.

4. Копилов Е. В. Формування етапів прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану: деякі особливості історико-правового аналізу. *Colloquium-journal* № 28 (187) 2023. С. 57-60

5. В. Єрьоменко. Особливості здійснення ОРД під час воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 2, URL: journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1829986 (дата звернення 22.02.2024).

6. Турінський В. І. "Координація прокурорських органів під час воєнного стану: проблеми та перспективи", *Право України*, № 5, 2019.

7. Миргородська, Каріна; Копилов, Едуард. теоретико-правові основи оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану. *universum*, 2025, 17: 74-83.

8. Сафаров, Данило Мухаммадійович; Куделя, Дмитро Сергійович; КОПИЛОВ, Едуард Володимирович. Прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тактичні прийоми. In: *Colloquium-journal*. Голопристанський міськрайонний центр зайнятості, 2024. р. 37-41.

9. Непомнящий, Сергій; Воробйов, Олександр; Копилов, Едуард. Принципи оперативно-розшукової діяльності: деякі особливості правового аналізу. *Universum*, 2024, 8: 145-150.

10. Копилов Е. В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. Міжнародний юридичний науковий електронний журнал № 5-450 від «1» червня 2022 р. м. Запоріжжя, офіційний сайт: www.lsej.org.ua.

PHILOLOGICAL SCIENCES

B.R. Ospanova¹, K.K. Kydyrbay²

¹ Kazakh National Agrarian Research University,
Kazakhstan, Almaty

Б.Р. Оспанова*¹, Қ.Қ. Қыдырбай²

¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан, Алматы

FORMATION AND CHARACTERISTICS OF A NATIONAL LANGUAGE

Abstract

This article explores the process of the formation of a national language and its distinctive characteristics. Language is a fundamental indicator of a nation's spiritual and cultural identity; therefore, its structure, vocabulary, and developmental path are closely connected with the national worldview. The author describes the historical stages of language development, from tribal dialects to the vernacular and eventually to the national language, using scientific evidence to demonstrate how the Kazakh language has evolved through this trajectory. Furthermore, the article emphasizes the importance of preserving the natural characteristics of national languages to prevent the risk of assimilation. Relying on the works of scholars such as A. Baitursynuly, Q. Qaiyr, and R. Syzdyk, the national identity of the Kazakh language is thoroughly analyzed.

Keywords: national language, language development, historical process, Kazakh language, linguistic features, assimilation

Introduction

Language serves as the spiritual code, cultural mirror, and worldview of a nation. Its uniqueness lies not only in grammatical structure, phonetic system, or vocabulary but also in the lifestyle and thought patterns of its speakers.

For example, the Kazakh language's richness in figurative meanings, structural flexibility, and abundance of proverbs and sayings reflects the deep philosophical nature of the Kazakh people. Such features show that language is not merely a communication tool but also a form of cultural defense. If a language retains its distinctive traits, it can withstand assimilation and globalization.

The Nature of the National Language

A national language is more than just a means of communication; it embodies the historical, spiritual, and cultural essence of a nation. It possesses its own internal laws and structural features. These peculiarities differentiate it not only from foreign languages but even from closely related ones.

In regions where related tribes or ethnic groups have lived together for extended periods, and linguistic differences are minimal, their languages may eventually merge and assimilate into one another. This process of assimilation can lead to the loss of unique linguistic identity.

Historical Development of Language

According to linguistic research, the formation of national languages arises from the interaction of dialects spoken by tribes living in the same geographical area and sharing common lifestyles and socioeconomic conditions. This evolutionary process progresses from tribal dialects to a common vernacular and then to a national language, marking it as a historical and social phenomenon [1; pp. 5–6].

One of the languages that has undergone this transformation is Kazakh, a member of the Turkic language family. The foundation of the modern Kazakh language lies in the interaction among kindred tribes who historically inhabited the territory of modern-day Kazakhstan. Their shared ways of life, traditions, and worldview laid the groundwork for a unified linguistic system. Over centuries of mutual influence, these tribal dialects converged into a common vernacular and ultimately evolved into the national language of the Kazakh people.

Linguistic Structure of the Turkic Language Family: Internal Dynamics and External Influences

The grammatical structures of languages within the Turkic language family are largely similar. Their core vocabularies also demonstrate a considerable degree of commonality. Despite the proximity in both linguistic structure and lexical stock, each Turkic language possesses its own phonological distinctions shaped by specific historical and sociocultural developments. For this reason, even commonly shared words among Turkic languages may differ significantly in pronunciation, giving each language a unique phonetic identity.

Language is inherently a historical category. As noted by linguists, it develops and evolves according to its own internal laws. While language is not directly subject to any particular political or social formation, it does grow and transform alongside the people who speak it. As a result, the events and transformations experienced by a nation are indelibly recorded in its language. In this regard, the statement, "*Language is the history of the people; the people are the mother of the language*" [2; p. 5], captures the essence of the intrinsic relationship between language and national experience. However, in addition to internal linguistic laws, it is impossible to ignore the influence of numerous external factors. Over time, external pressures can bring about

significant changes in a language, potentially leading to such divergence that even related languages may become mutually unintelligible.

For example, despite being historically classified as stemming from a common origin, the Kazakh and Mongolic languages today demonstrate both overlapping features and stark contrasts. As linguistic research indicates, nearly 20% of the basic vocabulary shared by Kazakh and Mongolian begins with the velar phonemes /k/ or /q/, with a number of these root words displaying similarities in both sound structure and meaning. This suggests a wide usage of guttural sounds during the period when the languages of the Altaic group, including Kazakh and Mongolian, began to diverge [3; p. 58]. Moreover, even between distantly related Turkic languages such as Kazakh and Gagauz (also known as "Kök Oghuz"), mutual intelligibility is minimal. Speakers of each language often cannot understand one another, highlighting the extent of divergence within the Turkic family.

Notable Scholars and Theoretical Contributions

Akhmet Baitursynuly, regarded as the founder of modern Kazakh linguistics, emphasized the central role of language in national identity, stating that "*Language is the greatest mark of being human.*" His seminal work "*Til-Qural*" ("The Tool of Language") is considered the first scientific attempt to systematize the structural components of the Kazakh language.

Qaidar Abdualiuly conducted extensive research on the formation of the national language, ethnolinguistics, and the intersection of language and culture. His work "*Topical Issues of the Kazakh Language*" provides a detailed analysis of the national character and historical development of the Kazakh language.

Rabiga Syzdyk explored the history and culture of the Kazakh literary language. She studied the phonological and lexical systems of the Kazakh language in depth and identified key factors that contributed to its formation through empirical examples.

Sarsen Amanzholov focused on dialectology, establishing the role of tribal dialects in the evolution of a unified national Kazakh language. Toleu Zhanuzakov made significant contributions in the fields of onomastics and anthroponymy, exploring naming conventions as indicators of ethnic and historical identity.

On a global scale, linguists Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf introduced the *Sapir-Whorf Hypothesis*, which posits that language shapes human thought and influences perception of reality. This hypothesis underscores the profound impact of national language on worldview and cognition.

Language Divergence and Convergence: Historical Patterns in the Formation of National Languages

In some cases, even after a national language has been firmly established on the basis of tribal dialects, distinct linguistic features specific to certain tribes or clans may re-emerge due to unique historical circumstances. This may lead to the development of a new, independent language or even the formation of a separate ethnic identity. For example, many linguists have

long supported the hypothesis that the Nogai and Karakalpak languages, both classified within the Kipchak branch of Turkic languages, split off from Kazakh in later periods. These languages are considered sub-branches of Kazakh, given the high degree of similarity in their grammatical structure, vocabulary, and even phonological systems.

Thus, both processes—linguistic separation and unification—may serve as the foundation for the formation of national languages. However, under certain historical conditions, a previously separated language or people may once again become intertwined with the group from which they originally diverged. In such cases, the process of linguistic separation may reverse.

An illustrative case is that of the Karakalpak Autonomous Soviet Socialist Republic, which was part of Kazakhstan in the early 20th century. In the 1940s, out of concern that continued integration with the Kazakh people could lead to linguistic assimilation and the loss of their distinct identity, the Karakalpaks opted to join the Uzbek SSR, whose language—despite being more distant linguistically—was perceived as safer for preserving their own national character. This move, driven by a desire to maintain ethnic and linguistic uniqueness, contrasts sharply with the case of Belarusian. The Belarusian language, closely related to Russian, has undergone significant assimilation over centuries of coexistence. Many scholars now argue that the distinctions between the two languages have eroded to the point of near-invisibility.

Language Contact and Influence: The Case of Kazakh and Russian

What happens when languages of entirely different origins coexist in the same geographic and sociopolitical space? In Kazakhstan, the interaction between Kazakh and Russian is a prominent example. However, there is a noticeable lack of sociolinguistic research analyzing the mutual influence of these two languages. In particular, the functional boundaries between them have not been clearly defined to this day. Research focused on the role of Kazakh-Russian bilingualism in contemporary Kazakhstani society is also largely absent, despite the urgency of this issue.

In a bilingual environment, linguistic contact affects not only pronunciation but also lexical, morphological, syntactic, and stylistic norms. These influences may lead to the distortion of the Kazakh language's natural form and the emergence of nonstandard phenomena, which in turn affect language culture and require closer attention.

Language change is not arbitrary; it is driven by the needs and behavior of its speakers. The practical use of language in various contexts reveals both the internal logic of its evolution and the impact of external social functions. Thus, the linguistic situation in a society, along with public demand and state language policy, plays a crucial role in shaping how languages develop.

In Kazakhstan, although the official status and support of the Kazakh language contribute positively to its social functions and development, the widespread use of Russian in public services, higher education, and

professional sectors continues to limit the Kazakh language's full realization. This situation has also contributed to the erosion of some of its literary norms.

The Legacy of Linguistic Assimilation and the Importance of Language Policy

During the Soviet era, linguistic assimilation was often misinterpreted as natural linguistic evolution. As noted in earlier Soviet linguistic ideology: "As society develops, so does language. Innovations in social life first and foremost affect the lexicon of a language. This can be observed in the Kazakh vocabulary through the introduction of hundreds of new terms such as 'soviet', 'socialism', 'communism', 'kolkhoz', 'sovkhoz', 'tractor', and 'combine harvester'" [4; p.6].

These words were often imposed on the language without phonological adaptation and were accepted without resistance, sometimes even celebrated in textbooks and educational materials. Such ideological impositions severed the organic growth of the language and disconnected it from its cultural roots. This danger had been foreseen by Kazakh intellectuals like **Khalel Dosmukhameduly**, who warned:

"Even the fundamental elements that define a nation's identity may be subject to unnoticed change. A nation pursuing 'modernization' will first witness changes in its language" [5; p. 82].

Today, linguists continue to observe the consequences of this past, including changes to Kazakh's phonological system and morphosyntactic structure. **S. Myrzabek**, a noted phonologist, wrote:

"We now find ourselves unable to distinguish the phonemes and syllables of our own language. The Kazakh language has lost its immunity. And yet, we criticize Russians for mispronouncing Kazakh words, forgetting that their linguistic immunity is intact while ours is not. The result is that we are on the verge of dismantling even the fundamental laws of our native language" [6; p. 8].

Words and names borrowed from Russian, often with suffixes like *-ov*, *-ev*, and *-in*, have become so normalized that they now disrupt the inner phonological rules of the Kazakh language. Examples can be seen in

public announcements such as: "Next stop: *Seifullina, Baitursynova, Auezova*" instead of the grammatically correct "*Seifullin Street*," or "*Anyone getting off at Seifullin?*"—indicating how Russian suffixes alter not just spelling but cognitive linguistic patterns.

Conclusion: Linguistic Resilience and National Identity

Language contact throughout history has taken many forms—beneficial or detrimental—depending on the sociopolitical context. The founder of Kazakh linguistics, **Akhmet Baitursynuly**, warned nearly a century ago:

"Our nation is only just beginning to develop. Its future remains uncertain. The Kazakh people may either perish or continue living with their own language like other nations. Until the 20th century, it was the Kazakhs who preserved the Turkish language in its purest form. If we now squander this ancestral heritage, we will have done a great disservice" [7; p. 399].

References

1. Omarbekov, S., & Zhunisov, N. (1985). *The Phonic System of Our Spoken Language*. Almaty: Mektep.
2. Isaeva, Zh. (2004). *Historical and Linguistic Aspects of Words Deviating from Literary Norms*. Almaty: Arys.
3. Bukhatuuly, B. (1993). *The Language of Mongolian Kazakhs and Its Relationship to Certain Altaic Languages* [Conference paper]. Almaty.
4. Barlybayeva, R. (1968). *Semantic Expansion and Narrowing in the Kazakh Language*. Almaty: Mektep.
5. Dosmukhameduly, Kh. (1991). *Alaman*. Almaty: Ana Tili.
6. Myrzabekten, N. S. (2001). *Pronunciation Dictionary of the Kazakh Language*. Almaty: Sözdik-Slovar.
7. Baitursynuly, A. (1992). *Til Tagylymy (The Lessons of Language)*. Almaty: Ana Tili, p. 399.

B.R. Ospanova¹, K.K. Kydyrbay²¹ Kazakh National Agrarian Research University,
Kazakhstan, AlmatyБ.Р. Оспанова*¹, Қ.Қ. Қыдырбай²¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан, Алматы

THE CONCEPT OF “NATURE” IN MEDIEVAL LITERATURE

Abstract

This article explores the concept of “Nature” in medieval literature from multiple perspectives. The image of nature in this period is closely tied to spiritual, philosophical, and religious worldviews. Nature is depicted not just as a physical environment, but as a divine creation and a symbol of harmony between humanity and the universe, reflecting a profound spiritual connection. The article analyzes the symbolic meaning of nature, its relationship with the human inner world, and its artistic function through folklore elements. Ultimately, it argues that the portrayal of nature in medieval literature represents not only the environment but also the human quest for spiritual understanding and the aesthetic comprehension of the world.

Keywords: medieval period, concept of nature, literature, symbolism, spiritual worldview, folklore.

The medieval period is a unique era in human history. Literature and art of this time were deeply intertwined with religion and philosophy. Thus, nature was not merely a physical phenomenon but was imbued with symbolic and spiritual meaning. Nature was seen as God’s creation, a reflection of the divine, and a medium for understanding the relationship between man and the sacred. Analyzing the concept of nature in medieval literature allows us to delve into the worldview and spiritual life of the people of that time.

Nature as God’s Creation. Theocentrism — the belief in God as the center of everything — was the dominant ideology in medieval literature. Nature was viewed through this lens, perceived as God’s creation and a testament to His power and craftsmanship. Especially in Christian and Islamic literature, nature served as a means to glorify the greatness of God. For instance, many literary works in the Islamic tradition were inspired by verses in the Quran related to nature. Eastern poets like Nizami, Saadi, and Yusuf Balasaghuni endowed nature with deep meaning, celebrating the connection between humans and the universe.

Nature and Symbolism. Elements of nature frequently served as symbols in medieval literature. A tree symbolized life and knowledge; water represented purity and spiritual cleansing; flowers stood for beauty and the fleeting nature of life; forests were often seen as mysterious places and symbols of spiritual searching. In European chivalric romances, forests were places of transformation — where heroes underwent trials, found love, battled enemies, and gained self-awareness. For example, in the Arthurian legends, nature plays a significant role as a setting and symbolic force.

Nature and Humanity. Medieval literature emphasized harmony and spiritual connection between humans and nature. Humanity was expected to live in unity with nature, as it was God’s creation, and humans were witnesses to it. Loving and understanding nature was seen as a way to understand God. In Eastern poetry, this connection is vividly expressed. In Yusuf Balasaghuni’s “Kutadgu Bilig”, nature is used as a medium

to depict ideals such as wisdom and justice. Natural laws guide human life.

Nature and Folklore. Folklore played a major role in shaping the concept of nature in medieval literature. Natural phenomena were often infused with mythological and legendary characteristics. Celestial bodies, animals, and plants held significant places in oral traditions and transitioned into literary works. For example, in the Turkic epic *The Book of “Korkut Ata”*, natural forces are depicted as mysterious powers that influence human destiny. The secrets of nature become a source of spiritual growth. The concept of nature in medieval literature is more than mere description — it is a worldview, a spiritual journey, a connection to God, and a way of understanding one’s place in the world. Nature is a multidimensional symbol that helps humanity comprehend divine signs, the meaning of life and death.

The Concept of Nature in Sacred Lexicon. At the beginning of the 21st century, globalization brought significant changes to Kazakh linguistics. One of these changes is the trend of examining scientific ideas and processes in interrelation. While previously issues of language and cognition were approached separately within philosophy and linguistics, now they are studied as interconnected. Based on recent linguistic research, we consider cognitive linguistics a subfield rooted in anthropocentric approaches. One key element of cognitive structure is the concept. The term “concept” entered the linguistic discourse in the early 20th century thanks to Russian philosopher S.A. Askoldov, who defined it as “a mental formation that replaces an indefinite number of objects of the same kind in our thinking process.” Later scholars like V.Z. Demyankov and Yu.S. Stepanov clarified distinctions between “notion” and “concept.” Among current definitions, A. Wierzbicka’s idea is most widely accepted: she sees a concept as a culturally structured mental representation embedded in language. Medieval literature contains the concept of “Nature” as a linguistic-cognitive unit. Not only people but also their surrounding world — geography, space, and various phenomena — were per-

ceived as sacred. As a result, sacred vocabulary includes a macro-group of “Nature,” divided into semantic subgroups:

- Sacred geographical objects (mountains, rivers, lakes, etc.)
- Celestial bodies (sun, moon, stars)
- Plants (trees, grasses)

These elements influenced both the material and spiritual cultures of different peoples. Certain geographical features were revered as sacred and often reflected in place names (toponyms). Ancient Turks, for example, worshipped mountains and rivers, which is evident in runic inscriptions. S.E. Malov translates the phrase *türk üdük yeri subı* as “the sacred land and water of the Turks,” equating it to “Homeland.” In many cultures living in mountainous areas, there was a cult of mountains. According to E.M. Murzaev, mountains were so revered that speaking their names aloud was forbidden for fear of angering their spirits. Violating this taboo could bring misfortune or natural disasters. Rituals were held on mountain tops involving offerings to the mountain spirits. The macro-concept of nature includes animals, plants, and cosmic bodies. For example, the word *kysyrak* (a mare that hasn’t foaled yet) in Mahmud al-Kashgari’s dictionary corresponds to a specific concept within horse breeding. Similarly, terms like *sigir* (cow), *arслан* (lion), and *sunqar* (falcon) reflect conceptual micro-units. Celestial micro-concepts are also prominent. In *Kutadgu Bilig*, there’s a section titled “About the Seven Stars and the Twelve Zodiac Signs,” which details cosmological concepts. Names of stars and planets are listed in order of distance, including terms like *Buruj* (Zodiac), *Qulabyz* (Compass), *Sekantr* (Saturn), *Ongay* (Jupiter), *Kürüd* (Mars), *Sabit* (Venus), etc.

Here’s a fragment:

“*Sekantr* turns above all else,
In one sign it stays for two years, eight months.
Next comes *Ongay*, the second in line,
With a span of twelve months and ten.”

Mythological beliefs viewed the moon as a source of magical power, often seen as a protector. Ritual expressions for the moon include:

1. Guard us, O Moon, through nights and days,
In the sacred months, in the hallowed years.
New Moon, grant us your blessing,
Old Moon, grant us your grace.

2. We’ve seen the Moon, and seen it in peace—
A jewel bright as a stallion’s crown!
In the months and years to come,
Keep us safe, keep us sound.

The sun also held divine status. In Kazakh, *Kün* (sun) is tied to survival and prosperity. Expressions like *kün körü* (to survive), *künelti* (to sustain), and *künin öşkir* (may your sun be extinguished) reflect this belief. Children are called *künüm* (“my sun”), and names like *Künsulu* or *Künikei* are common. The sky and its celestial lights form a sacred cosmic model in many cultures. In Kazakh, “*Tengri*” represents both the sky and divinity. In the Old Turkic Dictionary, the word *tanrı* carries multiple meanings:

- 1.sky
- 2.god/divinity
- 3.divine power
- 4.sovereign

Thus, “*Tengri*” serves as both a cosmonym and a theonym, and the mythological blending of these meanings forms the basis of ancient cosmology.

In Conclusion, Medieval literature is not only a linguistic treasure but a profound philosophical expression of worldview. The philosophical and existential interpretations of language and concepts by medieval thinkers remain relevant today. Understanding the medieval concept of “Nature” helps us grasp the deep-rooted symbolic, cultural, and spiritual meanings encoded in language.

References

- 1.Askoldov-Alekseev, S. (1997). Concept and word. In *Russian literature: Anthology* (p. 271). Moscow: Academia.
- 2.Demyankov, V. Z. (2001). The notion and concept in literary and scientific language. *Voprosy Jazykoznanija*, (1), 44–48.
- 3.Stepanov, Yu. S. (1997). *Constants: Dictionary of Russian culture* (401 p.). Moscow.
- 4.Malov, S. E. (1952). *Yenisei script of the Turks*. Moscow–Leningrad.
- 5.Murzaev, E. M. (1996). *Turkic geographical names*. Moscow.
- 6.Klyashtorny, S. G. (1981). Mythological motifs in ancient Turkic monuments. In *Turkological Collection* (pp. 117–138). Moscow: Nauka.
- 7.Baitanaev, B. A. (2001). *Ancient Ispidzhab*. Shymkent–Almaty.
- 8.Balasaghuni, Y. (1986). *Kutadgu Bilig*. Almaty: Zhazushy.
- 9.Kaliyev, B., & Sarsenova, S. (2001). Ethnolinguistic features of names of celestial bodies. *Tiltanym*, (4), 36–39.
- 10.Kerimbaeva, S. E. (2004). Onomastic explication of the mythological model of the world in the Kazakh language (Author’s abstract of candidate dissertation in philological sciences). Almaty.

Fidan Abdullayeva

PhD student, Teacher,

Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan,

orcid.org/0009-0001-4742-7058

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495092>

THE PROBLEMS OF THE MODERN YOUTH AND THE REAL WORLD IN “LOOKING FOR ALASKA” BY JOHN GREEN

Abstract

J. Green's novel "Looking for Alaska" opens in the context of a young man's views on life and sheds light on certain problems. It turns out that modern youth living anywhere in the world faces the same issues. In this regard, the author of the thesis connects the real world and the problem of youth with the inner world of the hero and notes that it stems from his internal contradictions and struggle with himself. Thus, the real world has its own laws and difficult-to-solve problems. The young hero can't restore himself and his identity unless he comes to terms with them. For this, education, family and friends play a major role. J. Green sees the problems that young people face when they are not heard and encourages them to listen throughout the novel. This makes it clear that they also have something to say.

Keywords: John Green, "Looking for Alaska", Novel, Real World, Modern Youth

1. Introduction

The modern American writer John Green (1977) is a writer who writes about the problems of the younger generation, called the “voice of youth” (Tamaki, 2019). J. Green not only speaks the language of modern youth, but also writes about what they want, what they want to express. In this regard, J. Green is compared to the powerful novelist of American prose, Jerome Sellanger. The hero of Jerome Sellanger's novel “The Catcher in the Rye” also speaks in the voice of the younger generation. Using the language of the teenager Holden Caulfield, the author speaks about the America of his time, and expresses his opinion on the processes taking place around the world in a broader sense. The work openly criticizes the American realities of the 20th century. What is interesting is that the author puts all this forward in the language of a sixteen-year-old teenager. In this regard, J. Green continues the narrative type of J. Selenger, presenting the teenager's outlook on life, his suffering and pain, along with the problem of alienation, through the language of the hero.

The hero of the novel “Looking for Alaska” (2005), a sixteen-year-old young man, Miles Halter, loses contact with his parents, can't communicate either at school or at home, seeks adventure and decides to study at a new school. Spending all his time on social networks and at the computer, Miles wants to get out of the closed circle he has fallen into. However, in the new school he meets young people who also experience his problems. Young boys deprived of parental love act in groups, while those who are left out of the group are isolated, and sometimes beaten. Miles's parents are so absorbed in their work that they do not suspect the absence of his friend or classmate. They are generally distant from Miles's thoughts and desires and don't see his associative development. They don't even notice the absence of their classmates at the party organized to celebrate Miles's move from Florida to Alabama, to a new school. They hold the party as a parental duty. American critic Daniel Feinberg, who extensively analyzed the work, wrote that Miles's loneliness stems from his desire to escape, to find new friends in new

circumstances, to continue his new life, but he unknowingly leads him to new uncertainty (Fienberg, 2019).

It should be noted that many teenagers and young people saw themselves in Miles's thoughts, especially in his outlook on life. This is understandable and comprehensible because it is precisely at this age that young people are in search of their identity. We would even say that many of them experience an identity crisis, sometimes withdraw into loneliness, and isolate themselves from society. J. Green's novel is interesting in this respect because young people of this age should know that they are not alone. The reasons for their loneliness and sometimes alienation come first from the family, and then from society.

On the other hand, J. Green's novel “Looking for Alaska” helps parents get to know their children better and see what difficulties they face when their dream world, the world of adolescence, encounters the real world, which is not always fair. From this point of view, J. Green describes the real world, shows the unwritten laws that prevail in society as they are. He also shows that misunderstandings also occur among young people, and in their world, there is a real situation that adults face. There are ways that lead to the loneliness of young people, to their complete withdrawal into themselves. That is why young people should be given the chance to be themselves, to live according to their will and desires.

2. The problem of alienation in the novel “Looking for Alaska”

Sixteen-year-old Miles wants to be himself, to start his life from scratch. Interestingly, the story is told in the first person and in the past tense, and thus, he recalls what happened to him: “The week before I left my family and Florida and the rest of my minor life to go to boarding school in Alabama, my mother insisted on throwing me a going-away party. To say that I had low expectations would be to underestimate the matter dramatically. Although I was more or less forced to invite all my “school friends,” ... I knew they wouldn't come”. (Green, 2006: 5).

J. Green tells his story in the language of a young man, but the attentive reader sees himself and at the same time the young man he meets in his everyday life. The writer builds the narrative in such a way that the events do not proceed sequentially. First, Miles talks about his new school, and then about the time he lived with his parents, then about his early school years. Then he talks about the death of Alaska, with whom he had just become friends. And gradually returning to the present day (Before one hundred thirty-six days before - the first chapter of the work begins with this title), the reader learns about Alaska and her story. This is reminiscent of the narrative line of postmodern novels (Abdullayeva, 2021: 24). The reader encounters non-standard judgments in Miles's worldview and it becomes clear that he does not want to be like everyone else. In order to be like everyone else, he also thinks differently, likening himself to intellectuals, a former statesman, a writer and a powerful commander. In this regard, he scares first his parents, and then his new friends.

Miles's favorite pastime is collecting aphorisms of great personalities. One of the last aphorisms is the phrase "I go to seek a Great Perhaps" used by the French writer Rabelais before his death: "Francois Rabelais. He was this poet. And his last words were 'I go to seek a Great Perhaps.' That's why I'm going. So, I don't have to wait until I die to start seeking a Great Perhaps". But he also thinks: And that quieted them. I was after a Great Perhaps, and they knew as well as I did that I wasn't going to find it ..." (Green, 2006: 17).

Miles goes after the great "Perhaps", but unknowingly falls into the trap of his other favorite aphorism. The leader of the struggle for the independence of the Spanish colonies in America, the political figure Simon Bolivar, asked "How will I ever get out of this labyrinth?" The phrase becomes the question of his life.

The work is very clearly about the acute understanding of American realities by a sixteen-year-old young man named Miles and the consequences of the general rules and morals of modern society (Ferguson, 2019). The labyrinth in which modern youth, who are "withdrawn to themselves" and "alone" with their own existence, fall into is the problem of youth living anywhere in the world. Apparently, this is why the novel "Looking for Alaska" is very popular among young people and is translated into many languages of the world.

The young hero of the novel also leaves the school he is studying at in order to confirm his sense of self-confidence and identity and goes to a school in another city, far from his home. In this school, he encounters real life and is forced to make a choice. Going through lies, deceit and betrayal, he realizes the value of true friendship, finds himself and his identity. He meets his first love; a girl named Alaska, and loses her almost immediately. J. Green raises serious questions about life and death and makes us think. Alaska's death, not as a result of suicide, but in an accidental car accident, opens up the topic of reconsidering the most important values, thinking about existence and death, and making life meaningful. J. Green calls on us not to forget that we are human even in the most difficult moments of life, and to make the right choice. It should be noted

that the writer seems to be entering into a polemic with the work of the Austrian psychologist Viktor Frankl, "Man's Search for Meaning". It is known that according to V. Frankl's psychological method, it is possible to find meaning in all moments of life, even in the most terrible moments, and thereby create an incentive to continue living (Frankl, 1984: 26).

The young hero of the novel can't escape the closed circle created by social and domestic problems and overcome the problems he has taken on. His outlook on life is confused, he experiences an identity crisis and raises numerous questions about himself and his surroundings. Miles suffers from a feeling of "uselessness" and loneliness, and is left alone with the fear of losing himself and his identity. At the same time, he is completely left to his own devices in his family. It is in this situation that he comes up with the idea of adding new meaning to his life and making it meaningful. Miles goes to a new school, in pursuit of a new life, to add meaning to his life.

He suffers from misunderstanding in the first days at school. According to the American psychologist Abraham Maslow, when parents fail to provide a safe, appropriate and suitable environment, children develop feelings of distrust along with deep feelings of insecurity. A. Maslow believes that feelings of comfort and peace lead people to freely express their inner potential (Maslow, 1998: 31). Miles also seeks comfort and peace in a new school, but can't find it in the first days. Gradually, as he gains like-minded people and friends, he regains his sense of self-confidence, has certain goals for life, and looks to the future with confidence. Each of his friends teaches Miles a life lesson with his stories. Throughout the novel, Miles lives an internally tense life, embodying the hero whose spiritual and moral searches take him from adolescence to youth. Throughout the work, the reader sees his character undergo certain changes, witnesses the painful searches for his identity and personality. The search for identity and freedom leads him to continue living without fear, to restore his personality.

A. Maslow writes in his work "Motivation and Personality" about the importance of a person's sense of self-affirmation and self-confidence and personal relationships and notes that people need social love and human connection, a self-actualized person satisfies these needs and is able to follow his own path (Maslow, 1998: 92). Miles also finds Alaska, loves her, her individual characteristics attract Miles to himself, help him understand and comprehend life. Both of them talk about yesterday and today, share their thoughts and ideas about the future. The friendship, which lasted until Alaska's accidental death in an accident, takes on a new meaning after Alaska's death. Thus, J. Green penetrates the spiritual world of a teenager, shows his psychological age with the characteristics typical of a teenager, emphasizes the problems he faces as a social problem of society. But at the same time, the hero's evolution, his departure from the world of dreams, his losses and gains are presented as part of life. The work ends with Miles's thoughts about life and death, youth and maturity. The young man sums up the trials he has gone through and thus says goodbye to his teenage

years. But one thing is indisputable for him: “We cannot be born, and we cannot die. Like all energy, we can only change shapes and sizes and manifestations. They forget that when they get old. They get scared of losing and failing. But that part of us greater than the sum of our parts cannot begin and cannot end, and so it cannot fail” (Green, 2006: 27).

It is known that many young people are faced with the question of whether to accept the current situation and go with the flow, or change everything and live only as they want. According to the American psychologist Erik Erikson, the author of the concept of “identity crisis”, the essence of identity is defined as an unexpectedly arising sense of personal identity, the integrity of the individual. However, this concept is considered not only personal, but also group (Ericson, 1998: 105). Miles is experiencing an identity crisis, looking for his own path and, going through the process of self-awareness, finally gaining independence. But before that, he has to go through certain paths, restore his identity and self-confidence. Life teaches him that sometimes a person’s happiness is in very small things. He should just live and love the present, appreciate every minute, and not save life for the future.

Miles’s identity crisis makes him lonely, he thinks that he can’t find his place. So, he does not like what his environment offers him. It seems to him that everyone is against him. Alaska and her friends are treated with suspicion in the first few days. He is not like the young people of his age who strive for comfort and social status. It is extremely difficult for him to find a common language with such young people: “...and then you’ve got the Weekday Warriors; they board here, but they’re all rich kids who live in Birmingham and go home to their parents’ air-conditioned mansions every weekend” (Green, 2006: 34). Miles does not understand this type of children and never feels comfortable around them. The “rich kids” do not like Miles from the first day; they make fun of him and put him in a funny situation at any time. Alaska, on the other hand, resents him, demanding that he not bow down to the “rich kids”, to be planned towards them and to respond in this way. John Green’s peculiarity as a writer is that he creates a sharp contrast between Alaska and Miles, preserving the individuality of the former, and emphasizing the desire of the latter to be accepted. Despite all the difficulties and the loss of her spiritual ties, Alaska manages to find strength and stand on her feet. Even in moments when she can’t, she “flits” and looks for ways to protect herself from “rich kids” possessing parents who mentally crush everyone (Green, 2006: 34). Alaska repeatedly advises him to be brave and overcome his fear. Miles makes her look at Bolivar’s labyrinth from a different perspective: “You spend your whole life stuck in the labyrinth, thinking about how you’ll escape it one day, and how awesome it will be, and imagining that the future keeps you going, but you never do it. You just use the future to escape the present” (Green, 2006: 41).

Miles is distinguished by his self-contained, distant and “sinful” personality until he meets her.

Alaska’s death restores Miles’ identity, self-confidence, he finds himself, his individuality, and realizes the “Big Maybe”.

Miles is not a young man who can fit into standard molds; he is overly sensitive and gets excited at times, his emotional state betrays him. His silence, his lack of fighting spirit like Alaska, is clearly connected with his incompatibility with society. This alienates him from society, from the society in which he lives. True, he also wants freedom, liberty, but he seems to be “surplus” in a false system with certain values. He feels lonely in such a system of values created by society. Apparently, that is why the most important thing for him is, as he himself says, “The nature of the labyrinth, I scribbled into my spiral notebook, and the way out of it” (Green, 2006: 59).

Miles, who is as innocent and pure as a child, is in search of truth. This indicates his romantic mood and maximalism. It is no coincidence that Miles chooses Simon Bolivar’s thought “How will I ever get out of this labyrinth!” as his motto. It seems to him that if Bolivar was able to get out of the labyrinths of life, then he will definitely find a way out. It is worth noting here that Miles’s maximalism is based on the fact that he relies not on ordinary people, but on outstanding personalities who have left their mark on history. But someone who thinks so broadly gets lost in life situations, in the worries of everyday life, and can’t get out of its labyrinths. Apparently, this is why he is prone to loneliness, and after the death of Alaska, he defines for himself: “Thomas Edison’s last words were: “It’s very beautiful over there.” I don’t know where there is, but I believe it’s somewhere, and I hope it’s beautiful”.

3. Conclusion

J. Green’s Miles is somewhere between a teenager who understands reality and a young man stuck in illusions. Undoubtedly, he is going through a period of transition, but at the same time he consciously does not like the world of adults and does not want to participate in it. The reader sees the events of both him and his school friends, especially Alaska, through Miles’ eyes and therefore can’t make any further judgments. He can’t say for sure whether what Miles says is fiction or truth. However, he is absolutely sure that what Miles narrates is similar to the life story of a young man living anywhere in the world. Miles’s loneliness, alienation from everyone and the search for his own identity are a reflection of his inner turmoil and struggle with himself. The criticism of society voiced by his tongue, his sincerity and naivety also stem from the contradictions of a cruel and hypocritical world. Therefore, the search for ideals becomes his life credo, Rabelais. Bolivar, Edison seem to be values on which he can rely. Thus, he searches for purity and truth in the world, and when he cannot find it, he becomes lonely and withdrawn. His relationship with his schoolmates emphasizes his loneliness and, at the same time, his incomprehensibility. The conclusion that Miles comes to at the end also raises questions, and although his thoughts bring some clarity to the work, many questions remain open.

References

1. Ericson, E.H. (1998). Identity, youth and crisis. Norton Company.
2. Fienberg, D. (2019). Looking for Alaska': TV Review. The Hollywood Reporter. URL: <https://www.hollywoodreporter.com/tv/tv-reviews/looking-alaska-review-1245903/>
3. Ferguson L. (2019). 'Looking for Alaska' Review: The Throwback Teen Drama the Genre Needs. Indie Wire. URL: <https://www.indiewire.com/criticism/shows/hulu-looking-for-alaska-john-green-josh-schwartz-1202183051/>
4. Frankl, V.E. (1984). Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy. Touchstone.
5. Green, J. (2006). Looking for Alaska. Penguin Books.
6. Abdullayeva, Y. (2021). Historical Imagination: Interpretation of the Past in Postmodern Novels A History of the World in 10½ Chapters and The Incomplete Manuscript. Academic Journal of Modern Philology, (14), 9-24.
7. Tamaki, J. (2019). Why John Green Likes Writing for Teenagers. The New York Times, New York Times Company. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/10/-books/review/john-green-by-the-book-interview.html>
8. Maslow, A.H. (1998). Motivation and Personality. Addison-Wesley Educational Publishers.

ANALYSIS OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL AND LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF ONOMASTIC UNITS IN LOVE EPICS

Abstract

This article categorizes the onomastic units used in love epics into various groups based on their semantic features: nature, cosmic objects, fauna and flora, work tools, body parts, and so forth. In the epics, names not only reflect an individual's identity but also reveal their character, social status, and emotional state. Onomastic units are analyzed based on referential, pragmatic, and intralinguistic semantic components. In love epics, names perform nominative, communicative, aesthetic, and expressive functions. These names also reflect the ethnopsychology, cultural-historical context, and national lexicon of the people. Investigating onomastic units allows for a deeper understanding of the historical and cultural heritage of the Azerbaijani people.

Keywords: *onomastic units, lexicon, semantics, structure, epic, function*

Like all linguistic units, onomastic units undergo a fascinating process of functionalization. The content of onomastic units is characterized by a variety of functional features. Functional onomastic units influence human cognition. Their primary function is to convey information about names, territories, traditions, and people. Onomastic units possess informative, communicative, expressive, and methodological functions. These functions evolve from "form to function." Additionally, it is possible to include the function of expressing attitudes toward onomastic units. In this context, the semantic relevance of onomastic units in love epics becomes apparent. Onomastic units are functionalized in lexical, morphological, and syntactic forms.

The creative skill of epic poets manifests itself in their ability to activate and utilize one of the potential meanings inherent in words and names, aligning them with artistic objectives and stylistic approaches. This process organizes the relationship between artistic reality and life.

In the language of love epics, onomastic names can be studied in two directions: 1) as structural elements of the text, and 2) as an integrated semantic system. The first approach is related to speech features, while the second involves the semantic regularities of the epic text.

In epic texts, the functions of onomastic units are distinguished by their poetic-aesthetic, phatic-contact, and emotive aspects. Due to these characteristics, linguistics addresses these functions.

One of the less-explored issues in love epics is the poetic-stylistic features of onomastic units. A. Qurbanov refers to this as the study of "primarily the names given to artistic works, the characters within them, and the places described in these works, as well as their stylistic characteristics, the role of onomastic units in enhancing the ideological and artistic impact of the work, the comic nature of proper names in artistic literature, ethnic names, the figurative nature of onomastic units, the creation of proper names in literary works, the syntactic and semantic features of proper names in a literary work, the analysis of any writer's individual onomastics, and other related issues" [5, p.496].

To determine the style, it is essential to understand the ideological-political significance of the words used in the speech of characters involved in the epics.

The Poetic Potential of Personal Names in Love Epics

The poetic potential of personal names in love epics is notably broad. The distinguished onomastic scholar Aydın Paşayev writes that "up to now, much has been written about the stylistic features of personal names in literary works. In recent years, the number of studies has increased significantly, focusing particularly on the stylistic characteristics of anthroponyms with diminutive, affectionate, or invented meanings used in folklore and literary works. Some studies have also addressed the phonetic-stylistic features of poetic anthroponyms. These investigations, which explore character names from various perspectives, are primarily labeled as 'stylistic features of personal names'" [8, p. 5].

According to T. Hajiyev, "the concept expressed by an onomastic name may diverge from its real, nominative meaning in the language and can be interpreted according to the individual's cognitive perspective. In other words, the individual determines the meaning of the name" [1, p. 45].

Q. Kazimov states: "Words and names, as the fundamental elements and subjects of oral folk literature, hold a special place within the system of linguistic signs. The manifestation of both scientific and artistic thought begins with these units. Words, names, and naming practices, characterized by their functional breadth and universality, primarily serve informative and generalizing functions. Simultaneously, these linguistic units possess the capacity to express the speaker's and listener's attitudes and emotions" [4, p. 61].

In general, names in literary works, which aim to depict the biography and characterization of a type, serve a stylistic purpose. For instance, names like Anket Ankeyov, Mindil Mindilov, Yalan Palanov, Sifir Sifirov, and Qara Qışqırıqov illustrate this concept [7, pp. 24-25].

R. Hasanov notes that among onomastic units, personal names and anthroponyms occupy a particularly significant place. In literary works, these names assume poetic and stylistic functions through the writer's talent and artistic mastery, which skillfully utilizes the power

and magic of artistic language. Anthroponyms are employed in accordance with specific literary objectives, serving as stylistic devices within texts. Since personal names belong to lexical categories, they exhibit diverse stylistic possibilities [3, pp. 31-33].

In love epics, anthroponyms are employed to vividly convey the ideas, ideals, and objectives of characters who display heroism, courage, invincibility, and valor in the pursuit of love. The lives and struggles of historically progressive figures and epic heroes are represented through anthroponyms within poetic texts.

The rhetorical question sentences that incorporate the names of mythological characters form a syntactic unit marked by question intonation, merging the conveyed thought with emotional emphasis to create a more impactful effect. Inspired by Azerbaijani epics, poets have utilized legendary anthroponyms to emphasize the exaltation of pure, noble, and sublime love.

In love epics, anthroponyms are also used as addresses, serving an essential stylistic function. Particularly in the poetic sections of epics, the repetition of the same intonation and meaning in this use case enhances grandeur and vividness, enriching the semantic content of the epic texts and creating a heightened sense of pathos. For instance, nicknames are employed within the language of love epics for specific stylistic purposes. These nicknames distinguish the hero's or type's characteristic traits, separating good from bad and positive from negative.

In general, the Azerbaijani language possesses a rich semantic system. All semantic phenomena present in the language are, in one way or another, reflected in anthroponyms. This implies that semantic capacity is characteristic not only of various lexical units but also of anthroponyms. As anthroponyms are inherently associated with human identity, they differ from ordinary words by uniting around a single meaning. Typically, they exhibit monosemy. Nevertheless, personal names also prominently display polysemy.

The linguistic characteristics of proper names, their lexical meanings, structural-semantic structures, functional variations, manifestation possibilities, stylistic-expressive nuances, and figurativeness are among the important issues studied within onomastics.

In Azerbaijani love epics, proper names are presented as lexical-semantic and stylistic units. Subsequent sections will discuss this in greater detail. In this context, it is essential to emphasize that "onomastic units pertain to reality and reflect it, not in an isolated way detached from the lexical-semantic system of the language, but in close connection with it, expressing meaning through the entire semantic system that constitutes the semantic structure of the language. They generalize and unify the social perception of that meaning" [2, p. 119].

The semantic power of a proper name intensifies and multiplies in the speech of epic heroes. It appears that the semantics of anthroponyms and toponyms in love epics should be considered as a historical-cultural and emotional-expressive category.

In some cases, onomastic names in love epics are used to generate subtextual meanings. Naturally, sub-

textual meanings primarily belong to folklore and literary works. In love epics, not only life, domestic, and love feelings are portrayed, but also hidden emotional thoughts emerge as subtextual meanings. The contrasts within the mood of subtextual onomastic images arise throughout the progression of events. For example, the remarks of onomastic characters within the text appear to restore them to the real flow of life (as seen in "Asli and Kerem" and "Tahir and Zohra"). The subtextual meanings associated with onomastic characters are inherently connected with the plot's movement and are organically linked to philosophical, moral, and social phenomena.

The anthroponyms present in love epics can be classified into several semantic groups:

1. Anthroponyms related to the environment.
2. Anthroponyms associated with cosmic objects and concepts.
3. Anthroponyms linked to fauna and flora.
4. Anthroponyms associated with tools and occupations.
5. Anthroponyms consisting of other specific names.
6. Anthroponyms related to body parts.
7. Anthroponyms derived from abstract and general vocabulary.

Similar to folktales, epics often omit the names of secondary characters. Instead, they are referred to by their profession, title, or position, such as farmer, wanderer, tailor, bandit, guardian, wrestler, gardener, shepherd, servant, maid, worker, chief, dervish, judge, governor, village elder, cleric, forester, shoemaker, pasha, khan, bey, king, executioner, archer, spearman, flag bearers, steward, commoner, centurion, hunter, merchant, messenger, etc.

These groups are determined based on semantic features. In general, the term "semantics" denotes the meaning conveyed. In semantics, personal names are studied as signs because a name is a linguistic unit and a sign. The semantic content of a name as a sign consists of three components:

1. **Referential meaning of the name:** This includes the referent and denotative elements of the sign. The denotative meaning is chosen from among the referential meaning variants and is determined by the specific type of text.
2. **Pragmatic meaning:** Also referred to as connotative meaning (including emotional, expressive, and stylistic meanings); it reflects the relationship between linguistic signs and the individuals who use them.
3. **Intra-linguistic meaning:** This involves the relationship between signs within the system of linguistic signs.

Thus, we have determined the sign content of personal names in love epics based on three components:

1. Name – the referential meaning of signs (semantics).
2. Name – the pragmatic meaning of signs (pragmatics).
3. Name – the intra-linguistic meaning of signs (syntax).

Furthermore, it can be argued that the selection of specific onomastics belonging to particular semantic

fields or spheres for love epics is undoubtedly influenced by the geographical environment, coordinates, and cultural-historical conditions of the era in which the epic was created. In the selection and usage of names as characters in love epics, we observe a maximal "exploitation" of semantic fields. This feature seems to be primarily associated with the ethno-psychology of the people and, subsequently, with the creative intuition of the epic poets. These onomastic forms serve as fundamental expressions and manifestations of the people's national identity. It is evident that the creators of these epics had a profound understanding of the material and spiritual culture of the Azerbaijani people, effectively using national and foreign lexical resources in onomastic creativity.

In love epics, the semantic features of anthroponyms (personal names) reflect the characters' nature, social status, fate, and even the main idea of the epic. These names not only signify the individual's identity but also reveal their role in the love story and their emotional world.

Love epics frequently exhibit frozen onomastic units within the phonetic, lexical, and morphological semantics of Azerbaijani. Examples include names such as Oghuz, Kipchak, Afshar, Bayat, and others.

The onomastic lexicon analyzed in love epics serves both artistic-expressive and stylistic functions. These functions are as follows:

1. **Nominative function:** This function conveys the names of realities specific to the Azerbaijani people. Such anthroponyms also appear in love epics, e.g., Aghabey, Amiraslan, Tutu, etc. In addition, traditional forms of address such as **khanim** (lady), **khatun** (noblewoman), **nene** (grandmother), **bacı** (sister), **mirza** (scribe), **aga** (sir), **bey** (gentleman), etc., are frequently encountered as components of anthroponyms.

2. **Communicative function:** In epic texts, "effective communication enables individuals or groups to achieve their goals and establish high-level relationships, impacting all aspects of organizational behavior. Communication involves the exchange of ideas, information, concepts, etc., through specific signs and material carriers, transferring content from one consciousness to another (individual and collective)" [6, p. 22].

3. **Aesthetic function:** Onomastic units, as in literary works, primarily serve communicative and aesthetic functions in the language of love epics. As researchers indicate, "the aesthetic function in literary texts represents the depiction of the author's thoughts

and conceptuality, deviating from ordinary linguistic norms and presenting the stylistic-semantic feature at a high level" [9, p. 17].

4. **Expressive function:** Onomastic units are used in syntactic constructions characterized by expressive syntax. This function intensifies both informativeness and expression.

All this once again proves that it is highly important to uncover the onomastic units hidden in the hearts of minstrels and folk poets, as expressed in their **qoşma**, **bayatı**, and epics, and to generalize and study the specific features of these units. Through the onomastic units used in folk creativity, it becomes possible to recall words that have faded from memory, become obsolete, or changed in form and structure. Additionally, it enables us to decipher the meanings of many still-mysterious proper names and to reveal numerous facts about the territories historically inhabited by the Azerbaijani people, as well as the political and economic relations they established with other nations and countries.

References

1. Hajiyev, T. The Use of Onomastic Units in Literary Works // Scientific Works of ADU. Series of Language and Literature, – 1968. №6, – pp. 45-49.
2. Hasanov, H. Lexicon of the Modern Azerbaijani Language / H. Hasanov. – Baku: "Maarif", – 1987. – 308 p.
3. Hasanov, R. Some Stylistic Possibilities of Anthroponyms // Problems of Azerbaijani Onomastics. – Baku: – 1995. №5, – pp. 31-33.
4. Kazimov, Q. Comic-Artistic Means / Q. Kazimov. – Baku: "Yazıçı", – 1983. – 188 p.
5. Qurbanov, A. Onomasiology of the Azerbaijani Language / A. Qurbanov. – Baku: "Maarif", – 1988. – 596 p.
6. Mammadli, N. Business and Academic Communication in the Azerbaijani Language / N. Mammadli. – Baku: "Elm və Təhsil", – 2021. – 512 p.
7. Mustafayeva, Q. Fictional Names in Azerbaijani Literature // Problems of Azerbaijani Onomastics. – Baku: – 1985. №5, – pp. 24-25.
8. Pashayev, A. Poetic Anthroponymy / A. Pashayev. – Baku: "Mütərcim", – 2022. – 232 p.
9. Rudyakov, N.A. Fundamentals of Stylistic Analysis of Literary Works / N.A. Rudyakov. – Chisinau: "Shtiintsa", – 1972. – 179 p.

Gulnara Gorkhmaz Gurbanova
 PhD in Philology
 Mingachevir State University
 Senior lecturer
 Azerbaijan, Mingachevir

THE ROLE OF MEASUREMENT UNITS IN TERMINOLOGY FORMATION

Гульнара Горхмаз Гурбанова

РОЛЬ ЕДИНИЦ ИЗМЕРЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация:

В статье рассматривается процесс терминообразования и роль единиц измерения в этом процессе. Отмечается важная роль терминологии в развитии языка, особенно подчеркивается широкое распространение международных элементов, таких как «кило-», «микро-», «макро-» и др., используемых в научных сферах. Обращается внимание на семантическую и структурную функцию этих элементов в терминах. В статье подчеркивается важность системного и научно обоснованного подхода к формированию терминов.

Abstract:

The article explores the process of terminology formation and the role of measurement units in this process. It highlights the significant role of terminology in the development of the language, particularly emphasizing the widespread use of international elements such as "kilo-", "micro-", "macro-", etc., in scientific fields. The semantic and structural functions of these elements within terms are examined. The article underscores the necessity of a systematic and scientifically grounded approach to the formation of terms.

Ключевые слова: *единицы измерения, терминология, образование терминов, научный язык, языковая система, языковые ресурсы*

Key words: *measurement units, terminology, term formation, scientific language, language system, linguistic resources*

Since the beginning of the 20th century, extensive research has been conducted in the field of terminology, a branch of Azerbaijani linguistics that falls under general linguistics. Significant progress has been made in the terminology of various fields, based on the materials of different languages. If we look at the history of scientific studies in the field of terminology, we see that such research began in the previous century and gained momentum in the 1960s. However, it would be more accurate to trace the origins of these studies back to the Turkology Congress held in Baku in 1926. As is known, one of the sessions at this congress was dedicated to the issue of terminology in Turkic languages. In the eighth session, which focused on terminology, presentations were delivered on the state of the terminological system in Turkic languages. Due to the evolving development of society, new concepts continuously emerge in human thought, and expressing these concepts in language becomes a necessary and inevitable process. When the native language lacks the appropriate terms to express such concepts, borrowing words from other languages becomes essential. In the modern era, terminology remains an area of interest for many linguists. In his book *"Azerbaijani Linguistics"*, A. Babayev notes: "Due to new scientific discoveries and developments in societal life, many terms and expressions in our language have become archaic and fallen out of use. This gap must be filled with newly created terms. After all, it is impossible to imagine a modern literary language without its own scientific terminology".

The terminological system of every language constitutes the most dynamic and evolving part of its vocabulary. Without terminology, enriching the vocabulary is not feasible. Given the importance of the terminological system, the views of Bakir Chobanzadah — a scholar who played a crucial role in shaping Azerbaijani and Turkic philological thought — on the essence of terms were later echoed in general linguistics and praised for their clarity in defining key characteristics of terms. He stated: "Scientific terminology, just as an alphabet must include a separate letter for each sound, must also have a unique, unchanging word — a term — for each concept".

The contributions of linguists such as A. Orucov and M. Shiraliyev in regulating various field-specific terminologies must be particularly highlighted. In 1952, a Terminology Committee was established under the Presidium of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. Thanks to the committee's focused efforts, significant work was undertaken in creating terminological units in different scientific and technical fields, standardizing existing terms, and organizing field-specific terminologies.

M. Gasimov played a major role in the study of terminology. His works *"How Terms Are Created in the Azerbaijani Language"* and *"The Basics of Azerbaijani Terminology"* significantly accelerated research in this area [3].

When creating and defining new terms to express concepts emerging from the development of linguistics

and expanding language research, it is crucial to examine the vocabulary of the Azerbaijani language in depth and to utilize its word-formation resources effectively. Various ideas on terminology and terms have been expressed in the research of Azerbaijani and Russian linguists. A. H. Orucov notes: “A term is a word, but not every word is a term. Yet, it is difficult to draw a clear and impassable boundary between a term and a regular word”.

Russian linguist A. V. Superanskaya defines a term as follows: “A term is a verbal expression of a concept that is part of a system of concepts forming professional knowledge. A term is a key conceptual element used for a specific purpose in language” [4].

T.O. Vinokur, known for his contributions to terminological research, states that terms are “not special words in language, but words that carry special functions”. Meanwhile, T.L. Kandelaki approaches the concept differently: “A term is a word or a lexicalized phrase whose meaning is defined within the system of corresponding concepts”.

In linguistics, the word “terminology” is also used in multiple senses alongside “term.” It can refer to:

1. The totality of terms belonging to specific fields [e.g., linguistic terminology, military terminology, diplomatic terminology];
2. The principles and laws governing the formation, composition, and functioning of terms in various fields, as well as the identification of equivalents in different languages .

Linguist V. Aslanov classifies terms by origin into two major groups [2]:

1. Loan terms;
2. Terms formed through the internal means of the language.

Among loan terms, international words occupy a special place. Different criteria have been applied to identify international words. However, most linguists agree that an international word must carry the same meaning and have similar phonetic form in at least three or more structurally different languages, and must denote concepts related to fields such as science, technology, culture, art, politics, sports, military, etc.

In term formation, suffixes such as *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü, -ış, -iş, -uş, -üş* are considered highly productive and are used in nearly all scientific fields. Compound words also play a significant role in terminology creation. Additionally, international word-formation elements from Greek and Latin, as well as grammatical units, play an important role. In Azerbaijani terminology, Greek and Latin elements lose their independence and assume a new function as word-forming components. In linguistic literature, such word-forming elements are referred to as “term elements.”

Term elements in the Azerbaijani terminology system can be classified functionally into two groups:

1. Prepositive elements (added at the beginning of words);
2. Postpositive elements (added at the end of words).

Prepositive derivational elements. In European-derived terms, postpositive elements are divided into two categories based on their structural features: a)

Conservative term elements; b) Deformative term elements.

Conservative term elements are prepositive elements that maintain their independence within a term. These elements, when added to the beginning of a word, provide a new nuance and form new words. Compared to postpositive elements, their connection to the root is weaker. Conservative elements include: *kilo-, milli-, macro-, micro-, photo-, tele-, mono-, agro-, astro-, exo-, ethno-, etc.* Although they cause structural changes in the words they attach to, they retain their original meanings.

Consider the element “kilo,” used with measurement units. This word, borrowed from French and originating in Ancient Greek, means “thousand.” It is used as a weight unit and appears in compound terms such as kilovolt, kilohm (units of voltage), and kilometer (a unit of distance).

As M. Sh. Gasimov notes, scientific concepts arise through abstract thinking. Understanding the essence of phenomena and objects is linked to abstraction. Based on the rules of abstract thought, conservative prepositive term elements in Azerbaijani terminology are grouped into five categories according to the concepts they express:

1. Terms denoting similarity: *ultra-, super-*.
2. Terms denoting opposition: *proto-, arche-, micro-, macro-*.
3. Terms related to form, volume, length, distance: *baro-, tele-, ortho-*.
4. Terms with specific semantic features: *poly-, thermo-, homo-*.
5. Nomenclatural terms: *ferro-, astro-, phyto-, hydro-*.

Deformative term elements are prepositive elements that have lost their independence and act as affixes — some as prefixes, some only as suffixes. These include: *re-, epi-, di-, sup-, an-, bio-, neo-, de-, a-, etc.*

These can be semantically grouped as follows:

1. Elements conveying negation: *de-, an-, a-, dis-*.
2. Elements indicating quantity: *bi-, iso-*.
3. Elements expressing “repetition, renewal, return to past”: *ex-, re-, neo-*.
4. Elements denoting “life, living organisms”: *bio-, zoo-*.
5. Elements conveying “proximity, similarity”: *sub-, epi-, dia-*.

Postpositive derivational elements also belong to terminological word-formation. They play a significant role in forming new compound terms by attaching to roots. Some pre- and postpositive elements in loan terms are inseparable parts of the word. Elements like *-ado, -ase, -celli, -iscos* from Spanish, French, Italian, and Greek are not morphologically separable. However, some elements such as *-drome, -meter, -graph, -nym, -nom, etc.*, are separable and act as suffixes that often replace native equivalents in Azerbaijani.

Azerbaijani linguists consider postpositive derivational elements as word-forming suffixes. Linguist M. Huseynzadah argues that if the root of a borrowed word is used independently in Azerbaijani, then the derived word can be considered native.

Considering these points, postpositive derivational elements can be grouped as follows:

1. Dual-position postpositive elements: -graph, -meter, -gram, -phone. These elements can attach both at the beginning and end of words.

The Greek-derived “meter” (metron) relates to measuring devices or units of length. For example: *Metrology* — the science of measurement; *Barometer* — an instrument measuring atmospheric pressure; *Metrometer* — a device measuring temperature based on changes in the physical properties of substances.

The Greek word “gram” (gramma) denotes writing or graphical representation. *Grammometer* — a dynamometer that measures low force in mechanical systems; *Gramophone* — a device that plays sound recorded on a gramophone record.

2. Fully independent postpositive elements: -drome, -scopy, -graphy. *Scopy* comes from Greek “skopeo” (to observe); *Bronchoscopy* — observation of the bronchial passages using a bronchoscope.

Conclusion

The analysis demonstrates that units of measurement play a crucial role in the formation of terminology

in the Azerbaijani language, and both the internal resources of the national language and international practice are effectively utilized in this process. Prefixes such as “kilo-”, “milli-”, “centi-”, and “deca-” not only indicate quantity but also contribute scientific meaning and structural clarity to terms. A consistent, systematic, and scientifically grounded approach is essential for the development of the terminological system. In this context, the correct selection and application of measurement units ensure that terms are precise, understandable, and aligned with international standards.

References

1. Cəfərov M. Z. Dilimiz və terminologiyamız. – “Terminologiya məsələləri” Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2010
2. Qasımov İ. “Azərbaycan terminologiyası” Bakı, 2007
3. Qasımov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2003
4. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. Москва, 2003

Jamila Rustamova
 Ph.D., Associate Professor
 Baku State University
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495138>

CLICHÉ EXPRESSIONS (“KALIP SÖZLER”) AS A MANIFESTATION OF THE ETHNOMENTAL DIVERSITY OF THE POLITENESS CATEGORY (IN THE CONTEXT OF TURKISH COMPLEX SENTENCES)

The article deals with the issue related to the problem of the Turkish compound sentence. It turns out that the Turkish complex sentence is forced to “complicate” its original simple format due to the requirements of the courtesy rules. That is, the same intention is expressed more politely, unobtrusively. In this sense, Turkish patterns of compound sentences can be compared to the category of politeness in Japanese and Korean. It is known that the keigo system manifests itself both at the lexical and grammatical levels. On some points, the principle of politeness, which is syntactically resolved in Turkish complex sentences, shows commonality with keigo.

Keywords: Modern Turkish language, complex sentence problem, cliché expressions (*kalıp sözler*), politeness category, Japanese and Korean languages, *Keigo*.

As is well known, expressions presented under the name “*kalıp sözler*” in Turkish linguistics actually demonstrate an ability to extend beyond the “sphere of influence” of the lexical stratum. In this sense, we can infer that the politeness category, which determines Turkish speech behavior, shares certain features with the politeness category in the Japanese language. As is known, the politeness category in Japanese and Korean does not merely manifest itself at the level of polite language norms defined by speech etiquette rules but constitutes a comprehensive lexical-grammatical category [1]. In both languages, the corresponding lexical and grammatical inventory serves to express politeness concepts that are essential to Japanese and Korean mentalities but often represent cultural lacunae, complicating the translation process for other cultures.

The Japanese politeness category, known as *Keigo*, fully reflects the hierarchical nature and conservative traditionalism of Japanese society, while also clearly illustrating significant differences from the linguistic identity of communities shaped by Western cultural mentalities. As N.T. Khalmuzarova also notes, the *Keigo* system, characterized by lexical-grammatical means, highlights elements such as “politeness, respect, deference, strict adherence to subordination, the speaker’s humility, modesty, attentiveness, the listener’s concentration, and simultaneously, the formality or official nature of relationships” (i.e., the inevitable social distance requirement arising from internal societal hierarchy during communication - J.R.) [2; 83-84].

It should also be noted that, as pointed out by D.A. Kozhevnikova, who analyzed the forms of expression of the politeness category in the Japanese language and highlighted the inevitable difficulties encountered when assimilated by representatives of different cultures, *Keigo* is a category that manifests itself at lexical-grammatical levels. In this context, intra-community social knowledge (information about hierarchy) inevitably emerges as background knowledge, thereby guiding the syntactic constructions in one form or another. The linguist emphasizes that in this case, there is a widespread use of conditional subordinate clauses. Furthermore, D.A. Kozhevnikova draws attention to the

significant role of such expressions in creating negative distancing [4; 325-332].

For comparison, it can be noted that in the Turkish language, complex sentence models with conditional subordinate clauses, expressing excessive politeness, may convey a request, warning, or reprimand from one party to the other, demonstrating negative distancing during the communication process. For instance:

- *"Ben onlardan uzak yaşayamam, kendi çabalarımla iş bulamadım, bana yardımcı olursanız beni çok mutlu edersiniz."* [4]

- *"Evimi de ziyaret ederseniz beni çok mutlu edersiniz."* [5]

In the given examples, when contrasted with “sincere speech acts,” the following examples reveal “insincere speech acts” that serve to express negative distancing (for a more detailed discussion, see [6; 30-37]).

Additional examples include:

- *"Sevgili dostlar, sayfayı beğenmeden yorum beğeni yapmasanız sevinirim, aksi taktirde engellerim."* [7]

- *"Değerli Hanımefendi, genelleme yapmasanız çok sevinirim; zira, Babam Hacı ve bizi Atatürk düşmanı olarak yetiştirmedim."* [8]

If we hypothetically classify world languages into two categories:

1. Languages that manifest the politeness category at all levels of the language system (lexical, morphological, and syntactic), as observed in Japanese and Korean, and

2. Languages that realize politeness concepts to a limited extent (through specific honorifics, communicative markers, etc.) [9; 13], then it can be noted that the Turkish language, with its own set of ritualistic speech habits expressing politeness and its repertoire of routinized politeness expressions, may be positioned closer to Japanese and Korean.

This is because, without familiarity with the expressions presented under the name “*klişe sözler*” and without identifying their constitutive potential, no foreign speaker can establish successful communication within the Turkish community. To substantiate our position, we would like to briefly point out that such situations may lead to communicative failures that can be

termed as “incidents.” Utilizing S. Huntington’s metaphor, it can be argued that in some cases, unfamiliarity with the speech habits shaped by politeness principles of a different culture may result in situations reminiscent of a “clash of civilizations” (an arguably hyperbolic characterization).

An illustrative example of this can be drawn from T.V. Larina’s study titled “Politeness as a Regulator of Communicative Behavior.” During a scientific conference in Moscow, a Korean scholar concluded his presentation with a phrase that, in translation, conveyed the meaning “Forgive me for my limited and uninteresting report” (Простите за мой скудный и безынтересный доклад / Yetersiz ve ilginç olmayan raporum için beni bağışlayın), provoking laughter from the Russian-speaking audience [1]. However, the scholar merely intended to politely conclude his speech in full accordance with the politeness norms of the Korean language.

For comparison, it can be noted that for Turkish speakers, the behavior of a communicator who humbly apologizes for their “scribbles” would not appear surprising. For instance, S.V. Chironov, who has evaluated typical encouraging speech formulas characteristic of Japanese communication strategies, presents several examples that, in the context of Turkish speech etiquette, do not seem “foreign.” One such translated example from Japanese to Turkish reads:

- *"There is nothing to be done, my urgent wish is that any problem in the League of Nations be resolved without obstacles."* [2; 18-32]

Similarly, let us examine the use of analogous speech formulas in Turkish:

- *"Daha önce de söylemişim ya, Yüce ALLAH kaderini yazıyor, yapacak bir şey yok."* [11]

These formulaic “kلیşe sözler” actually function as ready-made speech formulas within the Turkish community, emerging under the influence of the Turkish-Muslim ethnocultural identity, characterized by belief, fatalism, and a tendency to attribute the course of fate to destiny or divine will. Rather than being dictated, this worldview operates in a “background knowledge” mode, where Turkish speech etiquette formulas eliminate the sense of inevitability, surrendering the flow of life to an invisible force. This mindset results in the frequent use of expressions such as “kismetse” (if fate allows), “Allah nasip ederse” (if God grants), “yapacak bir şey yok” (there is nothing to be done), “Allah izin verirse” (if God permits), and similar phrases, especially when compared with Azerbaijani expressions like “Allah qoysa” (if God wills).

The reason that compelled the modestly concluding Korean scholar to use the aforementioned phrase similarly pushes Turkish speakers to elaborate their otherwise straightforward remarks with “fatalistic” speech act units. As evident from the examples, responses that could be as simple as “evet/hayır” (yes/no) are often complicated with fatalistic “kلیşe sözler.” This phenomenon occurs because, for a Turkish speaker, such straightforward answers might imply a contradiction to the belief that God is the sole determiner of past, present, and future events.

It should be noted that, as pointed out by İ. Onursal Ayırır, who attempted to clarify the issue from a linguo-pragmatic perspective, “kalıp sözler” (set phrases) are not homogeneous in nature. They can be divided into routine set phrases and expressions, and communicative set phrases and expressions (routine kalıp sözler and konuşma kalıp sözler) [15; 86–98]. In our view, since the former mainly possesses a phraseoreflex nature, they are of lesser interest from the perspective of communicative syntax, specifically in the context of the complex sentence problem.

It should also be noted that the exceptional importance of politeness principles in Turkish linguistic identity and the purposeful use of complex sentence models loaded with relevant set phrases for communicative success (for more on “communicative success,” see [16; 235–236]) can be clearly observed not only through synchronic but also diachronic studies and speech materials. As A. Aydemer notes, the “Divanü Lügati’t-Türk” contains numerous words and expressions highlighting the crucial role of the politeness principle in interpersonal relations [17; 14–36].

According to X. İmamova, the forms of politeness (or, more precisely, the politeness category) in Turkish have both lexical and grammatical characteristics [19; 75]. Although the grammatical manifestations of politeness concepts in Turkish have not been extensively analyzed like Keigo, their existence—particularly their active expression in complex sentence formats—is undeniable.

We must also emphasize that we are far from equating set phrases (kalıp sözler) with speech etiquette formulas. The term “kalıp sözler” in Turkish linguistics encompasses words, phrases, and sentence-based units that embody linguistic elements with extensive structural-semantic and functional diversity. As stated in the research by N. Sis and B. Gökçen, the terms “kalıp sözler” or “ilişki sözler” (i.e., communicative markers) in linguistics (more accurately, in Turkish linguistics) include expressions and proverbs that clearly reflect the customs, lifestyles, and hierarchically structured interpersonal relationships within the speaking community [20; 1979]. Thus, they encompass both ritualistic words and expressions, pre-fabricated phraseoreflexes, as well as address forms for individuals of higher (older or socially superior) or lower (younger or socially inferior) status.

Therefore, it can be argued that “kalıp sözler” constitute a rich linguistic inventory that, when used by different speakers, allows us to identify the realization of these linguistic units within speech etiquette formulas. In other words, in the first case, we encounter a set of linguistic facts existing on the basis of linguistic competence (to use N. Chomsky’s terminology), while in the second case, we observe components of speech acts materializing within concrete speech performances.

In the following example, we encounter the softening of a negative context through the use of the rica ederim set phrase as a complex sentence component. In this case, although the speaker’s intention is directed towards performing warning or critical speech acts, the use of the main clause rica ederim serves as a corrective mechanism to avoid the realization of an illocutionary

breach (“illocutionary misfire”—a concept discussed further below). In other words, speakers, consciously or subconsciously, utilize various speech strategies to maintain a positive self-image during communication, preventing the addressee from being eliminated as a communicative party (i.e., avoiding illocutionary misfire) [21; 14].

Examples include:

- *"Rica ederim, böyle olanlar kendilerinin ne olduklarını ve ecdâdları gibi ne tür hizmetlere imza attıklarını hiç düşünmezler mi?"* [22]
- *"Rica ederim, bir şey söyleme kaybettirsin."* [23]

In these cases, the likelihood of the imperative "Sus" (be silent) leading to an illocutionary misfire necessitated a more polite formulation. As seen, the rica etsem and rica ediyorum components of complex sentences exhibit distinct conventionalized characteristics (apparent only to native speakers or those deeply familiar with the linguistic environment). The rica etsem clause, functioning as the main clause of a conditional subordinate sentence, implicitly expresses deference towards the addressee. In contrast, the rica ediyorum clause in a complement subordinate sentence may serve to convey both positive and implicitly negative information.

Thus, in the first case, we primarily encounter communicative impositivity, while in the second case, we may face communicative situations characterized as insincere speech acts, in addition to communicative impositivity.

References:

1. Larina, T. V. *Politeness as a Regulator of Communicative Behavior* // Larina, T. V. *Category of Politeness and Communication Style*. [Online Resource](#).
2. Khalmurzaeva, N.T. *The Problem of Defining the Category of Politeness in Japanese Linguistics* [Electronic Resource] / N.T. Khalmurzaeva // *International Scientific Review*. – 2016. – № 18 (28). – pp. 83-84. [Access Mode](#).
3. Kozhevnikova, D.A., & Shalamova, O.O. *Differentiation of Politeness Forms in the Process of Translation from Japanese to Russian* [Electronic Resource] / D.A. Kozhevnikova, O.O. Shalamova // *Literature and Journalism of the Asia-Pacific Region in Intercultural Communication of the XX-XXI Centuries: Materials of the IV International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 130th Anniversary of Vs. N. Ivanov*. – 2019. – pp. 325-332. [Access Mode](#).
4. [Hürriyet](#).
5. [Akvaryum Forum](#).

6. Bezuglaya, L.R. *Insincere Speech Acts and Insincere Speech Genres* [Text] / L.R. Bezuglaya // *Speech Genres*. – 2015. – №1 (11). – pp. 30-37. [Access Mode](#).

7. [Facebook Post](#).
8. [Twitter Post](#).
9. Khalikov, N. A. *Politeness Strategy in Speech Communication of Tajik and Turkish Linguocultures*, PhD Dissertation, Dushanbe, 2019, 148 p.
10. Chironov, S.V. *Once Again about Japanese Communication: Typical Speech Tactics of Japanese in an Incentive Context* [Electronic Resource] / S.V. Chironov // *Japanese Studies*. – 2017. – № 1. – pp. 18-32. [Access Mode](#).
11. *75 Tweets in a Row... Sedat Peker's Consecutive Posts* // *Cumhuriyet*, August 24, 2022. [Link](#).
12. [Yeni Şafak](#).
13. *If God Permits, Marriage Will Happen* [Sabah](#), March 28, 2022.
14. *If God Allows, I Will Review These Numbers Again in 2023* [Hürriyet](#).
15. Onursal Ayırır, İ. *Set Phrases in Turkey Turkish: A Pragmatic Evaluation from the Perspective of Politeness Theory* // *Milli Folklor*, Vol. 16, No. 126, pp. 86-98, 2020. [Link](#).
16. Kuznetsova, A.A. *Communicative Success // Effective Speech Communication (Basic Competencies): Dictionary-Guide* / Siberian Federal University; ed. A. P. Skovorodnikov. – Krasnoyarsk: SFU, pp. 235-236. [Access Mode](#).
17. Aydemir, A. *Politeness in Interpersonal Relationships According to Divanü Lügati't-Türk*. *International Journal of Turkish Literature, Culture, and Education* 3/3 (2014): 14-36. [Link](#).
18. Imamova, X. K. *On a Case of Realizing the Politeness Category in the Turkish Language* / X. K. Imamova. // *Young Scientist*. – 2019. – № 40 (278). – pp. 239-241. [Access Mode](#).
19. Imamova, X. K. *Representation of Politeness Forms in the Turkish Language* // *Sociosphere* № 3, 2016, pp. 74-81. [Link](#).
20. Sis, N., Gökçe, B. *Reflections and Set Phrases in the Children's Stories of Gülten Dayıoğlu*. *Turkish Studies* Volume 4/3, Spring 2009, pp. 1976-1989. [Link](#).
21. Alagözlü, Nuray & Sevgi Şahin. *Power and Performative Language Uses in Political Discourse*. *Türkbilig* 20 (2010): 12-36.
22. *Searching for Our Own Soul* [Link](#).
23. *The Simplification Process of the Turkish Language in Halit Ziya Uşaklıgil's Novel "Bir Ölünün Defteri"* [Link](#).

Mehriban Mammadova Oktay

Doctor of Philosophy in Philology

Ganja State University, Department of Azerbaijani Language

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495148>

SEMANTIC FEATURES OF LITERARY STUDIES TERMS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Summary

Literary studies terminology constitutes a fundamental direction within the scientific terminology of the Azerbaijani language. The historical development stages of Azerbaijani terminology, marked by their ancient origins, are distinguished by specific features. Alongside the development of the literary language, its terminology also evolves.

Term formation is an integral part of the word-formation process in the language, functioning in accordance with its grammatical principles. The same principles that govern word formation in the Azerbaijani language are applied in the creation of literary studies terminology. The methods of term formation have evolved in line with the socio-political characteristics of each period. In earlier stages, lexical and grammatical elements played a more active role in term formation, but over time, they became less prominent, giving way to semantic methods as the primary source of terminological development.

Keywords: *literary criticism terminology, terminology of the Azerbaijani language, terminology creation, word formation, semantic method*

Language constitutes a powerful, significant, and indispensable medium of information within human society, facilitating the transmission of the past to the present and the present to the future. Consequently, language must be preserved and sustained. The rules governing language should be established in such a way that, even after five hundred or a thousand years, information can still be conveyed to future generations without any loss of meaning. It is imperative to develop and safeguard the linguistic norms that are universally comprehensible so that subsequent generations can understand the language without difficulty.

Ensuring the clarity of language necessitates the creation and stabilization of its corresponding norms, which represents one of the fundamental challenges in linguistic preservation. The more stable the linguistic norms, the longer their lifespan. Furthermore, the greater the longevity of these norms, the more extensive the language's capacity to serve as a medium of information.

Throughout its historical development, the Azerbaijani language has undergone both significant stages of enrichment and periods of profound external influence and pressure. The Azerbaijani language's wealth of word-formation and inflectional mechanisms, the establishment of a highly systematic suffixation process, the capacity to express multiple meanings with a limited number of words, and the existence of a distinctive sequential pattern in word order all signify that, even in ancient times, this language functioned as a highly influential medium of communication within social contexts. A language actively engaged in public life inevitably functions as a medium of information for a society characterized by robust statehood. Nevertheless, during certain historical periods, the Azerbaijani language faced intense external pressures and influences, resulting in the disruption of a unified linguistic norm, which subsequently gave way to stylistic variations of arbitrary nature.

For example, despite the ancient and rich traditions embodied in the epic tales of *Kitabi-Dədə*

Qorqud, no reliable information about written sources in the Azerbaijani language exists prior to the 13th century. The earliest known written source in Azerbaijani is currently attributed to the ghazal by Izzeddin Hasanoghlu. The first line of each couplet in the ghazal remains clearly comprehensible today, whereas the second line, densely laden with Arabic and Persian compounds, poses greater interpretative challenges. In the period following Hasanoghlu, classical traditions continued to dominate the language of Azerbaijani written literature. As a result, even today, the works of eminent poets and literary figures such as Nasimi, Fuzuli, Govsi Tabrizi, and many other illustrious authors, who have made invaluable contributions to the cultural heritage, remain difficult to fully comprehend due to their deviation from the vernacular norms.

During the independence period, the modern Azerbaijani language has developed a rich terminological lexicon encompassing various domains, including socio-political, scientific-technical, cultural-educational, and international-diplomatic fields. This terminological expansion has contributed to the comprehensive development of the Azerbaijani language in the contemporary era, enhancing and refining its lexical composition.

One of the significant branches of scientific terminology within the Azerbaijani language is literary studies terminology. The origins of Azerbaijani language terminology are rooted in antiquity. However, the systematic development of terminology predominantly occurred during the Soviet period [6, 11–17; 10, 18–23]. During this time, word formation primarily relied on the internal resources of the language, with borrowings introduced as necessary. Alongside the evolution of the literary language, its terminological system also advanced. Historically, one branch of evolving terminology that has become systematically stabilized is literary studies terminology.

The usage of literary studies terms in the Azerbaijani language dates back to the medieval period and subsequently underwent significant developmental

stages. The progress of literary studies as a discipline, the emergence of textbooks and educational resources for higher and secondary general education, as well as the creation of dictionaries, were key factors in the advancement of Azerbaijani literary studies terminology. As a result, the terminology developed, expanded, normalized, and eventually stabilized [8, 13–23].

Researchers generally attribute the formation of the Azerbaijani literary language to the 11th century, identifying the first written monument of this period as *Kitabi-Dədə Qorqud*. This text contains numerous literary studies terms, allowing it to be regarded as one of the earliest sources in this field.

The written period of the Azerbaijani literary language, initiated through the contributions of prominent literary figures such as Hasanoghlu, Nasimi, Khatai, Fuzuli, and Vagif, also saw the emergence of literary studies terminology within these primary texts. Additionally, Mahmud al-Kashgari's *Diwan Lughat al-Turk*, considered a fundamental source for the Azerbaijani language, contains various literary studies terms, some of which persist in contemporary Azerbaijani.

Term formation, as an integral component of the lexical development process, operates within the grammatical framework of the language. The same fundamental principles governing word formation in the Azerbaijani language are applied in the creation of literary studies terms. According to M. Mammadov, the methods and sources of term formation are adapted to the socio-political context of each historical period. For instance, lexical and grammatical elements that once played an active role in term formation may later become less prominent, or a primary source of term creation may be replaced by another [7, 16].

Studies on term formation outline the following methods of term creation:

1. Semantic Method;
2. Morphological Method;
3. Syntactic Method;
4. Calque Method [5, 23–31].

To designate new objects and phenomena, various methods are employed, one of which involves assigning a new meaning to an existing word or term. This approach results not in a quantitative increase but in a qualitative enhancement of terminology. In this case, the internal structure of the term remains unchanged, but it acquires a new conceptual dimension due to a semantic shift. Essentially, the new concept or object establishes an associative link with a pre-existing concept or object, thereby extending the meaning of the term. Consequently, the new concept is expressed through existing words, augmenting the semantic load of the term [6, 91–92].

In Azerbaijani, the semantic method plays a significant role in the formation of literary studies terms across various scientific fields. Terms formed through the semantic method acquire additional terminological meanings as a result of semantic evolution, thus becoming terminological units. The word formation process via the semantic method manifests in specific contexts, including:

1. The terminologization of certain colloquial words;

2. The specialization of meaning;
3. The semantic broadening of a word [5, 123].

Historical-comparative research demonstrates that most terms have emerged through the semantic evolution of either Turkic-origin words or borrowed words. In Azerbaijani, literary studies terms formed through the semantic method include the terminologization of certain colloquial words (e.g., *ağı*, *bayatı*, *varsağı*, *tuyuq*), as well as the specialization of one of a word's meanings, which then transforms into a term (e.g., *qol*, *boy*, *zırvə*, *dastan*). S. Guliyeva points out that "there are no literary studies terms in Azerbaijani formed through semantic broadening."

The *Dictionary of Literary Studies Terms* states that in ancient Azerbaijan, mourning for a great hero was a customary practice. On the day of the hero's death, people would gather in a communal space referred to as "yuq." The *uğçu* (the mourner) would first extol the hero's virtues, followed by a transition to a mournful melody, singing laments for the celebrated hero [2, 7].

The term *ağı* was a widely used lexical unit in the traditional lifestyle of Azerbaijanis. Initially a colloquial term, it later evolved into a scientific-literary concept, thus becoming a term. The word *ağı* is predominantly used in Azerbaijani literary studies [2, 7], though it occasionally appears in Turkmen literary studies as well.

In Mahmud al-Kashgari's renowned work *Diwan Lughat al-Turk*, the word *yığ/yuğ* is recorded with meanings such as "to cry," "mourning," "tear," and "meal served at a mourning ceremony." Over time, one of the meanings of the ancient word *ağı* became specialized, specifically referring to a song sung at mourning ceremonies, ultimately solidifying as a term within literary studies. In Azerbaijani, derivatives of this term include *ağı-çı* (lamerter) and *ağıcı sözlər* (lamerter words).

Terms Arising from Semantic Specialization

Terms formed through semantic specialization emerge from the narrowing of a word's meaning. One prominent example in folklore studies is the term *aşiq*. In ancient Azerbaijani tradition, the term *aşiq* was preceded by names like *ozan*, *varsaq*, and *yanşaq* [2, 17–18].

M.H. Təhmasib, discussing the etymology of the word *aşiq*, asserts that it does not derive from the Arabic word *aşiq* (lover) but from the Turkic verb *aşılamaq* (to play music). He posits that the root *aş* could have transformed into *aşiq* by adopting the suffix *-iq* in accordance with the phonological rules of the Azerbaijani language, forming a noun or title [10, 41].

The word *aşiq* is polysemous, recorded in ancient Turkic written monuments with meanings such as "chicken bone" and "helmet" (DTS, p. 64), and also appearing in M. Kashgari's dictionary with the same meanings. In the epic *Kitabi-Dədə Qorqud*, *aşiq* denotes both "a gaming piece" and "helmet" [10, 27]. According to the *Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language*, *aşiq* also signifies "folk singer," "game piece," "game name," "knucklebone," and "the metallic

part between the hammer and the foot of a rifle" [8, 166]. In modern Azerbaijani, *aşıq* remains widely used.

Lexical Units Arising from Semantic Specialization in Literature

Another example of a lexical unit derived from semantic specialization is the term *boy*. In folklore studies, *boy* denotes a part of an epic or a chapter dedicated to a specific event, historically referring to a segment of Turkic oral literature (Literary Studies Terms Dictionary, p. 30).

The *Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language* provides five meanings for the word *boy*:

1. Body height;
2. Length;
3. Elevation or height;
4. Magnitude;
5. A chapter or section of an epic.

The fifth meaning reflects the terminological semantics of *boy* [6, 301-302]. Written monuments of Azerbaijani also contain the terminological sense of *boy*. For instance, in *Kitabi-Dədə Qorqud*, the word *boy* signifies "epic" (Oghuzname), as in: "*Dirsə xan oğlu Buğacan boyunu bəyan edər*" (Dirsa Khan's son Bugachan tells his epic). Additionally, the expression "*Dədə Qorqud boy boyladı, soy söylədi...*" also uses *boy* in the context of an epic chapter [9, 30].

Historically, the term *boy* also denoted "tribe" in ancient Turkic written sources (DTS, p. 110), a usage noted by Kashgari with the marking *Oghuzca*. In *Kitabi-Dədə Qorqud*, the word also appears in the sense of "tribe," as in: "... *Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu*" (From the Bayat tribe, a hero named Dədə Qorqud emerged) [9, 14].

The Term *Qol* in Literary Studies

One of the terminological units formed through semantic specialization in modern Azerbaijani is the word *qol*. In folklore studies, *qol* refers to interconnected parts of Azerbaijani epic tales. For example, the *Koroğlu* epic consists of multiple *qols* (branches). M. Kashgari's dictionary records the word *qol* in the same sense as used in modern Azerbaijani.

Thus, the literary studies term *qol* developed from one of the historical meanings of the polysemous word *qol*. An example of usage: "*In recent years, several new branches (qol) of the Koroğlu epic have been collected*" [3, 251]. According to the *Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language*, *qol* has eight meanings, with the fifth being the terminological one: "a part, chapter, or story of an epic" [6, 339-340].

Semantic Differentiation in Dialect Usage

The word *suç* (crime or fault) is used in the dialects of Gadabay, Tovuz, and Jabrayil to mean "guilt" or "fault" (4, p. 163). Its subsequent semantic change has led to its differentiation and specialization as a legal term in modern Turkish, where *suç* and its derivatives are predominantly used in legal contexts. In Azerbaijani, however, *suç* remains localized, appearing mainly

in fairy tales, epics, and other folklore texts. The prevalence of the Persian loanword *günah* (sin) in the Azerbaijani language has somewhat overshadowed the native term *suç*.

Although the assimilation of such archaic elements into modern usage is challenging, identifying and rehabilitating these native words as synonymous variants through the analysis of ancient linguistic examples is both feasible and necessary.

Although such lexical units do not differ in form from their counterparts in the "Kitabi-Dədə Qorqud," they may vary in meaning. These differences manifest as both semantic shifts and simple changes in meaning. Semantic narrowing is accompanied by a reduction in the semantic scope of the word. As the narrowing deepens, it leads to a qualitative change, resulting in a new semantic variant that differs from the previous one.

In "Kitabi-Dədə Qorqud," the word *aş* signifies "food." For instance: "*Həm ölümlərimiz üçün verdiyimiz aş əllərimdən çəkib alub yeyər imiş*" ("He used to take and eat the *aş* that we offered for our deceased"). In modern Azerbaijani, however, the general meaning of "food" has disappeared, and the word has stabilized, specifically denoting only one type of dish (*pilaf*). A similar development pattern can be observed in other Turkic languages. In Tatar and Bashkir, the word *aş* signifies "grain."

The differences in meaning observed when comparing some words from the text of "Kitabi-Dədə Qorqud" with their equivalents in modern Turkic languages cannot be attributed solely to historical and temporal distance. Several factors underlie this divergence. First, following the compilation of the work, the differentiation within the Common Turkic unity occurred, leading to the emergence of distinct areas. Over time, each area began to exhibit unique features. Subsequently, as interethnic differentiation took place, distinctive traditions emerged in social life, daily practices, ethical relations, and the socio-cultural environment. Naturally, this process led to the emergence of new concepts within each social environment.

In terms of linguistic structure, the established tradition of preserving relevant meanings within new semantic frameworks has existed since ancient times. Therefore, new concepts within the language often entail the expression of corresponding meanings through new compositional structures. Although this tradition limits word formation within the language, it is a universal phenomenon, characteristic not only of Turkic languages but of all languages. The important point here is to determine concepts based on the same analytical framework rather than conducting isolated etymological analyses of individual words. Such an approach in etymological analysis is significant as it helps prevent erroneous conclusions by the researcher.

Words that have undergone semantic changes, despite maintaining the same form as in "Kitabi-Dədə Qorqud," may differ in meaning. These differences manifest as either semantic transformations or simple changes in meaning. Semantic narrowing is accompanied by a reduction in the semantic boundaries of the word. As narrowing becomes more profound, it results in a qualitative change, giving rise to a distinct semantic specification that differs from the original.

In the earliest example of our written literary language, *Dastani-Əhməd Hərami*, literary studies terminology from the formative and initial developmental period of Azerbaijani literary language can be observed, including terms such as *qopuz*, *saz*, *qissə*, *hekayət*, *vəsf-i-hal*, and *dastan*. Notably, the word *dastan* in the title does not denote a genre but is used in the sense of "event," "tale," or "narrative." In the works of Nasir al-Din Tusi, one can also find explanations of several literary terms such as *content*, *form*, *tragedy*, *comedy*, and others.

The lexicon of Nasimi's works is remarkably rich and contains numerous literary studies terms. Linguistic evidence indicates that most of the literary terms used in Nasimi's works are of Arabic-Persian origin, including *əfsanə* (legend), *məcaz* (metaphor), *nəzm* (verse), *nəğmə* (song), *təşbeh* (simile), *qissə* (tale), *qissəxan* (storyteller), *qəsidə* (ode), *şeyr* (poem), *rəvayət* (narrative), *divan* (collection of poems), *dastan* (epic), and *hekayət* (story), among others.

The term *yazıçı* (writer), of Azerbaijani origin, appears for the first time in Nasimi's works. In Nasimi's texts, the term *yazıçı* is employed in the same sense as in modern literary studies. For example:

Do not consider the truth to be false, do not say there is no truth,

The writer writes, do not say there is no page.

(Nasimi, "Divani", p. 542).

The term *yazıçı* has remained unchanged both semantically and phonetically from the 14th century to the present, maintaining its original meaning in modern Azerbaijani.

Nasimi's lyrical and scientific-philosophical poems played a significant role in the development of the 14th-century Azerbaijani literary language and in the formation of literary studies and Hurufi terminology.

The Scientific Dimension of Fuzuli's Language

Following Nasimi, the scientific level of Azerbaijani poetic language is primarily associated with Fuzuli. The main characteristic of Fuzuli's language is its scholarly and philosophical nature. This scholarly quality is not limited to his philosophical reflections or his generalizations about life and society, nor solely to his use of scientific-philosophical terminological vocabulary, but also manifests in the way he expresses his thoughts.

In Fuzuli's works, one finds the use of various literary terms, including *qəzəl* (ghazal), *mahnı* (song), *qafiyə* (rhyme), *nəzm* (verse), *nəzim* (poet), *şair* (poet), *nəsir* (prose), *şairlik* (poetry), *məsnəvi* (mesnevi), *divan* (poetry collection), *surət* (image), *üslub* (style), *beyt* (couplet), *zərbiül-məsəl* (proverb), *ibarə* (expression), and *dibaçə* (preface).

A notable example from Fuzuli's poetry illustrates the significance of the *qəzəl* form:

A ghazal is the crystal that brings pleasure to the enlightened,

A ghazal is the rose in the garden of art...

A ghazal reveals the poet's talent,

A ghazal enhances the fame of the poet (Nazim). (Fuzuli, I, p. 44).

The Arabic-origin term *qəzəl* in the given example denotes "lyric poetry." This terminological meaning remains unchanged to the present day.

The period following Fuzuli represents a distinct phase in the development of Azerbaijani literary language, particularly regarding the evolution of Azerbaijani language terminology. During the late 16th and early 17th centuries, the literary language increasingly incorporated lexical units, expressions, and grammatical structures from the vernacular language. At this stage, alongside Arabic-Persian origin terms, Azerbaijani literary terminology also featured lexical units that emerged from the intrinsic linguistic resources of the Azerbaijani language.

In the 17th and 18th centuries, literary terminology displayed a dual character: on one hand, it retained classical Eastern poetic terms, while on the other, it incorporated unique terms characteristic of Azerbaijani literature itself. A significant portion of the literary terminology used during the 17th and 18th centuries is found in the works of M.P. Vagif. Notably, Vagif's texts contain literary terms such as *qəzəl* (ghazal), *bayatı* (bayati), and *müxəmməs* (mukhammas), which have retained their semantic consistency.

Conclusion

The semantic analysis of literary terminology in the Azerbaijani language demonstrates that the rapid development of literary studies in recent years has led to the emergence of various terminological systems related to its diverse fields. The ongoing evolution of the discipline and the accelerated progress of literary studies in the new stage necessitate addressing issues such as terminological parallelism, inaccuracies in meaning representation within terminological dictionaries, terminological ambiguities, and other standardization challenges.

References

1. *Azerbaijan Language Explanatory Dictionary*, Vol. I, Baku, 1966.
2. *Dictionary of Literary Terms*, Baku, 1957.
3. Afandiyev, P. *Azerbaijani Oral Folk Literature*, Baku, 1981.
4. Khudiyev, N. *The Soviet Period of Azerbaijani Literary Language*, Maarif, Baku, 1989.
5. Gasimov, M.Ş. *Fundamentals of Azerbaijani Language Terminology*, Baku, 1973.
6. Mahmudov, M. *Linguistic Terms and Their Terminologization: Issues of Terminology*, Baku, Elm, 2002.
7. Mammadov, M.B. *Some Methods of Terminology Formation in Modern Azerbaijani Language*, ATP, Baku, API Publications, 1988.
8. Orujov, Ə.Ə. *Notes on Terminological Lexicon: Issues of Speech Culture*, Baku, Elm, 1969.
9. Sadigova, S. *Formation and Development of Physics-Mathematics Terminology in Azerbaijani Language*, Baku, Elm, 1997.
10. Tahmasib, M.H. *Azerbaijani Folk Epics*, Baku, 1972.
11. *Kitabi-Dədə Qorqud*, Baku, 1977.

S.B. Koyanbekova¹, B.R. Ospanova^{*2}, N.N. Orazkhan³¹ Kazakh National Technical Research University named after K.I. Satpayev,
Kazakhstan, Almaty² Kazakh National Agrarian Research University,
Kazakhstan, Almaty³ International Business University named after K. Sagadiyev
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495152>**SYNERGETIC CONSOLIDATION OF EXPRESSIVE-EMOTIONAL WORDS IN CONVEYING THE LITERARY-LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE**¹С.Б. Коянбекова, ^{2*}Б.Р. Оспанова, ³Н.Н. Оразхан¹Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатбаева,
Алматы, Казахстан²Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан³Международный бизнес университет им. Кенжегали Сагадиева, Алматы, Казахстан**СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ В ПСИХОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОГО И ЯЗЫКОВОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ МИРА****Abstract:**

The topic of synergetic consolidation of expressive-emotional words in psychological science in the transmission of literary-linguistic picture of the world touches upon the issues of studying the relationship between modern linguistics and psychological sciences. This process is aimed at determining the meaning and role of expressive and emotional words in human psychology. Expressive words have a special significance in expressing the inner world, feelings and emotions of a person. Through linguistic images a person cognizes the world and finds his place in this world. The concept of synergetic consolidation strengthens the influence of these words in psychology and plays an important role in their harmonious interaction and development with each other. This concept opens up new possibilities for perceiving the world by integrating emotionally significant words and the interaction of psychology, emotional and cognitive aspects of language. The results of the study provide a deeper understanding of the relationship between language and psychology and determine the emotional impact of expressive words, the process of shaping human consciousness and the formation of linguistic images.

Аннотация.

Тема синергетической консолидации экспрессивно-эмоциональных слов в психологии в контексте литературного и языкового изображения мира затрагивает вопросы взаимосвязи современных лингвистики и психологии. Этот процесс направлен на определение значения и роли экспрессивных и эмоциональных слов в человеческой психологии. Экспрессивные слова имеют особое значение в выражении внутреннего мира человека, его чувств и эмоций. Через языковое изображение человек познает мир и находит свое место в нем. Концепция синергетической консолидации усиливает воздействие этих слов в психологии, играя важную роль в их гармоничном взаимодействии и развитии. Эта концепция открывает новые возможности восприятия мира, объединяя взаимное влияние эмоционально насыщенных слов и психологии, а также эмоциональные и когнитивные аспекты языка. Результаты исследования позволяют глубже понять взаимосвязь языка и психологии, а также определяют эмоциональное воздействие экспрессивных слов, формирование человеческого сознания и процесс создания языковых образов.

Keywords: derivative, literary-linguistic picture of the world, language, literature, culture, artistic concept, author's interpretation, expressive-emotional.

Ключевые слова: произведение, литературное и языковое изображение мира, язык, литература, культура, художественная концепция, авторская интерпретация, экспрессивно-эмоциональное.

Introduction. Philological analysis of the literary-linguistic picture of the world as a value of spiritual conscience.

Purpose of the study: actual problems of modern philological science - scientific study of the connection between the literary and linguistic picture of the world with the education of the younger generation.

Research methods: classical methods: guided by the system-synergetic method, which characterizes modern scientific understanding, and new principles of philological science, systematic, theoretical, comparative, historical-cultural, logical-epistemological analysis was carried out. The study of the object of research

with the help of scientific instrument and integrated approach based on the theory of systems allowed us to consider the artwork as a fractal object characterizing its invariance, involvement, openness.

Results and novelty of the research: for the first time on the basis of Kazakh literature it was studied the acceptance in psychological science of expert words in the transmission of literary and linguistic picture of the world from the position of synergetic - a general approach to the study of natural and human sciences investigated theoretical and methodological problems of literary and linguistic picture of the world - fundamen-

tal problems of modern philology; revealed the structure of the artistic concept in the representation of national and universal ethical norms; the problem of conscience in literature is considered to be the most important problem of modern philology.

Modern philological science, as a part of humanitarian knowledge, is marked by dynamism and innovation of approaches. Starting from the use of interdisciplinary relations in scientific cognition in the paradigm of humanitarian knowledge, modern science develops research equipment distinguished by the novelty of approaches. The history of comprehension of the concept of 'world picture' as a category of scientific cognition of reality confirms these transformations.

The present study becomes relevant in connection with the fact that the study of linguistic and artistic picture of the world is one of the most important problems of modern humanitarian science, the considered problem is especially important in the context of formation of spiritual values of modern youth. The theory of linguistic picture of the world and artistic picture of the world is based on the methodology and theory of cognition, which in modern science are subject to rethinking, which was due to the fact that in the twentieth century the cognitive standards themselves began to depend on the process of cognition, the development of the cognitive subject, the type of cognized objects. Methodology began to be based on socio-historical, human, personal, cultural dimensions. Modern methodology pays attention to issues related to the dynamics of cognitive problems, the cultural and historical nature of cognitive means, the variability of categories and concepts, and the formation of new cognitive attitudes. The task of modern methodology is to clarify, construct and transform the schemes of activity, which are integrated into the everyday experience of human individuals. In this respect, studies carried out in the context of anthropocentrism become relevant. The study of language and its functions in close connection with the human being is realized in an attempt to rely on the principle of anthropocentrism as a system of views according to which the human being is the center of the existing world.

By researching language, literature, and their functions in the life activity of man himself, it is possible to identify and describe those linguistic functions that have not yet been the subject of scientific consideration, because the problem of 'man in his life activity' has not yet been finally solved and needs further scientific research. The view of language as a source of human cognition and the view of man and his life activity as a source of studying language and its functions determine the content side of the linguistic-anthropological principle that guides us in the present study. The introduction of the anthropocentric paradigm into linguistics has made it a priority to study the function of language at a new level of functioning with the activity essence of man himself as a social creature.

The term 'world picture' was put forward within the framework of physics in the late XIX-early XX century. The first scientist who used it in relation to the physical picture of the world was G. Hertz. He understood it as a set of internal images of external objects, from which one can logically obtain information about

the behavior of these objects. Internal images or symbols of external objects, created by researchers, according to Hertz, should be such that 'logically necessary consequences of these representations in turn were images of naturally necessary consequences of the displayed objects' [1, 152 p.]. [1, 152 c.]. The created images should not contradict the laws of our thinking, and their essential relations - the relations of external things; they should display the essential properties of things, including a minimum of superfluous or empty relations. Those, according to Hertz, as images are created by our minds and are therefore largely determined by the properties of the manner of their representation. The scientist attempted to characterize a simple picture of the things of the sensuous world and the processes that occur in it by including in it the basic principles of mechanics, from which all mechanics can be deduced without reference to experience. He believed that if we state the principles of mechanics in different ways depending on the choice of the underlying premises, 'we will get different pictures of things' [1, 154 c.]. The term 'picture of the world' was also widely used by Planck M., understanding under the physical picture of the world 'images of the world' formed by physical science and reflecting the real regularities of nature. In his opinion, the content of this image, conditioned by the principles of conservation and transformation of energy and the principle of increasing entropy, is continuously enriched with the development of physics, being freed from anthropomorphic elements [2, 19 p.]. This term was also used by Einstein A. in his works.

Thus, the first use of this term is associated with the scientific picture of the world.

According to Melnikov A.A. 'in modern methodology and philosophy the status of this concept remains very uncertain'. In the scientific and general scientific picture of the world, the world picture is understood as a picture of the world occupying an intermediate position between science and worldview and between science and philosophy; the world picture is a worldview enclosing a type of social practice; the world picture is a type of philosophical reflection (neonaturalistic concept of the scientific picture of the world); the world picture is a type of scientific knowledge [3, 124 p.]. Then the term 'world picture' began to be used in cultural and linguosemiotic studies.

The study of the world picture in the cultural aspect was connected with the problem of worldview. Scientists in the initial period solved the problems of reconstructing the structure of archaic collective consciousness on the material of myth and folklore.

In the semiotic aspect of studying the worldview, researchers considered primary and secondary modeling systems. Here the model was understood in the cybernetic sense, and the world was interpreted as a 'passive memory of the machine'.

Further, the understanding of the world picture expanded and the term 'world picture' begins to be used in the gnoseological and general scientific sense in understanding the semantic deputy of the modeling object. According to Gurevich A.Ya. 'each civilization, social system is characterized by its own special way of perceiving the world. Calling the main conceptual and

sensual categories universal, we meant only the fact that they are inherent to man at any stage of his history, - but in their content they are changeable' [4, 7 p.]. [4, 7 c.].

Recently, many scientists studying the world picture believe that it is necessary to study the world picture of each individual ethnoses.

Understanding of the world picture as a worldview is the basis for the study of the linguistic picture of the world and artistic picture of the world.

In literary studies, the number of special works devoted to the artistic and linguistic picture of the world is not numerous. They mainly deal with the problem of space and time, taking into account their role in modeling the figurative picture of the world. Literary scholars note the novelty of applying the concept of world picture in philology: "New concepts of philology "world picture", "world image" are connected with modern achievements in science, which proved the existence of different cosmological models of the Universe. Since each century creates its own model of the world, the mankind of the XX century, in order to answer the questions of what is the world, what is the place of the individual in it, needed to imagine artistically the image of the universe. Art could not but reflect the new model of the world" [9, 17 c]

In the variety of viewpoints, definitions of the concepts of the world picture in connection with language and literature, the unifying idea is the perception of the world picture in connection with the space-time continuum. The problems of the linguistic artistic picture of the world have only just emerged and require serious development. Consideration of the linguistic artistic picture of the world is possible with the help of the system of coordinates by means of which a person perceives reality and builds an image of the world in consciousness - these are the categories of space and time.

Thus, the spatial and temporal structure of the organization of the artistic text as the basis of the artistic and linguistic picture of the world is the link in which the often contradictory points of view on the definition of the scientific problem under study interlock. From the point of view of literary science, the knot that binds the artistic picture of the world in a work is the plot. If linguists actively study the phenomenological features of the picture of the world, the means of its linguistic representation, then from the point of view of literary studies these approaches cannot provide a full scientific cognition of the category of artistic and linguistic picture of the world.

The picture of the world reflected in a work of fiction is much broader than the objectivity of a separate private science or discipline. This is dictated by the intrinsic properties of literature as a reflection of life and man, the diversity of manifestations of life and the polyphony of human feelings. It is undeniable that the paradigm of a work of fiction extends from the grammatical level to the philosophical and ontological comprehension of reality.

The study of the figurative content and language of a work of fiction and literature as a cultural phenomenon characterizes modern directions of philological science, aimed at the development of

special techniques and scientific interpretations in revealing the meaning of the artistic text. In this regard, the attention of scientists to the study of the artistic word as an "archetype of culture" is increasing.

The idea of identifying the word with the concept of "cultural archetype", which has become widespread nowadays, has its roots in the Humboldtian concept of perception of an artwork as a systemic object characterized by specific properties and regularities.

Thus, the artwork and the perceiver enter into a dialogical creative relationship every time. And the result of this creative act in a certain degree does not depend on the author's intention. The idea of perceiving literature as an open dissipative system, the most important functional feature of which is the ability to self-regulation, is based on an innovative view of the established physical laws of nature.

In the field of anthropology and technical sciences, Nobel Prize winner Prigozhin I. developed the theory of systems. An important point of his research was the comparative study of open dissipative systems with closed ordered systems, which are not characterized by communicativity. The comparative analysis of these systems revealed the variability, dialog, self-regulation of open systems. The fundamental idea is that "human systems are not considered in terms of equilibrium or as "mechanisms, but as a creative world with incomplete information and changing values, a world in which the future can be presented in many variants. The social problem of values can be broadly associated with nonlinearity. Values are the codes we use to keep a social system on some line of development that is chosen by history. Value systems always resist the destabilizing effects of fluctuations that are generated by the social system itself, which gives the process as a whole the features of irreversibility and unpredictability.

The history of the functioning of works of fiction is replete with examples when the same work was perceived differently in different eras. Books perceived with interest and enthusiasm in one historical period become unclaimed in another time. There are also examples when classic works do not lose their relevance, and with each new period of development of society open new facets, finding a response in the hearts of the next generations of readers. These metamorphoses are due to the autonomy of the work from its creator - the author, and the active role of the reader in the process of creating the meaning of the work. Here it is appropriate to recall Einstein's theory of relativity concerning time and space. New time, new reality can cause a new meaning of a long-written work for the reader of a new generation.

The individual picture in the mind of the reader, who perceives the artistic and linguistic picture of the world recreated by the author of the work, enters into a complex system of relations defined by the scheme adopted in the system-synergetic method, where the main triad of author - work - reader is conditioned by tradition and reality. Here the presence of direct and inverse links between the elements of the structure is of decisive importance. The diversity of elements of the structure is characterized by non-linearity, openness,

which ultimately leads to the self-generation of meaning, individual for each reader

The topic of synergetic consolidation of expressive-emotional words in psychological science in the transmission of literary-linguistic picture of the world studies human psychology and emotional impact of language. This study aims to harmoniously combine the interaction of language and psychology, emotional and cognitive aspects of words. Expressive words play a special role in expressing human feelings and emotions, and synergetic consolidation enhances the influence of these words in psychology.

Explanation with examples: using emotional words

For example, the phrases "very happy", "there is a heavy weight in my soul", "my heart flutters clearly" and touchingly convey a person's inner state. These words are expressive because they not only describe the external situation, but also convey the emotions of a person. In psychology, these words are used to describe a person's feelings, that is, to expel a person's inner world through language.

An example of synergistic consolidation. If we can associate one word with several emotional colors, its synergistic effect will increase. For example, the inner meaning of the word "bad mood" is that a person has a decreased desire to live, a worsened attitude to life. But if we supplement this word with additional words "confused" or "nervous", these words will synergize with each other, creating a much stronger impression. That is, the linguistic image determines a person's stress, mental stress.

Expressive words reflecting the linguistic picture of the world in literary works.

Even in literary works, expressive words play an important role in clearly conveying the inner world of a person.

For example, in M. Auezov's novel "Abay's Way" in the phrase "heart broken, face blurred" the author expressed the inner state, painful feelings of Abay. This is also an expression of synergetic consolidation, because only one word (for example, "very painful") inner feelings will not be fully revealed, but several emotional words will combine to strengthen the image.

Conclusion: expressive words and their impact on psychology - reveals the close relationship between language and emotions. Synergetic consolidation allows us to fully understand and accept the human world by creating harmony between words and emotions. Synergetic consolidation of expressive-emotional words in psychological science in conveying a literary-linguistic picture of the world allows us to further understand the interaction between language and psychology. This process is aimed at uniting emotional and cognitive characteristics of language and depicting the inner world of a person. Expressive words and phrases are very important tools for expressing human feelings and emotions, and their compatibility with psychology opens the way to a deeper understanding of the human mind and spiritual state. Synergetic consolidation, that is, the harmonious fusion of words and emotions, affects the reinforcement of the linguistic image. In this

process, each word has its own meaning and impact, but when they interact with each other, they create a strong psychological and emotional impact. For example, the phrases "very happy", "in the soul a heavy load" characterize not only the external situation, but also the inner world of a person. And when additional emotional characteristics are added to these words, their synergetic consideration deepens the meaning of the words. In literary works, the connection between expressive words and emotions is also clearly visible. Such words impress not only the inner world of the characters of the work, but also the reader himself. For example, the feelings and thoughts of the characters of classical literature, their disappointments and joys are deeply and touchingly conveyed through these expressive words. Thus, the synergetic consolidation of expressive-emotional words opens up new horizons of correlation between psychological science and linguistics. These studies provide a deeper understanding of the relationship between language and psychology and increase the likelihood of fully representing emotions, the inner world of people through words. Expressive words in every language play an important role not only as linguistic tools but also as a mirror of the psychological, emotional and cognitive world of human beings.

The article was prepared within the framework of the project AP23489363 Digital technology :Consolidation of interdisciplinary expressive stylistic paradigms of the Kazakh language and a web platform of integrative learning of synergetic models.

References

- 1 Hertz G. Principles of mechanics stated in a new connection. //Life of Science. Anthology of introductions to the classics of natural science. - M.:1973.- P.246.
- 2 Planck M. Unity of the physical picture of the world. - M.: 1966. -C.326.
- 3 Melnikov A.A. Language and national character. Interrelation of structure and mentality. - SPb.- M.: Rech, -2003.-C.256.
- 4 Gurevich A.Ya Categories of medieval culture. -M.: -1972 .-P.135.
- 5 Maslova V.A. Cognitive linguistics. - Minsk, Tetra. Systems, -2004. -C.357
- 6 Suleimenova E.D. The concept of meaning in modern linguistics. - Alma-Ata, 1989.-C.269.
- 7 Uryson E.V. Problems of linguistic picture of the world: Anthology in semantics. - M.: Languages of Slavic Culture, -2003.-304 p.
- 8 Fefilov A.E. Nature of interaction of language, consciousness, reality. //Materials of the Internet, - 2004.-C.1-3.
- 9 Danchinova M. D. Artistic picture of the world in the literature of Buryatia 1960-1990s: Spatial and temporal architectonics. -Ulan-Ude -138 p.
- 10 Rakhmatov, Ə. (2017). Kazak tilindegi expressiviteti sözder. Almaty: Fylym.
- 11 Schmidt, G. (2011). Language and psychology: a cognitive approach. Moscow: All the World.
- 12 Yartseva, M. (2005). Linguistic semantics and psychology of language. St. Petersburg: Russian State University Press

Targul Alizade

Lecturer, Baku Engineering University, Baku, Azerbaijan

Orchid ID: 0009-0006-0260-5793

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495160>

WORDS AND PHRASES RELATED TO BREXIT AS PERSUASIVE TOOLS IN BRITISH MEDIA DISCOURSE

Abstract.

One of the main reasons for the UK's exit from the EU was the persuasive strategies employed by the British media. The media utilized both persuasive and influencing tools. Both pro-Leave and pro-Remain newspapers played a key role as influencing agents. It is evident that the Leave campaign's slogan "Take back control" was more impactful than the Remain campaign's "Britain is stronger in Europe." The so-called "bombardment approach" became particularly prominent in the final stage of the campaign, especially in three of the five major tabloids: *Daily Mail*, *The Sun*, and *Daily Express*. Tabloids supporting the Leave campaign, which used strong and persuasive expressions, had significantly more readers than broadsheet newspapers. As a result, the tabloids' support for the Leave campaign played a decisive role in the campaign's outcome. Euro-scepticism was one of the main rhetorical weapons of the British tabloids.

Keywords: Leave campaign, tabloids, pro-leave, pro-remain

Introduction. "The *Daily Mail's* discourse on the EU was characterized by a world full of Franco-German plots, threats to Britain's sovereignty and security by an advancing European superstate, allegedly untrustworthy European partners and a preference for the USA over the EU." In this discourse, the so-called European superstate is portrayed as a threat to British sovereignty and security. The phrase "allegedly untrustworthy European partners" implies that other EU member states are unreliable. The newspaper also emphasized the superiority of the USA over the EU. In 2003, *The Daily Mail* described the draft EU constitution as a "blueprint for tyranny." In 2011, the paper claimed that Germany wanted to turn the EU into a Fourth Reich. Both *The Daily Mail* and *The Sun* often mocked and attacked the EU, displaying an antagonistic stance. (Gareth Harding, 2017)

After the referendum, *The Daily Mail's* editor stated that supporting Brexit was "in the DNA" of the newspaper and its readers. Of the 25 headlines leading up to the referendum, 18 were directly related to it. Six of these headlines focused specifically on immigration. Another headline, similar to one in *The Express*, discussed pensions. In 2016, *The Daily Mail* warned pensioners in a headline titled "Why Staying In Europe Could Harm Your Pension" that remaining in the EU could lead to serious financial losses. Chancellor George Osborne claimed that a Remain vote could put pensions at risk. During a time of crisis in the Eurozone, the UK was expected to aid EU countries, and the article suggested this could lead to disasters. In contrast, the Leave campaign promised increased pensions through a stronger pound. (Daniel Martin, Dan Hyde, Ruth Lythe, 2016, p.12)

The official Leave campaign group *Vote Leave* was founded on October 15 and officially launched in April. It was backed by six key politicians, including then-London Mayor Boris Johnson and five other cabinet ministers. *Vote Leave* received support from various political parties, including the Conservatives and Labour. Another key development was the establishment of the *Leave.EU* group by businessman Arron

Banks in 2015. Banks, despite his earlier support for the Conservatives, donated €1 million to UKIP due to his animosity toward David Cameron. He also funded the Grassroots Out campaign. (Robert Booth, 2016)

Leave.EU claimed to represent the voice of the people and received broad public support. Initially called "The Know," the group included Nigel Farage and members of Grassroots Out. Formed in 2016, the movement sought to unite other Leave campaigns and held events across the country, attempting to reach 500 areas in a single day. According to the BBC, *Leave.EU* and *Grassroots Out* merged to protect the official "Out" campaign status and succeeded in uniting Leave supporters. The group rented a truck with the slogan "Say goodbye to Brussels" and parked it in front of the Electoral Commission building to attract attention. Regional leader Richard Murphy worked to make the slogan more memorable in public places. On the referendum day, the campaign ensured that all its members actively participated. (BBC News, 2016)

Vote Leave's arguments included stopping the £350 million weekly payment to the EU, protecting borders without EU oversight, curbing immigration, and establishing free trade deals with other countries. Among these, the promise to redirect £350 million to the NHS was one of the most influential, although later debunked by Full Fact. Boris Johnson admitted the UK never sent £350 million weekly to the EU and could never reclaim that amount.

At the time, a *Telegraph* correspondent reported Boris Johnson's claims that Brussels was interfering in UK affairs, aiming to undermine public trust in the EU Commission. *The Times* called for votes in favor of Euro-sceptic leaders in the 1997 general election, framing the EU as Britain's main problem. Justice Secretary Michael Gove argued that leaving the EU would make Britain's borders safer and more controlled. *The Daily Mail* warned that continued integration with the EU could lead to a migration surge of 88 million.

"The only way we can stop our borders being lowered to allow millions more to be admitted, is to take back control and leave the European Union."

It claimed most migrants would come from poorer countries like Albania, then on track for EU membership. The article framed these refugees as security threats, particularly since Montenegro was associated with money laundering and drug trafficking: “They are serious criminals who came here on forged Italian and Greek documents.” The narrative suggests that stopping such individuals was a matter of national security. EU citizens moving undocumented across borders became a central argument for Brexit. (Michael Gove, 2016)

The Daily Express also played a distinctive role in Eurosceptic discourse. Under Richard Desmond since 2010, the paper launched the “Britain out of Europe” campaign, prominently featured on its front page, symbolizing the struggle to reclaim sovereignty. Nigel Farage, one of the biggest supporters of the Leave campaign, began writing for the newspaper in 2013 and became editor of UKIP media in 2014. The paper frequently criticized David Cameron and his support for Remain. In 2016, it published the headline “Cameron’s EU deal disaster, highlighting his failed negotiations. (Macer Hall, David Maddox, 2016)

The *Express* also gathered 370,000 petition signatures demanding a referendum on EU membership. Embracing the “bombardment approach,” the paper promoted Euroscepticism for years with billboard campaigns. Its anti-immigration and anti-EU stances had a major impact during the referendum campaign. Headlines like “EU very bad for pensions,” “Fury at PM’s EU pension threat,” and “New EU threat to your pension” illustrate how the EU’s influence was framed as a threat to retirees. The tabloids aimed to frighten and provoke older voters by suggesting rising taxes and unstable pensions.

Though known for economic reporting, the paper often featured pro-Brexit messages on its front pages. Examples include:

- “Queen Issues EU Challenge”
- “Huge Boost To EU Exit Hopes”
- “We Will Thrive Outside The EU”

These headlines used hyperbole and emotional appeals. They claimed that the Queen had endorsed Brexit and that the country had bright prospects outside the EU. On the day of the referendum, the headline read: “Your Country Needs You: Vote Leave Today,” appealing to patriotic sentiment. Another headline, “Outrage At Bid To ‘Rig’ EU Vote,” accused the government of extending the voting period to favor Remain. Ministers confirmed that traffic to the voting site had spiked.

“The more people who hear our message, the more who will want to leave,” claimed campaign chair Michael Gove, suggesting that support for Leave increased as the message spread. (Alison Little, 2016)

The Sun held a negative stance toward the EU between 1990–2000, with 80% of its editorial staff known as Eurosceptics. The paper propagated “euromyths” — falsehoods about the EU — prompting the European Commission to launch a fact-checking website. *The Sun* was a key backer of the Leave campaign, and while it did not cover the referendum as often as *The Daily Mail* or *The Express*, 12 of its headlines did focus on

the issue. Six of those were published in the campaign’s final nine days — strategically timed to influence last-minute decisions.

The headline “Fiend’s Euro Arsenal” referred to the EU as an evil force, presenting the euro as its weapon. As *The Guardian* noted, *The Sun*’s use of the phrase “blueprint for tyranny” exemplified the “power of print media” in shaping public opinion.

Statistical reports show that *The Times*, *The Sun*, and *The Daily Mail* emphasized immigration to instill fear. *The Sun* used headlines like “100 migrants an hour getting European passports” to provoke anxiety. *The Times* provided exact figures:

“Romanian and Bulgarians accounted for 58,000 of the net figure [of 333,000, total net migration to Britain in 2015], up from 44,000 in the previous year.”

The rise in Bulgarian migration was attributed to racist forces. Instead of addressing the causes of migration, the press focused on its growing scale. (Richard Ford, 2015)

Figures, metaphors, and other figurative language tools are able to convey fear and anger more effectively when used. *The Sun*, when presenting new arrivals, uses the phrase “invasion of the UK” and portrays Britain as the target of attacks, depicting migrants as brutal enemies. It compares migrants to natural disasters, describing the situation Britain faces as a “flood of 500k.” The hyperbolic metaphors “waves” and “flood” imply an uncontrollable movement and a loss of control. The phrase “take back control” is declared at this point as an urgent message of the Leave campaign. *The Sun* repeatedly dismisses accusations that its stance on migration is linked to racism, claiming instead that its position is not rooted in racism but in the belief that Britain cannot cope with these numbers. However much these ideas are instilled in readers, the main goal of the tabloids appears to be isolating migrants simply because they are different. Particularly, they expressed strong discomfort about an influx of Turks. The EU is portrayed as putting Britain at risk, emphasizing that Turkey, with its population of 80 million, could pose a threat to the UK if it became a member of the EU.

In *Daily Mail*, an article claims: “100,000 Turks would flock to Britain every year if the Muslim country became an EU member.” By presenting Turkey as a Muslim country, cultural and religious diversity is explicitly highlighted. Using such a large number as 100,000 amplifies the perceived scale of the threat.

Tabloids label suspicious Muslims as “Other” and use various Islamophobic rhetoric. While *The Sun* denies racism, it still publishes lines that incite it. Rather than improving public services and providing better care for these people, it argues that removing them would be more beneficial. However, pro-Remain newspapers strongly objected to these statements and so-called facts.

In her article “*Did the Mail and the Sun Help Swing the Vote towards Brexit?*” in *The Guardian*, Jane Martinson emphasizes the strong pro-Brexit stance of British tabloids, noting *The Sun*’s use of the Union Jack and slogans like “BeLeave in Britain” and later “See EU later.” She also examines *Daily Mail*’s phrase “If you believe in Britain, vote leave.” The paper strongly

criticizes Europe using phrases like “lies,” “greedy elites,” and “broken, dying Europe.” (Jane Martinson, 2016)

Such headlines aim not only to reveal the bitter truths of the referendum but also to emphasize the negative aspects of migration. Another headline depicts migrants inside a train from the Middle East with the caption “We are from Europe, let us in.” The article continues with “as politicians squabble over border controls,” blaming politicians due to ongoing disputes about border policies.

A headline in *Daily Mail* defends the necessity of stopping the illegal migrant influx, claiming this influx is caused by unnecessary EU decisions and laws.

The Guardian investigates the motives behind these positions. Editors of pro-Brexit newspapers, like many political leaders, justify their portrayal of migration by claiming Brexit is supported out of fear that a new power structure might emerge. When asked whether the British press has caused fear and anxiety over migrants for years, they defend themselves by saying they simply convey the truths the public has a legal right to know.

According to *BBC* reporter Daniel Sandford, the individuals shown in *The Guardian's* investigation were not from Europe, but from Iraq, intending to settle in Britain. This reveals how tabloids are not hesitant to use false or misleading stories to influence the public. Research shows that Britons trust newspapers more than European readers. Newspaper content often forms the basis for television news coverage as well.

Later, *Daily Mail* ran the headline “Who will speak for England?”, signaling the importance of independence and nationalism, and thus expressing support for the Leave campaign. While it doesn't exclude the views of ordinary people and the Eurosceptic British press regarding the consequences of Britain leaving the EU, it takes a clear stance. Although newspapers lost some prominence since the 1990s due to the rise of Facebook and Twitter, public trust in media sources has never been fully lost. The idea that reading habits have declined has never been accepted.

During the referendum, the Leave campaign's rhetoric served to direct the public. **SUN SAYS BACK BREXIT** “We urge you to make history and win back Britain's freedom... believe in yourself and our country's greatness – vote LEAVE

This is our LAST chance to remove ourselves from the undemocratic Brussels machine in the vote of a lifetime.”

The Sun, on election day, calls on Britain to make history and reclaim its freedom. Slogans like “Vote Leave” and “Believe in yourself and in the greatness of our country” are used. It describes Brexit as the last opportunity to escape the undemocratic Brussels machinery. Through imperative sentences like “We urge you” and “Sun says,” the article compels readers to support Brexit. Words like “Leave” and “Last,” in capital letters, are used to grab attention. The headline's phrase “Britain's resurgence” implies a revival and reawakening of the nation. (The Sun, 2016)

The Daily Telegraph, as Britain's most famous broadsheet, had a wide sphere of influence. Its claims

and ideas resonated strongly among the public. The paper published daily anti-EU stories, heavily loading readers with negative energy. Typical headlines included: “EU brainwash our children,” “Now EU Wants to Ban our Kettles,” and “Get Britain out of the EU.” These suggest “The EU is brainwashing the younger generation,” “exploiting our property,” and “Get Britain out of the EU.” Among these striking phrases is also “Euroscepticism,” meaning skepticism toward or opposition to the EU.

The Telegraph openly supported the Leave campaign, presenting political statements as evidence. For instance, it echoed Boris Johnson's speech, calling Brexit the only solution. In the headline, “Euroscepticism was in our DNA – How the Telegraph stood up to the establishment elite over three decades to push forward the views of the silent majority,” the paper claims it steered away from elite opinion and addressed the silenced majority. This elite group has always leaned toward Europe. The paper declares that Euroscepticism is embedded in its and others' genetic makeup. The elite has always played a crucial role in determining the fate of the people. (The Telegraph, 2016)

Even on election day, despite being a broadsheet, *The Telegraph* used striking language to express anti-EU sentiments, similar to tabloids. In the article “We must vote Leave to create a Britain fit for the future,” the serious paper calls for Leave support in order to prepare Britain for the future. It expresses support for adapting Britain to future developments, using the modal verb “must” to fulfill its persuasive function.

In the continuation of one article: “Tonight Britain departs from the EU, but, as Boris Johnson will tell the nation, this is not an end, it is a beginning. Mr Johnson recognizes that Brexit is a unique opportunity to rethink the way we do everything. Britain is taking back control, and once our lawmakers are fully in charge, there will be no one else to blame for error or inaction. The future will be in our hands.”

The paper, as in many articles, cites Boris Johnson and refers to the post-Brexit era as a “new beginning.” It views Brexit as the only way to think anew about the future. Once Britain takes back control, everything will change. The article stresses that decisions will be made by the people and executed by lawmakers, and it assures readers that no mistakes or inefficiencies will happen. It attempts to convince people that the future will be in their hands.

Conclusion. One of the key factors behind the UK's departure from the European Union was the British media's use of persuasive communication strategies. Media outlets employed a range of tools to influence public opinion. Both pro-Leave and pro-Remain newspapers acted as powerful agents of persuasion.. These pro-Leave tabloids, known for their forceful and emotionally charged language, reached a much larger audience than broadsheet papers. Consequently, their backing of the Leave campaign had a significant influence on the referendum result. A central rhetorical tool used by these tabloids was a strong tone of Euroscepticism.

References

- 1) Gareth Harding, Media Lies and Brexit: A Double Hammer-Blow to Europe and Ethical Journalism, 2017, Ethics in the news EJA Report on Challenges for Journalism in the Post-truth Era. p.52. <https://ethicaljournalismnetwork.org/ethics-in-the-news-media-lies-and-brexit>
- 2) Daniel Martin, Dan Hyde, Ruth Lythe, Why staying in Europe could harm your pension: Experts contradict Osborne's claim that retirees would lose out from Brexit, Mail online, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3613559/Why-staying-Europe-harm-pension-Experts-contradict-Osborne-s-claim-retirees-lose-Brexit.html>, accessed on May 28th, 2016
- 3) Robert Booth, Arron Banks: The millionaire hoping to bankroll UK into Brexit, The Guardian, 27 March 2016, <https://www.theguardian.com/politics/2016/mar/27/arron-banks-the-millionaire-hoping-to-bankroll-uk-into-brexit>, accessed on 1 September 2023
- 4) BBC News, The battle to be the official EU referendum Leave campaign, 14 March 2016, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-34484687>, accessed on 1 September 2023
- 5) Michael Gove, Think the EU's bad now? Wait until Albania joins: With piercing logic and passionate eloquence, MICHAEL GOVE warns that EU expansion will open our borders to 88million from Europe's poorest countries, Daily Mail, 30 April 2016, <https://www.dailymail.co.uk/debate/article-3566620/Michael-Gove-warns-EU-expansion-openborders-88-million-Europe-s-poorest-countries.html>, accessed on 1 September 2023
- 6) Macer Hall, David Maddox 'Cameron's EU deal is a JOKE: PM blasted for 'a slap in the face for Britain', The Daily Express, <https://www.express.co.uk/news/politics/640549/Cameron-EU-deal-Britain>, accessed on Feb 3, 2016
- 7) Alison Little, 'OUTRAGE AT BID TO 'RIG' EU VOTE Row as Cameron backs extending voters', deadline Daily Express, <https://www.express.co.uk/news/politics/678156/Outrage-David-Cameron-backs-extension-voters-deadline-EU-referendum-Brexit>, 9 Jun 2016
- 8) Richard Ford, "Number of Romanian and Bulgarian migrants rises 70 per cent", The Times, <https://www.thetimes.com/uk/politics/article/record-migration-8g8zz6556>, May 26, 2015
- 9) Jane Martinson, 'Did the Mail and Sun help swing the UK towards Brexit?', The Guardian, <https://www.theguardian.com/media/2016/jun/24/mail-sun-uk-brexit-newspapers>, accessed on 24 Jun 2016
- 10) SUN SAYS BACK BREXIT We urge you to make history and win back Britain's freedom...believe in yourself and our country's greatness – vote LEAVE, The Sun, <https://www.thesun.co.uk/news/1326816/we-urge-you-to-make-history-and-win-back-britains-freedom-believe-in-yourself-and-our-countrys-greatness-vote-leave/>, accessed on 22 Jun 2016
- 11) We must vote Leave to create a Britain fit for the future, The Telegraph, <https://www.telegraph.co.uk/opinion/2016/06/18/we-must-vote-leave-to-create-a-britain-fit-for-the-future/>, accessed on 18 June 2016

Акчурина А. Р.
I курс, ФБФВиЖ, УУНУТ
Уфа, Республика Башкортостан
Научный руководитель: Алиева Соно Абдимаматовна
к.ф.н. доц.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15495168>

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА КРОСС-МЕДИЙНУЮ ЖУРНАЛИСТИКУ (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «АФИША DAILY»)

Akchurina A. R.
Scientific supervisor: Aliyeva Sono Abdimatovna

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON CROSS-MEDIA JOURNALISM (BASED ON THE ACTIVITIES OF AFISHA DAILY)

Анотация:

В эпоху цифровой трансформации журналистика переживает ренессанс, обретая новые формы и возможности благодаря кросс-медийному подходу. Цифровые технологии не просто изменили способы распространения информации, но и переосмыслили сам процесс создания контента, сделав его более интерактивным, визуальным и доступным.

Будущее журналистики неразрывно связано с умением эффективно использовать цифровые инструменты и адаптироваться к меняющимся потребностям аудитории. Кросс-медийный подход становится не просто трендом, а необходимостью для выживания в конкурентной среде. Журналисты, освоившие навыки работы с видео, аудио, инфографикой и социальными сетями, смогут создавать более привлекательный и вовлекающий контент.

В конечном счете, успех кросс-медийной журналистики зависит от способности находить баланс между инновациями и традиционными ценностями. Сохранение высоких стандартов журналистской этики, проверка фактов и ответственность перед аудиторией остаются ключевыми приоритетами, несмотря на стремительное развитие технологий. Только в этом случае журналистика сможет сохранить свою роль как надежный источник информации и важный институт гражданского общества.

Abstract:

In the era of digital transformation, journalism is experiencing a renaissance, acquiring new forms and opportunities thanks to a cross-media approach. Digital technologies have not only changed the ways of disseminating information, but also rethought the process of creating content, making it more interactive, visual and accessible.

The future of journalism is inextricably linked with the ability to effectively use digital tools and adapt to the changing needs of the audience. The cross-media approach is becoming not just a trend, but a necessity for survival in a competitive environment. Journalists who have mastered the skills of working with video, audio, infographics and social networks will be able to create more attractive and engaging content.

Ultimately, the success of cross-media journalism depends on the ability to find a balance between innovation and traditional values. Maintaining high standards of journalistic ethics, fact-checking and accountability to the audience remain key priorities despite the rapid development of technology. Only in this case will journalism be able to maintain its role as a reliable source of information and an important institution of civil society.

Ключевые слова: Цифровые технологии, журналистика, кросс-медийный подход, интеграция форматов, платформы

Keywords: Digital technologies, journalism, cross-media approach, integration of formats, platforms

Цифровые технологии кардинально изменили ландшафт журналистики, особенно в контексте кросс-медийного подхода. Кросс-медийная журналистика подразумевает интеграцию различных форматов и платформ для создания более насыщенного и многогранного контента. С развитием интернета, социальных сетей и новых медиаформатов журналисты получили возможность не только быстро реагировать на события, но и взаимодействовать с аудиторией на более глубоком уровне.

Одним из главных преимуществ цифровых технологий является автоматизация процессов

сбора и анализа данных. Журналисты теперь могут использовать алгоритмы и инструменты машинного обучения для обработки больших объемов информации, что позволяет им выявлять тренды и актуальные темы. Это значительно ускоряет процесс создания новостей и улучшает качество аналитических материалов.

Социальные сети также сыграли ключевую роль в распространении информации. Они стали не только каналом для публикации новостей, но и площадкой для обсуждения и взаимодействия с чита-

телями. Пользователи могут комментировать, делиться и обсуждать контент, что делает их активными участниками медиапроцесса. Это, в свою очередь, требует от журналистов большей ответственности и внимательности к мнению своей аудитории.

Однако с ростом объемов информации возникает и проблема достоверности. Фейковые новости и дезинформация становятся серьезными вызовами для кросс-медийной журналистики. Журналисты должны тщательно проверять факты и обеспечивать надежность своих источников, чтобы сохранить доверие аудитории.

Кроме того, цифровые технологии открыли новые горизонты для творчества. Интерактивные форматы, такие как видеорепортажи, подкасты и инфографика, позволяют более эффективно передавать информацию и привлекать внимание читателей. Эти новшества создают уникальные возможности для рассказа историй и вовлечения аудитории.

Основные форматы влияния технологий на кросс-медийную журналистику:

1. Видеоконтент:

- Видеорепортажи: Использование видео для передачи новостей позволяет более эффективно передавать эмоции и атмосферу событий.

- Прямые трансляции: Журналисты могут вести прямые эфиры с места событий, что дает возможность аудитории следить за новостями в режиме реального времени.

2. Подкасты:

- Аудиоформат стал популярным для глубоких анализов и рассказов о событиях. Подкасты позволяют аудитории потреблять контент в удобное время и формате.

3. Инфографика:

- Визуализация данных помогает упростить сложные темы и сделать информацию более доступной и понятной для широкой аудитории.

4. Интерактивные элементы:

- Использование интерактивных карт, опросов и викторин позволяет аудитории взаимодействовать с контентом, что увеличивает вовлеченность.

5. Социальные сети:

- Многие платформы (ВКонтакте, Telegram и др.) служат как канал для распространения новостей и как площадка для обсуждения и обратной связи.

6. Мобильные приложения:

- Специальные приложения для новостей позволяют пользователям получать актуальную информацию в любое время и в любом месте, адаптируя контент под мобильные устройства.

7. Блоги и онлайн-издания:

- Личные блоги и независимые онлайн-издания предоставляют платформу для альтернативных мнений и углубленного анализа тем, которые могут не освещаться традиционными СМИ.

8. Аналитические инструменты:

- Использование данных и аналитики для создания контента на основе интересов и поведения

аудитории позволяет журналистам более точно нацеливаться на свою ЦА.

9. Мультимедийность:

- Интеграция текстов, видео, аудио и графики в единую историю создает более богатый и увлекательный опыт для читателей.

Одним из самых популярных новостных сайтов в России, который активно применяет кросс-медийные технологии для предоставления информации своей аудитории в различных форматах и на разных платформах, является сетевое издание «Афиша Daily». В 2015 году, объединив два отдельных проекта («Воздух» и «Город»), издательство запустило совершенно новый продукт в digital-формате. Это как раз тот пример использования большинства тех цифровых форматов, что были перечислены выше. Одним из основных направлений кросс-медийного подхода является использование видеоконтента. На портале есть отдельная рубрика «Инфопорно», где в материалах активно используются фотографии, аудио и интерактивные элементы. Такой подход позволяет удовлетворить различные предпочтения аудитории и обеспечить более глубокое вовлечение.

С учетом того, что многие пользователи потребляют контент через мобильные устройства, сайт «Афиша Daily» оптимизирован для мобильных платформ. Это обеспечивает удобный доступ к информации в любое время и в любом месте.

«Афиша Daily» активно взаимодействует со своей аудиторией через комментарии и социальные сети, что позволяет не только получать обратную связь, но и формировать сообщество вокруг своих материалов. Это создает дополнительную ценность для пользователей, которые могут делиться своими мнениями и обсуждать темы с другими читателями.

Издание демонстрирует, как кросс-медийный подход может быть эффективно реализован в современном цифровом пространстве. Используя разнообразные форматы и технологии, издание не только информирует свою аудиторию, но и создает уникальный пользовательский опыт, который способствует повышению вовлеченности и лояльности читателей.

В заключение, влияние цифровых технологий на кросс-медийную журналистику является многогранным. Они предоставляют новые инструменты и возможности для работы, но также ставят перед журналистами важные вызовы. Адаптация к этим изменениям станет ключом к успешному развитию журналистики в эпоху цифровизации.

Литература

1. Афиша Daily [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://daily.afisha.ru/>

2. Дугин Е.Я. Медиаиндустрия в условиях цифровых трансформаций / Е.Я. Дугин. – М.: Канон-плюс, 2021. - 415 с.

Colloquium-journal №50 (243), 2025

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu. нотатки

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>